శ్రీమద్వాసిష్ఠ రామాయణము.

నిష్కపటంబుగాఁ జేయఁబడిన సర్వత్యాగంబెద్ది గలదో అదియే చింతామణియని ఎఱుంగుము. ఎందువల్లనీవు దారపుత్రధనాదులతో గూడిన రాజ్యమును విడిచిపెట్టి బహుదూరంబుగా నున్న యీయాశ్రమంబును బొందితివో అందువలన సకలదుఃఖనాశకంబైన యీ సర్వత్యాగంబనియెడి చింతామణిని సాధించుట కుద్యుక్తుండవైతివి. అట్లైతే ఆ చింతామణి యెందుకు లభించదయ్యెననిన నందువలన నీవిప్పుడాచరించెడి సర్వత్యాగంబునందు మతిమాత్రము మిగిలియున్నదో అనఁగా నభిమానము విడువఁబడలేదని తాత్పర్యము. అందువలన సర్వత్యాగము పూర్ణముగానందున నాకాశంబును మేఘంబువలె నా సర్వత్యాగ విషయమయిన వికల్పంబు నిన్నావరించుచున్నది.

ఇప్పుడు సిద్ధమైన యీ సర్వత్యాగము పరమానందమయంబు గాదనియు నింతకన్న నుత్కృష్టమైనట్టియు, పరమానందహేతువైనట్టియు, చిరకాలసాధ్యమైన యింకొక సర్వత్యాగమేదియోయున్నదన్న చింతచే నీ చిత్తంబున వికల్పము వృద్ధిఁబొందుచుండఁగా మహావాయువుచే వనస్పందము గల్గినప్పుడు పతితమగు ఫలమువలెనే నీ సర్వత్యాగమెగిరిపోయెను. అట్లు సర్వత్యాగమనే చింతామణి యెగిరిపోయినదగుచుండఁగా నీచే సంకల్పమనే చక్షుస్సువలనఁ దపస్సనే కాచమణి చూడఁబడినది.

ఓకమలలోచన! అమితానంద స్వరూపమైనట్టియు సులభసాధ్యమైన సర్వత్యాగంబు విడిచి పరిమితానంద స్వరూపమైనట్టియు, కష్టసాధ్యంబైన వస్తువునం దెవ్వఁడు ప్రవర్తించుచున్నాఁడో ఆపురుషుఁడాత్మఘాతకుఁడనియు శత్రుఁడనియుఁ జెప్పఁబడుచున్నాఁడు. అనఁగా నమితమైనట్టియు, సుఖసాధ్యమైన సర్వత్యాగంబునకైన బ్రహ్మానందమును విడిచిపెట్టి పరిమితానందము గల్గినట్టియు, దుఃఖసాధ్యమైన తపస్సనెడి కాచమణిని చింతామణిగా బొందితివి కావున నందువలన కించిత్తైనను శ్రేయస్సు బొందకపోతివని తాత్పర్యము.

ఓ సాధువర్య! చింతామణిని బొందితివని మిక్కిలి సంతోషించుచున్నావు కాని తపస్సనే కాచమణినిగూడ బొందనైతివి. ఇంక వింధ్యగజవివరణమును వినుము.

వింధ్యప్రాంతమునందేగజంబున్నదని చెప్పితినో మూర్ఖత్వమువల్ల నాగజంబే నీవని యెఱుంగుము. వాడియయిన యాగజదంతంబులే నీయొక్క వివేకవైరాగ్యంబు. మావటివానివలన గజంబువలె నీయజ్ఞానంబు వలన నీవు భయమునుండి భయంబును దుఃఖము నుండి దుఃఖంబును బొందింపఁబడుచున్నావు. దుఃఖహేతువగు లోహరజ్జుజాలంబుచే గజంబువలె నాశాపాశజాలంబుచే నీవు కట్టఁబడితివి. ఆశాపాశము లోహరజ్జువుకన్న విషమమైనదియు, దృఢమైనదియు, నెందువలననంటె లోహరజ్జువాకప్పుడు క్షీణించుచున్నది గాని యాశాపాశమంతకంతకు వృద్ధిబొందుచున్నది.

ఆగజము సంకెళ్ళను ఛేదించుటనే నీవు రాజ్యభోగాదులు విడుచుట. తాళవృక్షంబు వలన మావటివాఁడు గజపుక్రిందిభాగంబునఁ బడుటనే నీవు రాజ్యాది భోగంబులను విడుచుటచే నజ్ఞానము నీచే నెట్టఁబడిపోవుట ఎట్లనగా, ఎప్పుడు వివేకియగు పురుషుఁడు విరక్తుఁడగుచు భోగాశ

నటించుచున్నాఁడో అప్పుడు జ్ఞానము ఛేదింపఁబడిన వృక్షంబును విహగము విడిచిపోయినట్లు జ్ఞానము వెడలి పోవుచున్నది ఛేదింపఁబడిన వృక్షమందున్న గూఁడువలె నజ్ఞానము నశించిపోవుచున్నది.

నీ చిత్తము వనమునందున్నట్టికి బయలుదేరితివో అప్పుడే నీసంబంధమైన యజ్ఞానము వివశమై పడిపోయినది గాని అప్పుడు సర్వత్యాగంబును మహాఖడ్గముచేఁ దానిని ఛేదించనందున నశింపక తిరుగ లేచి మావటీఁడు గజమును గర్తలోఁ బడద్రోసినట్లు మహారణ్యంబున తపస్సనెడి గొప్ప గోతిలోఁ బడద్రోసి పరిభవపఱచుచున్నది. అగాధమగు ఆశాదులచేఁ గప్పఁబడి సజ్జనవృత్తిచే నిండుకొనిన యంగీకరింపఁబడిన తపోదుఃఖంబునే వ్యాప్తమైన వస్తువు.

ఇట్టి తపోదుఃఖాతంబున బద్ధుఁడవై బలవద్దృఢ త్రివర్గ నిధివలెను బడియుంటివి. ఓ రాజేంద్రా! విదితమైన వేద్యవస్తువు గల్గినట్టియు, నయశాలినియయిన చూడాలచేఁ జెప్పఁబడిన వాక్యములు నెంతమాత్ర మంగీకరించకుంటివి. ఇప్పుడైన నా చూడాలవాక్యము ప్రకారము సంచరింపక పోతివేని నీచే నాచరింపఁబడుచున్న సర్వత్యాగము పూర్ణము గానేరదని కుంభుఁడు పలుకఁగా శిఖిధ్వజుం డిట్లనియె.

ఓ దేవపుత్రా! నాచే రాజ్యము విడువఁబడినది, సకలసంపత్సమృద్ధమైన గృహము విడువఁబడినది, అతిలోకమున్న విడువఁబడినది, అతిసౌందర్యవతులైన యువతులును విడువఁబడిరి. ఇవన్నియు విడువఁబడినప్పటికి సర్వత్యాగ మెందుకు సిద్ధించలేదని యడుగఁగా కుంభుండిట్లనియె.

సర్వత్యాగలక్షణము.

ఓ మహారాజా! ధనము, దారలు, గృహము, రాజ్యము, భూమి, బంధువులు, ఛత్రచామరాదిరాజచిహ్నములు మొదలయిన సర్వము నీసంబంధమైనవి గావు. కావున వదిలి సర్వత్యాగము గాదు మఱియేదంటే సకలవస్తువుల వలనను విడువఁబడినట్టియు మిక్కుటమైన యిచ్ఛారూపమయిన చిత్తమునందు రాగము నీకుగలదో ఆ యనురాగమును నిశ్శేషంబుగా విడిచితివేని ఉత్కృష్టమైన దుఃఖరాహిత్యమును బొందఁగలవు. అని కుంభుఁడు పలుకఁగా శిఖిధ్వజుండిట్లనియె.

సకలమైన రాజ్యాదికము నాసంబంధమైనవి గానట్లయితే శైలవృక్షగుల్మాదులచే వ్యాప్తమైనట్టియు, సకలమైనట్టియు, నాసంబంధమైన యీ యావనాదికము కలదో దానిని గూడ విడిచెదనని యా కుంభునిచే బోధింపఁబడినట్టియు జితేంద్రియుఁడును ధీరుఁడును గు శిఖిధ్వజుండు కృతనిశ్చయుండై యావనమందున్న యాసనంగా వనాభిమానంబును మనస్సుచే తటాగతంబైన పరాగంబును వర్షాకాలప్రవాహంబువలె నిశ్శేషంబుగా నిముషంబులోఁ ద్యజించివేసి వృక్షాదులతోఁ గూడిన యావనము వలననైన వాసనను నిశ్శేషంబుగా నాచే విడువఁబడినది కావున సర్వత్యాగము నాకుఁ గలిగినదని పలుకఁగా కుంభుండిట్లనియె.

ఓ రాజేంద్రా! ఈ పర్వత ప్రాంతము వనము వృక్షంబులు జలము ఈ మొదలగునవి నీకు స్వకీయములగునవి కావు, కావున నిది సర్వత్యాగం బెట్లగుచున్నది. సర్వవస్తువిషయమయిన ఆత్రీయ మమత్వ అనురాగము నీకు గల్గియున్నందున నీకు సర్వత్యాగము సంభవించ లేదని కుంభుండు పల్కగా శిఖిధ్వజుండిట్లనియె.

ఈ సర్వము నా సంబంధమైనది కాకపోయినట్లైతే నా యొక్క యాశ్రమాదికము కృష్ణాజినము కమండలు స్నానాదికము సన్నిటిని విడిచెదనని పల్కి శిఖిధ్వజుండు యాగపాత్రాదులు కృష్ణాజినంబును బొంతయు మొదలయిన యన్నింటిని నిచ్చట దగ్గరనుండి తెచ్చి నిప్పులో వేసి దహింపజేసి యింధనంబులతో గూడ దహించివేసి ఒక్క యాకారమాత్రముతో నిలిచియుండి దేనియందు నిచ్ఛ లేనివాడయి సంతుష్టమానసుండగుచు నోదేవపుత్రి చిరకాలమునకు నీచే బోధింపబడితిని జ్ఞానసంపన్నుడనైతిని బద్ధుండనైతిని సుఖినైతిని బుద్ధికల్పితములైన యుపయోగంబుగల భోగంబులుగృహోపకరణంబులు నివాసస్థానము గృహము మొదలయినవాని నవలంబించుటయే దిగులకు దుఃఖంబునకు కారణమగుచున్నదనుట పరమార్థమయినది. కావున నిప్పుడు వస్తువులు నన్ను బాధింపకయే గాని యే విధమైన వస్తువు బంధహేతువులయిన వివిధవస్తువులలో నేదియు లేనందున చిత్తము నిశ్చలముగానున్నదని మనస్సు అంతఃకరణము సుఖమును బొందుచున్నది.

జంతువులకు ప్రీతికరములయిన వివిధసంబంధములను కల్పించుకొనుచున్నాడో దుఃఖకరములయిన యన్నియు హృదయమందు స్థాపించబడుచున్నవి. కాన నవట్టి సంబంధములను విడిచి నప్పుడే సుఖమువృద్ధినొందుచున్నది.

కావున నిప్పుడీ సంబంధములు తీయుముగొనినందున నాచే సర్వత్యాగము చేయబడినది. కావున నేను శమము నొందితిని, దిగంబరుడనైతిని దిక్కులే నివాసముగాగలవాడనైతిని దిక్కులతో సముడనైతిని. ఈ సర్వత్యాగముకంటె అవశిష్టమయినదేమియు లేకయున్నది. అని శిఖిధ్వజుండు పలుకగా కుంభుడిట్లనియె.

ఓ మహారాజా! నీవు సర్వమును విడువకయే సర్వత్యాగసంబంధమయిన మహానందంబును దినదినవ్యర్థముగా నభినయించకుమని కుంభుడు పల్కగా శిఖిధ్వజుండా వాక్యమాలించి కొంచము సేపాలోచించి యిట్లనియె.

రక్తమాంస ప్రాణేంద్రియాది సంఘాతస్వరూపమయిన యీ దేహమొక్కటియే సర్వత్యాగమునకు మిగిలియున్నది; కావున నిప్పుడీ దేహము నగ్నిగ్గ్రహించినట్లుగా నిప్పులగాతలో బడద్రోసి నిర్బాధకంబుగా వినాశనమొందించి సర్వత్యాగము గలవాడనగుచున్నానని పల్కి యెదుటనున్న నిప్పుగ్గోతలో బడ బోవుచుండగ కుంభుండిట్లనియె.

ఓ రాజేంద్ర! వృషభంబులమొదల కోపముగల యెద్దు వేగమయ్యాను కొట్టినట్లు నిరపరాధియయిన యీ దేహంబును ఈ మహాగర్తమున నిందుకు బడద్రోసెదవు. ఓ క్షత్రి

పుత్రా! యీశరీరము విడిచిపెట్టబడినప్పటికిని సర్వత్యాగము సిద్ధించదు. ఆసర్వత్యాగమే బహువిమల మయినదిగావున దేనివలన దేహమిట్లువర్తించుచున్నదో జన్మకర్మంబులకేదిబీజమయినదో యది విడువఁబడినదగుచుండఁగా సర్వము విడువఁబడుచున్నదో దానినివిడిచితివేని సర్వత్యాగివగుదు వన్నావని కుంభుండు పల్కఁగా శిఖిధ్వజుండిట్లనియె.

ఓ దేవపుత్రా యీదేహము దేనిచే జలింపఁజేయఁబడుచున్నదో జన్మకర్మంబులకేదిబీజమయినదోయదివిడువఁబడిన దగుచుండఁగా సర్వంబును విడువఁబడుచున్నదో దానిని నాకు దెల్పుమని శిఖిధ్వజుండు వేఁడఁగా కుంభుండిట్లనియె.

సర్వజగదాకారంబుగ పరిణమించినట్టియు, జీవప్రాణాదినామంబులుగలిగినట్టియు, చైతన్యంబుచేవ్యాప్తమగుటవలన సర్వప్రకాశకంబగుటచే జడముగానట్టియు, వికల్పితంబు నాత్మవ్యతిరిక్తంబునగుటవలన జడేతరమనఁగా చైతన్యస్వరూపము గానట్టియు, భ్రాంతమయినది చిత్తమే సర్వంబనని చెప్పఁబడుచున్నది

చిత్తంబే జగజ్జాలమని యెఱుంగుము. చిత్తంబే బంధమనఁబడుచున్నదిగావున నట్టి చిత్తము విడువఁబడినట్లాయెనా సర్వత్యాగమగుచున్నది. చిత్తంబే జన్మకర్మంబులకు బీజమనఁబడుచున్నది. వాయువు చేవృక్షంబువలె చిత్తముచే దేహము చలింపఁ జేయఁబడుచున్నది. అట్టి చిత్తత్యాగమే సర్వత్యాగమని త్యాగవిదులందురు.

ఎప్పుడు చిత్తము విడువఁబడినదగుచుండఁగా ద్వైతము నైక్యము ననఁగా ద్వైతాద్వైతంబులు రెండు విలయమొందుచున్నవో అప్పుడు స్వచ్ఛంబును, పరమశాంతంబును, నిరామయంబగు నగుబ్రహ్మమొక్కటియే మిగిలియుండును గావున సర్వత్యాగమే పరమానంద స్వరూపమయినది. పవిత్రము దుఃఖప్రదంబును దారుణంబునగుటచే సర్వత్యాగంబుగల్గి శాంతుండవై స్వచ్ఛుండవై నిలయసముండవునై సౌమ్యుండవునైయున్న ప్పుడేమాపుడవైయుండగలవో యారూపుఁడవైయుండుమని కుంభుఁడనఁగా శిఖిధ్వజుఁడిట్లనియె.

మొట్టమొదట చిత్తస్వరూపము వాస్తవంబుగాఁదెల్పి పిమ్మట చిత్తత్యాగమును దెల్పుమని పల్కఁగా కుంభుండిట్లనియె.

చిత్తస్వరూపము.

ఓరాజేంద్రా! వాసనయే చిత్తస్వరూపమని యెఱుంగుము. ఈచిత్తశబ్దము వాసనకు పర్యాయపదంబుగాఁ జెప్పఁబడినది.

అహంకారము.

సకలానర్థరూపమగు సంసారమునకు మూలకారణమయిన యేయీయహంకారోత్పత్తిగలదో యదియే యీచిత్తమనే వృక్షంబునకు బీజమనియెరుంగుము.

బుద్ధిస్వరూపము.

ప్రథమమున నుద్భవించిన యీయహంకారంబువలన ననుభవస్వరూపమైనట్టియు, నిశ్చయస్వభావంబుగలిగినట్టియు, బాహ్యవిషయంబులయందైనయంకురశక్తియొక్క యేయంకురంబుగలదో అదియే బుద్ధియనంబడుచున్నది.

చిత్తచేతోమనస్సులు.

ఈబుద్ధియనే యంకురముయొక్క సంకల్పరూపమైన యేస్థూలత్వముగలదో దానికే చిత్తమని మనస్సని నామంబులుగలవు. ఈప్రకారమైన చిత్తరూపవృక్షముయొక్క కామసంకల్ప వికల్పాదిరూపమైన వాసనలనే శాఖలను ఛేదింపుమా? ఈచిత్తముయొక్క యహంకారరూపమైన యేమూలముగలదో దానిని ఛేదించుటయందు ప్రయత్నము చేయుము. ఈచిత్తముయొక్క మూలచ్ఛేదమే త్యాగమని త్యాగవేత్తలు చెప్పుదురు.

చిత్తమూలచ్ఛేదము.

తన్మూలచ్ఛేదకమెట్లంటె నానావిధమైన సుఖదుఃఖాది రూపమగు ఫలము ఫలించుచున్నట్టియు, వాసనారూపమైన కఠినచిత్తశాఖలున్న ఆత్మానుసంధానబలంబుచే నంతస్సునందుచే [illegible]. ఛేదించినపుడు విచ్ఛిన్నంబుగుచున్నవి. మఱియు నేపురుషుండు విషయములందాసక్తిలేక చిత్తముగలవాడయి, యాత్మతత్త్వమున నిష్ఠగలవాడయి, సకలవాదంబులయందు విచారశీలుడై యుండును, యావశ్యకమైనట్టి కార్యంబులను జేయుచున్నవాడయి యున్నాడో యాపురుషుండు తన్మూలంబును ఛేదింపబడిన చిత్తశాఖలుగలవాడగుచున్నాడు.

వచన కావ్యము.

ఇట్లు శాఖలన్నియు చిత్తము గాని ముఖ్యము గాదు. మూలచ్ఛేదమే ముఖ్యమైనది కావున నీవు చిత్తవృక్షము యొక్క మూలచ్ఛేదవిషయమై ప్రయత్నము చేయుము? చిత్తమనెడి కంటకవృక్షము యొక్క మూలమును నిశ్శేషముగ దహించుట యందు యత్నించుము? ఇట్లు చేసిన వేని చిత్తరాహిత్యము కల్గుచున్నది. అని కుంభుఁడు పల్కఁగా శిఖిధ్వజుం డిట్లనియె,

ఓ మునిశ్రేష్ఠ? యహంకారస్వరూపమైన చిత్తవృక్షబీజమును దహించుటకు రూపమైన కార్యమునకు దేవఁడు సమర్థుఁడగుచున్నాఁడని యడుగఁగా కుంభుఁడిట్లనియె. ఓ రాజేంద్రా? చిత్తదుర్వృక్షమునకు బీజమైన యహంకారమును దహించుటకు విషయమై నే నెవఁడ నను నే మొదలైన యాత్మవిచారమే యగ్నియనఁబడుచున్నది.

అని కుంభుఁడనఁగా శిఖిధ్వజుం డిట్లనియె. ఓ మునినాథ! స్వకీయమైన బుద్ధిచే బహుశః విచారింపఁబడినది ఎట్లంటె.

ఆత్మవిచారము.

ఈ జగత్తు జడము గుట్టనే నేను గాను, త్వగస్థిమాంసరక్తాదులు గల దేహము నేను గాను, వాక్పాణిపాదపాయూపస్థలనెడి కర్మేంద్రియంబులును నేను గాను, త్వక్చక్షుశ్శ్రోత్రజిహ్వాఘ్రాణంబులనెడి జ్ఞానేంద్రియంబులు నేను గాను, మనస్సును నేను గాను, బుద్ధియు నేను గాను, అహంకారమున్ను నేను గాను, ఇట్లు జగత్తు మొదలుకొని యహంకారము వఱకును జడములగుట చేతనివి యేమియు నేను గానని స్వబుద్ధిచే ననేకమారులు విచారింపఁబడినది.

మనస్సు, మఱి నేను గాను. ఇట్లు చింతించుచున్న నాచేత సువర్ణమునకు కటకత్వము వలె చిదాత్మయందహంత యున్నట్లు తెలియఁబడినదని శిఖిధ్వజుండు పలుకఁగా కుంభుఁడిట్లనియె. మహాబుద్ధిమంతుఁడవైన యో రాజేంద్రా! ఈ దేహేంద్రియాది సంఘాతమంతయు జడమగుటవలన నీవు కానప్పుడు తే రేదియైతే దానిని నాకు జెప్పుమనఁగా శిఖిధ్వజుఁడు పల్కుచున్నాఁడు. ఓ బ్రహ్మవిద్వర? ఈ క్రియారూపములైన పదార్థంబులన్నియు నే వస్తువు యందు స్ఫురించుచున్నవో, యే వస్తువు నాశ్రయించి ప్రకాశించుచున్నవో, దేనిచే స్థాపింపఁబడుచున్నవో, అట్టి నిర్మలంబును చిన్మాత్రంబును నగు నీ వస్తువు యహంశబ్దమునకు ముఖ్యార్థమై యుండు నేనని తలంచెదను.

ఓ మునిశ్రేష్ఠ? చిత్తవృక్షమునకేది బీజమయినదో అట్టి యహంకారాత్మకమయిన మలము విశుద్ధచిన్మాత్రస్వరూపుఁడనైన నాకు హృదయమందున నావరణంబుగా దగులుకొనియున్నది. అట్టి యహంకారాత్మకంబైన మలము మాటిమాటికిని నాచే విడువఁబడుచున్నప్పటికి తిరిగితిరిగి నన్నంటుచున్నది. కావున దానిని విడుచుటకు శక్తుఁడనైనఁ బడని కారణమైన ప్రశ్నను జేయుచున్నానని పల్కఁగా కుంభుఁడిట్లనియె.

ఓ రాజవర్య! కార్యమైన వస్త్రవేదియొక్క కారణము వల్లనే యుత్పన్నమగుచున్నది. కావున నీయహంకారాత్మకంబైన కార్యంబునకు కారణంబేదో స్వయముగా వెదకి తెల్పుమనఁగా శిఖిధ్వజుండు పల్కుచున్నాఁడు.

ఓ మునీశ్వర! యహంభావమనే దోషంబునకు వేదనమనఁగా చిత్తునకు స్వచేతోన్ముఖత్వమే దృశ్యానుసంధానమనుట్టియే కారణంబని యెఱుంగుచునుకాని యట్టి వేదనం బెట్లు ప్రశమించుచున్నదో యదినాకుఁ దెల్పుము. మఱియు చిత్తచేతోన్ముఖంబగు వేదనవలననే యీ యహంకారము దుఃఖమునకే యగుచున్నది.

కావున దుఃఖోపశాంతికొఱకు దృశ్యమస్ఫురించకుండనుండే యుపాయంబును నాకొఱకు దెల్పుమనఁగా కుంభుండిట్లనియె. ఓ రాజేంద్రా? నీవు కారణజ్ఞుండవు గావున వేదనంబునకు కారణంబేదో దానిని చెప్పితివట్టాయెనా యిప్పుడు కారణము యొక్కయు, కారణాభావము యొక్కయు క్రమమును నీకు బోధించుచున్నాను. అనఁగా దీనికిది కారణమనియు, దీనికిది కారణంబు కాదనియు బోధించుచున్నానని తాత్పర్యము.

అనియిట్లు కుంభుండు పల్కఁగా శిఖిధ్వజుండిట్లనియె. ఓ దేవపుత్రా? వేదనము దేహేంద్రియాదిరూపమైనట్టియు, అసత్యమైనట్టియు, అభాసమనఁగా మిథ్యాభూతమైన స్ఫురణముగల పదార్థసత్త కాయులేకచే స్పందమున తెనుదయించుచున్నది. దేహాదిరూప వస్తుసత్తచే వేదనమనఁగా చైతన్యోన్ముఖత్వంబును దానివలన చిత్తమునకు బీజంబైన యహంతయును గలుగుచున్నది.

కావున నింతులకు మూలభూతంబులైన యీ దేహాదిరూపవస్తువులు అసత్తనఁగా సద్భావంబు నొందినట్టాయెనా యీ వేదనంబు నహంతయు నశించునని చెన్నందగు. అట్లుగాక దేహాదిరూపవస్తువులుగా నంబడుచుండుటవలన నా వేదనహంతలకు మిథ్యాత్వంబునొందనైతిని. (పాఠాంతరము.) దేహాదివస్తువులయొక్క యేసత్తచే చిత్తమునకు బీజమైన యహంకారమును దానికి కారణమైన వేదనమనఁగా చైతన్యమునకు చేతోన్ముఖత్వమనే దృశ్యానుసంధానము ప్రకాశించుచున్నదో అట్టియసత్తయనఁగా దేహాదివస్తుసత్తయొక్క మిథ్యాత్వంబునొందనైతినని శిఖిధ్వజుండు పల్కఁగా కుంభుండిట్లనియె.

కుంభుండుపదేశించుట.

ఓ రాజేంద్ర! దేహాదివస్తుసత్తయున్నట్టయితే దృశ్యానుసంధానరూపమైన వేదనము నీకు గల్గుచున్నదిగాని దేహసత్తాదులయొక్క యభావమందు నవేదనమనఁగా దేనివలన బెంచియున్నదని కుంభుఁడనఁగా రాజిట్లనియె.

ఓ దేవపుత్త్రి! నా స్వప్నావస్థలో నానావిధ సకలకార్యంబులను చేయుచున్నవాని ఫలంబు ననుభవించుచున్నట్టియు, నెల్లప్పుడు ననుభవింపఁబడుచున్న యీ దేహ మెట్లు లేకపోవుచున్నదని శిఖిధ్వజుండు స్పష్టముగాఁ గుంభుఁడిట్లనియె. ఏ కార్యమునకు కారణముండదో ఆ కార్యము లేకపోవుచున్నది. కారణము లేనిదగు కార్యము భ్రాంతిమాత్రమే యని యెఱుంగుము. అట్లు భ్రాంతిమాత్రకల్పితంబైన సర్గము లేనిదిగానే యెఱుంగుము.

ఎందువలననిన జీవవస్తువు యుత్పత్తికారణము లేనిదగుటచేనో ఆ కార్యము వల్ల సర్వమునకే మిథ్యాస్వరూపమైనవి గాని వాస్తవంబు గాదని స్పష్టముగా శిఖిధ్వజుండిట్లనియె. ఓ దేవపుత్త్రి! సృష్టికాలమందైన పితామహునిచే నీజగంబు సృజింపఁబడినది కావున నా బ్రహ్మకు దీని కెంతయు కారణముగా నుండునో చెప్పవలెనని కుంభుండిట్లనియె.

ఓ రాజేంద్ర! సర్గాదియందు ద్వితీయంబును, శాంతంబునగు నొక్క బ్రహ్మంబే యున్నది. అది నిర్వికారంబగుటచేఁ గారణంబు గాదు గదా? బ్రహ్మంబనఁబడు సర్వంబైన కేవల వస్తువు యొక్క ప్రతీతి లేనందున కారణమైన యితరవస్తువు లేదు. కావున బ్రహ్మదేవునకు కారణంబు లేదని యెఱుంగుము. అని స్పష్టముగా జనపతి యిట్లనియె.

ఓ సాధువర్య! బ్రహ్మదేవునకు పరబ్రహ్మంబేల కారణము గాదు? అట్లు కారణంబు గానట్లయితే ఆ బ్రహ్మదేవుఁడు కారణంబు లేనిదగా నెట్లుద్భవించెను? దాని వివరింపుమనఁగాఁ గుంభుండిట్లనియె. ఓ రాజేంద్ర! అనంతంబు, నజంబు, నవ్యక్తంబు, నజరంబు, నమృతంబు, నవినాశంబు, ననాద్యంతంబు, నప్రతర్క్యంబు, నవిజ్ఞేయంబునునగు జ్ఞానస్వరూపంబైన దేవ వస్తువున్నదో ఆ వస్తువు శివంబును, శాంతంబును, నద్వయంబునగుటవలన నెప్పుడు కర్తయెట్లగుచున్నది. కర్తృత్వవ్యతిరిక్తమైన కార్యము లేనందున నితరోపకరణంబు లేనందునే నేయుపకరణంబు వలన నెట్లు కర్తయగుచున్నది? ఇట్లు కర్తృత్వము లేనందున భోక్తృత్వంబును లేదని యెఱుంగుము.

అట్లు కర్తృత్వాభావంబు వలన నీజగంబింతయుకంతైనను చేయఁబడినది కాదు. అందువలననే యీ జగంబు వాస్తవంబుగా నుండునదియును గాదు. కావున బ్రహ్మలోకేశుఁడు చిన్మాత్రకల్పితుఁడగుటచేఁ జిత్స్వరూపుఁడేయని నిశ్చయము. ఈ సృష్టియునట్టి చిన్మాత్రరూపుఁడైన పరమేష్ఠిచే సృజింపఁబడినదగుటచేఁ జిన్మాత్రాత్మకమేయని నిశ్చయింపఁబడినది. కావున నీవియని అహంమని ప్రతీయమానంబగు నీ సర్వంబును శాంతాదిస్వరూపంబైన బ్రహ్మంబే గాని యితరంబు కాదు. కావున కర్తనుగానని భోక్తనుగానని నిశ్చయముగలవాఁడవగుచు నంతస్థమైన యజ్ఞానమును గృశత్వంబు నొందించుము. ఇట్లు శిథిలంబైన జ్ఞానంబును నష్టంబైనదానిగాఁ జెప్పుదురు.

కావున నా యజ్ఞాననాశమునువిన్నాగా పూర్వసంస్థాన విచ్యుతియనఁగా నజ్ఞానకాలమందైన సస్థితియొక్క నాశము సంభవింపదు. అనఁగా జేదికవిసియుండఁగా కార్యము స్పష్టమగుచున్నదో అదిసమూలాయి కారణమునఁబడుచున్నది. అట్టిసమూలాయి కారణముయొక్క నాశము కలుగఁ

గా వానికి కార్యమైన ద్రవ్యముయొక్క నాశము న్యాయముగా కుటవలన నిన్నటి సజ్ఞానముతోఁగూడుటవలనఁ బూర్వసంస్థానముగల్గినదిగాన సత్తాసమవాయికారణమైన యజ్ఞానము నశించుటవలనఁ దత్కార్యమైన పూర్వసంస్థానముయొక్క విచ్యుతియు గల్గుచున్నదని తాత్పర్యము.

అయజ్ఞానమెవనికి నెంతెంతతనుత్వంబు నొందుచున్నదో వానికి క్రమంబుగా పూర్వసంస్థానమన్నఁగా నజ్ఞానకాలమందైనస్థితిపోయుటవలన నిర్వికారరూపమైన ప్రకాశము స్వయముగా నంతంతపొందఁబడుచున్నది. ఓభూమిప! ఆహేతువు వలన దేవదేవుఁడైన పరమాత్మయు తనయందుతానే చిత్స్వరూపముగా నిష్పరికారము స్వసంకల్పవశంబున ప్రసీయమానంబగు నీప్రపంచస్వరూపుఁడై స్ఫురించుచున్నాఁడు కావున నాదేవదేవునిచేతనే స్వయముగా స్వస్వరూపమే బ్రహ్మదేవుఁడని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు. ఈహేతువుచేత నీసమస్తమును దేవదేవునియొక్క శాంతమైన స్వరూపమేయని యెఱుంగుము. అని కుంభుఁడు పల్కఁగా శిఖిధ్వజుండిట్లనియె.

శిఖిధ్వజుని యనుభవము.

ఓ మహాత్మా! ఇప్పుడు ప్రబుద్ధుఁడనైతిని. యుక్తియుక్తంబుగా నీచేఁ బల్కఁబడినది. ఈ జగంబునకు కర్తలేనందున నిదెంతమాత్రము లేదు. జగత్తులేనందునఁ బదార్థదృష్టియు లేదు. ఇట్లుండఁగా నెందువలన నాకన్న నితరములయిన నించుకంతయైనను లేవని నీచే నేను బోధింపఁబడితినో అనఁగా నేను చిన్మాత్రస్వరూపుఁడైన పరమాత్మనై ప్రకాశించుచున్నానన్న జ్ఞానముగలవాఁడనైతినో అందువలనఁ జిన్మాత్రమేయున్నదగుచుండఁగా నిర్మలుండనైతిని. విశుద్ధమైన స్వరూపజ్ఞానముగలవాఁడనైతిని.

ఇందుచేతనే శివుఁడనే పరమాత్ముఁడనైతిని. అందువలన నితరములయిన దేవతాంతరము లేనందున నాకొఱకు నేనే నమస్కరించుచున్నాను. కానఁ బాహ్యవస్తువులయందు భేదదృష్టి గల్గకుండునట్లు జగంబులేనిదైనట్లు నిజంబుగాఁ దోఁచుచున్నది. కావున నింక నీపదార్థవేదనము చాలును. నేనిప్పుడాకాశగర్భంబువలె శాంతుండనైయున్నాను, దేశము, కాలము, దిక్కులు, కలయు, క్రియ మొదలయినవానితోఁగూడిన జగద్విషయంబైనట్టి పదార్థములయొక్క భేదవిషయంబైనదృష్టి చిరకాలమునకు నివర్తించినది.

అన్వయంబైనట్టి శాంతంబైన బ్రహ్మంబే యున్నట్లు శిఖిధ్వజుండు పల్కి సరి గూర నరిచ్చి వెండియు శ్రీవసిష్ఠుండిట్లనియె. ఓ శ్రీరామచంద్రా! యాశిఖిధ్వజుండు కుంభునిచేనిట్లు బోధింపఁబడినవాఁడై పరిపూర్ణజ్ఞానవంతుఁడగుచు మహాసౌఖ్యంబనెడి సంపుటమునుండి బయలుపడలి ప్రకాశించుచు నిమ్మట నకృత్రిమమంజీర యాకుంభుని వాక్యము భావించుచు, స్వకీయ

మయిన ఆయాత్మపదంబున తానుగాత్మానమాత్రము పరిణమించినిమీలితమనస్సులో వసుంధర మనస్సులో వనముయొక్క స్వత్తులను నిరోధించి నిమీలిత లోచనుండై శాంతించిన వాగ్వ్యాపారముగలవాఁడయి. శిలాఘటిత ప్రతిమవలెనిశ్చేష్టుఁడయి ముహూర్తమాత్రమున కిమ్మట తెలివొంది తెఱవఁబడిన నేత్రములుగలవాఁడయియుండగా నాశిష్యుఁడని గూర్చి కుంభరూపధారిణి యైన యామాతాల యిట్లనియె.

ఓ రాజేంద్ర! విస్తారమయినట్టియు, నిర్మలంబైనట్టియు, మృదువైనట్టియు, నిర్వికల్పసమాధినొందినవారికి విశ్రాంతిస్థానమయిన సత్తత్వమందు సుఖంబుగావిశ్రాంతినొందితివిగదా? అంతస్సనము సుప్రబుద్ధుఁడవైతివిగదా? యీజగద్భ్రాంతినిశ్శేషంబుగా విడువఁబడినదిగదా? తెలియఁదగినవస్తువు నీచేదెలియఁబడినదిగదా? చూడఁదగినవస్తువు చూడఁబడినదిగదా? అనియడుగఁగా శిష్యుఁడిట్లనియె. ఓ భగవంతా! నీప్రసాదంబువలన నణిమాదిమహావైభవంబులచే నలంకరింపఁబడినట్టి సకలబ్రహ్మాండ జాలంబులకు నూర్ధ్వంబుగానున్న మహాపదవియనఁగా జీవన్ముక్తి పదవి చూడఁబడినది. విచిత్రమైన వేద్యవస్తువు గల్గినట్టియు మహాత్ములైన సత్పురుషుల సంగమము అపూర్వమయిన యమృతమయంబును సారమయిన ఫలమునిచ్చునదియునగుచున్నది.

పూర్వజన్మంబులయందుఁగూడ నాచేఁ బొందఁబడని యేమహామృతముకలదో అదియిప్పుడు నీసాంగత్యమాత్రమువలన లెస్సగా నాచేనాస్వాదింపఁబడినది. ఓకమలాక్ష! యనంతంబైనట్టియు, నాద్యంబైనట్టియు, నమృతమయంబైన యీస్వాత్మపదము పూర్వమందు నాచేతనెందుకాస్వాదింపఁబడలేదని శిష్యుండు పలుకఁగా గురుఁడిట్లనియె. ఓరాజేంద్ర! మనస్సు ఉపశాంతినొంది విడువఁబడిన భోగాభిలాష గలదగుచుండఁగా ననుకూలత్వముతోఁగూడిన సర్వేంద్రియగణంబులయొక్క పరిపాకదశప్రాప్తమగుచుండఁగా శుద్ధమయినయంతఃకరణమందున్ననిర్మలమయిన శుభ్రవస్త్రమందు కుసుంభాదిరసముయొక్క బిందువులవలెగురూపదేశవాక్యములు విశ్రాంతినొందుచున్నవి. కాలానుసారంబుగాఁ గల్గినపాకంబుచే వృక్షంబువలన ఫలంబులువలె దేహంబువలన సకలమలంబులును పారిపోవుచున్నవి.

ద్విత్వమునేకత్వమునను దృష్టులేవిగలవో అవేవి భ్రమనియు, సజ్జ్ఞానమనియు, చెప్పఁబడుచున్నవి. ఆద్వైతములయొక్క లయమెవ్విధిగలదో అదియేజ్ఞానమనియు, పరమగతియనియు, కైవల్యమనియుఁ జెప్పఁబడుచున్నది. ఎందువలననిప్పుడు నీచేఁజిత్తమువిడువఁబడినదో అందువలననీవుప్రబుద్ధుఁడవైతివి. విముక్తుఁడవైతివి. మహాహ్లాదయముగల వాఁడవైతివి కావునహానివై నిర్మలమయి నస్వాత్మయందు మననంబుగలవాఁడవై యుండుమనఁగా శిష్యుండిట్లనియె. ఓదేవపుత్రా! ప్రజ్ఞావైభవంబుచే ప్రబుద్ధుఁడయిన జ్ఞానికిచిత్తముండదుగదా? జీవన్ముక్తులయిన సిద్ధులుచిత్తములేకుండనెట్లు విహరించుచున్నారో అనతియ్యుమని వేఁడగా గురుండిట్లనియె.

మలినశుద్ధవాసనలలక్షణము

ఓ రాజేంద్రా! పునర్జననమునకు యోగ్యమయి యే మలినవాసనము చెప్పఁబడినదో అదియే చిత్తమనఁబడుచున్నది. అట్టిమలినవాసన అజ్ఞానకేంద్రమాత్రము ఉండును. కావున నట్టి తత్త్వజ్ఞులే వాసనచే సకలవ్యాపారంబుల యందును సంచరించుచున్నారో అవాసనసత్త్వ స్వరూపమయినదిగాను పునర్జననవర్జితమయినదిగాను గుర్తింపుము. మలినవాసనతోఁ గూడిన మూఢచిత్తము చిత్తమనియు శుద్ధవాసనతోఁ గూడిన ప్రబుద్ధచిత్తము సత్త్వమనియుఁ జెప్పఁబడుచున్నది. కావున నజ్ఞులు చిత్తముండుదురు, తజ్ఞులు సత్త్వమంబును ఉందురు.

ఓ రాజేంద్రా! స్వర్గమోక్షాది ఫలంబులనిమ్మ శక్తియు, శుద్ధవాసనాత్మకంబయిన మించుకంతైన నీయొక్క సత్త్వముగలదో దానినివిడిచి సర్వసముఁడవై యేకరీతిగానున్న ప్రకాశము గలవాఁడవయి యోగివయి యెట్లుండఁగలవో అట్లుగా నేర్పఁడుము. ఈ సకల పదార్థసంఘంబులను గ్రహింపక స్పందరహిత చిత్తుండవై యుండుము. అట్టిస్పందరహిత చిత్తునిసంసృతి బాధించదు.

ఈ జగత్త్రయంబునందు శ్రేయస్సుఖంబులు స్ఫురించుచున్నవో యేవియున్నవియు చిత్తచాంచల్యంబువలనఁ బుట్టినవిగానే యెఱుంగుము. తత్త్వజ్ఞుండవైన యో మహాత్మా! చిత్తమందు స్పందమనఁగా బహిర్ముఖత్వంబును అస్పందమనఁగా సమాధియు నట్టిస్పందాస్పందంబులను నిరోధించి మును స్వరూపానుసంధానముచే విక్షేపవిక్షేపంబులు లేకుండ నేకత్వంబునొందించి శాశ్వతమయిన బ్రహ్మైక్యంబునొంది యథేచ్ఛముగా నుండుమని చెప్పఁగా [illegible] ఇట్లనియె.

ఓ మహాత్మా యీ స్పందాస్పందములు రెండు నేకత్వంబు నొందుచున్నవో యవి శీఘ్రంబుగా నాకానతీయుమని పల్కఁగా గురుఁ డిట్లనియె.

ఓ రాజేంద్రా! సముద్రమందు యుదకమాత్రమైనట్టుల నీ జగంబంతయు [illegible] చిన్మాత్రంబేగాని యన్యంబుగాదు, ఆ చిన్మాత్రవస్తువు తరంగంబులచే శుద్ధజలమువలె బుద్ధిప్రవృత్తులచే జలించుచున్నవి. ఏవస్తువు బ్రహ్మంబనియు, చిన్మాత్రంబనియు, నమలంబనియు, సత్యంబనియు నీవి మొదలయిన నామంబులచే కీర్తింపబడుచున్నదో యా చిన్మాత్రంబే యీ జగంబుగాని యన్యంబుగాదు. మానులు దీనిని జగంబుగాఁ జూచెదరు. అనఁగా మూఢులు బ్రహ్మంబును జగంబుగా జూతురని తాత్పర్యము.

యీ సర్గము చిత్తుయొక్క స్పందమాత్రమే స్వరూపముగాఁగలది. ఇది యధిష్ఠానమయిన చిన్మాత్రముయొక్క వాస్తవజ్ఞానంబుచే లీనమగుచున్నది. అట్టి వాస్తవజ్ఞానము లేనిసమయంబున నిజ్జగంబు రజ్జువునందు సర్పభ్రమమువలె నుదయించుచున్నది. శాస్త్రసజ్జన సంపర్కమువలనను

నిరంతరము నభ్యసింపఁబడు నపాయంబులవేఁనను కాలముజరుపుచుండఁగా చిత్తముపూర్ణచం ద్రునివలె నిర్మలత్వంబునొంది యుండియుండినట్లాయెనా పిమ్మట మహాబుద్ధిగల యామహాత్మ్యుని యందున్నసంది జడమంతయు నత్యంతముస్సావను భూతిమయంబునఁగా స్వయంప్రకాశస్వరూపం బయి యుదయించుచున్నది.

ఓశిఖిధ్వజమహారాజా! యీసర్గమిట్లుద యించినది ఎట్లు లీనమగుచున్నదో ఇదియంత యయిక్కాలకు చెప్పఁబడినది కావుననిది నీమదియందుంచుకొని యుక్తులచే ననుసంధానముజేసివా స్తవముగా నెఱింగి స్ఫుటంబుగాఁ జూడఁబడిన స్వరూపంబుగల జీవన్ముక్తి పదంబునందు యథేచ్ఛముగా నుండుమని చెప్పి వెండియునిట్లనియె.

మంగళాత్మకఁడవయిన యోమహాత్మా నేనిప్పుడు స్వర్గమునుగూర్చి నిర్గమింపవలయును. ఇప్పుడునారదమహాముని బ్రహ్మలోకమునుండి యింద్రసభకు రాఁగలడు. కావున నేనచ్చటచూ డఁబడకపోతినేని నాపైనికోపించుచున్నాఁడు. శ్రేష్ఠుడయినవానిచే నాకబ్బుపడుగురువులు విక్షే పముఁనొందింపఁబడఁగూడదు కావున నేను వేగంబుగా బోవలయుంగాన విడువఁబడిన సకలసం శయంబులుగల్గినట్టియు, దేనియందును వాంఛలేనట్టియు నీవెల్లప్పుడు సుఖితగా నుండుము. ఇదియే పావనమయినదృష్టిగావున నిట్లుండుమనిపల్కి కుంభుఁడుక్షణములో నంతర్ధానమొంది చనఁగా శిఖిధ్వజుఁడు మిక్కిలి యాశ్చర్యంబునొంది యహో యీస్వరూపపదము శుద్ధంబును శాంతంబు నత్యంతము శీతలంబును రసాయనద్రవ స్వరూపంబునయినది. ఇప్పుడు నామనంబును మిక్కిలి శీత లంబుగాఁ జేయుచున్నది.

అనియిట్లుతనమనంబున చింతించుచు శిఖిధ్వజుండు నిశ్చయంబు నిర్వాసనంబునైన మనస్సు గలవాఁడై శిలాప్రతిమనుబోలి మౌనంబు నొందియుండెను. నిర్వికల్పుండైనట్టియు నిరాశ్రయుం డయినట్టియు నామహానుభావుఁడు నిశ్చలమయిన స్థితిని బొంది గిరికుంజరమువలెనుండి నిర్వికల్పసమా ధివలన గాష్ఠకుడ్యంబులతో సమానంబుగానుండెను. ఇంక చూడాల యెట్లున్నదనిన నాచూడాల వేగముగా నాకాశమార్గంబునొంది మిక్కిలి సుందరమయిన స్వకీయస్త్రీరూపము ధరించి యంత రిక్షమార్గంబుచే తనపట్టణంబును బ్రవేశించి క్షణమాత్రంబున తనయంతఃపురము ప్రవేశించి రాజకార్యంబులన్నియుఁ జేయుచు మూఁడు సంవత్సరంబులవఱకునుండి పిమ్మటయోగంబుచే తిరు గ కుంభరూపముధరించి యాశిఖిధ్వజుని వనంబునకు జనియచ్చట క్రిందపడియున్న వృక్షంబువలె నిర్వికల్పసమాధియందున్న తనపతియగు జనపతినిగనుంగొని యీసమాధినుండి యితనిమేలుకొ ల్పకననితలంచి యాచూడాలగొప్పసింహనాదము చేసెను.

శిఖిధ్వజుని గాఢసమాధినుంచి మేలుకొలుపుట.

అందువలన నతఁడు పర్వతమందున్న శిలవలె చలింపడాయెను. పిమ్మట నా చూడాల మాటిమాటికి సింహనాదములు చేయుచున్నప్పటికి అంతస్సునలమునొంతమాత్రము చలింపకుండ నుండఁగా నితనికి జీవలేఖయున్నదో లేదో యని సంశయించి పిమ్మట గట్టిగా చలింపఁజేసినప్పటికి క్రిందఁబడఁద్రోచినప్పటికి చలింపకుండెను. అప్పుడు కుంభరూపధారిణియగు నా చూడాల యిట్లు చింతించెను.

అయ్యో? భగవంతుండైన యీ సాధువు స్వస్వరూపమునకు పరిణమించెను గాఁబోలు. ఈ మహీపతి దేహమునిప్పుడు నిపుణతగా పరికించి చూచెదను. తిరుగ తెలివొందుటకు బీజమయిన సత్త్వగుణశేషమితని హృదయమునందున్నదో లేదో విచారించిన సత్త్వశేషమున్నట్లాయెనా యీ నా ప్రభువు యొక్క దాంపత్యసిద్ధికొఱకు నేను జీవించెదను. అట్లు సత్త్వశేషము లేనట్లయిలే యిప్పటినాకేమి కార్యము లేదు. కావున నీ స్త్రీశరీరము విడిచిపెట్టి తిరుగ జన్మంబునొందనట్లుగా పరమపదంబునొందెదను. అని యిట్లు చూడాల చింతించి తనవిభుని తనువునందు ప్రాణసంచార సూచకములైన సుషుమ్నాస్థానంబులను స్పృశించుటచేతను జీవితసూచకంబులయిన గోళకంబులు గళితంబులు గాకుండ రక్తరేఖలతో గూడిన నేత్రంబుల చేతను శక్తితో గూడుకొన్నట్లుగా శోధించి యితని హృదయమందు తిరుగ తెలివొందుటకు తగిన సత్త్వశేషమున్నదని తెలిసికొనెనని వసిష్ఠమహాముని పల్కఁగా శ్రీరామభద్రుండిట్లనియె.

ఓ మహాత్మా! అత్యంతము శాంతమయిన చిత్తము గల్గినట్టియు, కాష్ఠలోష్ఠంబులతో సమానమయిన యాకారము గల్గినట్టియు, ధ్యానశీలుఁడయిన వానికి సత్త్వశేషమెట్లు తెలియఁబడుచున్నదని యడుగఁగా వసిష్ఠమహాముని యిట్లనియె. ఓ శ్రీరామచంద్రా! సమాధియందున్న వారి హృదయంబున జూడశక్యముగాని సూక్ష్మరూపంబున బీజములు పుష్పఫలంబులు వలె ప్రబోధకారణంబగు సత్త్వశేషముండుచున్నది. చిత్తస్పందరహితుఁడయినట్టియు, నచలము వలె స్తమునయున్న స్థితిగల్గినట్టియు, నా శిఖిధ్వజుని కాయము సమముయొక్క సత్త్వమయిన పరిపూర్ణత గలదిగాన గ్లానినొందదు, హర్షంబునొందదు, ఉదయాస్తమయంబులనొందదు, ఎప్పుడును సమత్వంబుగానే యున్నది. ఇట్లు నీ ప్రశ్నములకు త్తరము చెప్పఁబడినది. ఇంక ప్రకృతమును జెప్పెదవినుము.

ఇట్లు చూడాల సత్త్వశేషమున్నదని నిశ్చయించి పరకాయ ప్రవేశమునకు ప్రవీణతగాఁదగుటవలన స్ఫుటమయిన తనయాకృతిని విడిచి యాద్యంతరహితమయిన చిత్తత్త్వమందు స్థితినొంది తన శరీరమందును పుష్పాదికములందును సమముగా వ్యాపించియున్న చిత్తత్త్వంబునందు నిగల్గుచుండిన శిఖిధ్వజుని హృదయంబునందున్న యా సచ్చిత్త బజకు చలనంబు బుట్టించి యంతట తిరిగి తిరిగి తనగూడును పక్షి ప్రవేశించినట్లుగా తన దేహంబును ప్రవేశించి కుంభాకృతిగలదై లేఁత సనకము మారపై గూర్చునిచు మోదమ్మునితో సమానమయిన కంఠస్వరము గలదై సామగానము చేయు

యింతేఁగా నకేఁడాగాన స్వరము నాకర్ణించి వంకమాత్రమున సత్త్వగుణశాలియగు నతని చైత
న్యము వసంతఋతువునందు పద్మినివలెనతని దేహమందు ప్రకాశించెను. అనఁగా నతని బుద్ధి మే
ల్కొనెనని తాత్పర్యము.

పిమ్మట నతఁడు తనదృష్టిని సూర్యోదయపద్మినినివలె వికసింపఁజేసి స్వస్థచిత్తుఁడయి ఎదుట
నున్న గురునిఁజూచి ఓ రామచంద్రముదితుఁగ సాష్టాంగప్రణతుఁడయ్యె గావున నేను బహుధన్యుఁడ నైతిని
బద్ధుఁడు నాశిష్యుఁడు గురునకు సమస్కారాంజలి సమర్పించి ఓ భాగవంత! మీరు తిరుగ
నిప్పటికి వచ్చినందున మిమ్ములనుపైన పశుబుద్ధిని మమ్ములను పవిత్రులనుజేయుటకేగదా
మీరాగమని యతఁడు పల్కఁగా గురుఁడిట్లనెను.

ఓరాజేంద్రా! నిన్నటిదిది యున్నటనుండి కాళ్ళినది మొదలుకొని ఎల్లప్పుడును నామనస్సు
నీయందే యున్నది. నీకోరకలు తీరని యున్నప్పుడు నామనస్సు సంతోషించినట్లు స్వర్గప్రాప్తియైనను
సంతోషించలేదు. నీతో సాటియైన మాన్యుఁడును బంధువుఁడును మఱిలేడని తలంచెదను. అనియం
ఘుండనఁగా శిష్యుఁడిట్లనియె.

ఓ మహాత్మా! నీవసంగుడవై నప్పటికి మాయమాగమును వీడుటవలన గోరుమున్నా
అంటువలన దీర్ఘకాలమునుండి సంపాదించఁబడిన మాయయొక్క పుణ్యంబులనెడి వృక్షంబులిప్పుడు
ఫలించినవి. నీవేఁ చెప్పఁబడిన యోగయుక్తిచే నిట్లు విశ్రాంతినొందితిని. అట్లు స్వర్గమందైనను
విశ్రమింపనని తలంచెదను. స్వేచ్ఛగా ప్రకాశించుచున్న స్వస్వరూపస్థితి నవలంబించి స్వర్గమం
దైనను భూతలమందైనను యథేచ్ఛముగా విహరించెదనని శిష్యుఁడు పల్కఁగా గురుఁడిం
డిట్లనియె.

ఓ మహాత్మా! యానందసాంద్రమైన పరమపదమందు నీవు విశ్రాంతినొందితివిగదా? భేదమ
యమయిన యీ సంసారదుఃఖమును విడిచితివిగదా అంతటను సత్యవస్తువును జూచుచున్నం
దున వాహ్యాత్రయమైన సంకల్పముల వలన యాసక్తి నిర్మూలత్వమును బొందినదిగదా?
ఇదేహము మన్ని యుదయపాదమునుని యావత నతిక్రమించి శాంతుండవై సమమయిన శమనీతి
గలవాఁడవైతివిగదా? నీమనస్సు కైవల్యముగా పాత్రమయినదానియందు స్థిరమముగానున్నదిగదా?
అనిగురుఁడడుగఁగా శిష్యుఁడిట్లనియె,

ఓ భగవంత! నీప్రసాదంబువలన నాకు నిశ్చయంబు నతిక్రమించినది. సంసారసీమయొక్క
యంతము ప్రాప్తమయినది. పొందవలసిన నిశ్చయము పొందఁబడినది ఇంకనొకంతైనను పొందదగినది
మఱిలేదు. అంతటను తత్త్వజ్ఞుఁడ నైతిని సర్వమును గాపంతా పరమాత్ముఁడనైతిని. నిస్సంసారుండను, విగళిత
మోహాధీయుండను, నిరాకుండను, నిత్యోదిత్యుండను, సుఖస్వరూపుఁడను, పరిపూర్ణుఁడను
మాత్రమాత్రకళలాది మమత్వము విడిచినవాఁడను, గగనాకాశంబువలె నిర్మలుండను, సర్వగతం
డైన బ్రహ్మంబునొందినవాఁడను నైతినని శిష్యుఁడు పల్కెనని యానతిచ్చి వెండియు శ్రీవసి
ష్ఠుండిట్లనియె.

ఓ శ్రీరామచంద్రా! యిట్లు వేద్యవేత్తలయిన యా చూడాలా శిఖిధ్వజులిద్దరును నిరంతరము నాకరింకరునిద్దవకుండ నధ్యాత్మసంబంధమైన చిత్రకథలచేఁ బరస్పరము బోధించుకొనుచు సకలన్యాయంబులందు సూచించుచు మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్న సరస్సులను, బహుప్రకారంబులయిన వనంబులను, జాంగలప్రదేశములను, నదీనదంబులను, పుణ్యమున్యాశ్రమంబులను, గుల్మజాలంబులను, జూచుచు సంచరించుచు సమమైన స్నేహముగలవారలయి సమమైన సత్త్వముగలవారై సమష్టియుత యుత్సాహముగలవారయి సమమయిన సద్గుణములుగలవారయి యుండి పితృదేవతలను దేవతలను బూజించుచు భుజించుచు నిల్చుండిరి. మఱియు నిదిగ్రాహ్యమని యిదియగ్రాహ్యమని యీవికల్పకలనవల్ల వాయువు మేరువును వలెవారి మనస్సు కదలింపఁ జేయజాలదాయెను. దృఢస్నేహితులైన యాయిద్దరును ఒకప్పుడు గూఢఘనరీతి గాత్రులయి యొకప్పుడు చందనలిప్తాంగులయి, ఒక కాలంబున భస్మానులిప్తులయి యిట్లు విలాసముచే చెల్మి వృద్ధిపొందుచుండఁగా సంచరించుచుండిరి.

పిమ్మట నా శిఖిధ్వజుఁడు సమనిష్ఠుఁ డగుటచేతను సత్త్వప్రధానుఁ డగుటచేతను కొద్దిదినములలోనే కుంభుఁడువలె ప్రకాశించుచుండెను. పిమ్మట నా చూడాలయు సురపుత్రునితో సమానుఁడై కట్టిదియు, శోభాయుక్తుఁడైన యా శిఖిధ్వజుని చూచి తనమనంబున నిట్లు చింతించెను. స్వకీయమయిన భర్తృసుందరాకారుఁడయి నిరోగిన్నైమూతన వయస్సుగలవాఁడయి యుండఁగా సతినిబొందిపూఁబొదరిండ్లయందు భోగింపఁదలంచని స్త్రీ హతమయినదేగదా? దానంతట అదిప్రాప్తమయిన భార్యాసుఖమును బ్రహ్మవేత్తయయినప్పటికి మానఁదగిన ప్రయోజనమేమి? అట్లు మానక యనింద్యమైన స్వస్త్రీసుఖముఁ బొందినప్పటికి సమస్థితికేమిలోపము? కావున న్యాయముగా ప్రాప్తమయినదానిని వదలినవాఁడే వ్యర్థుఁడగును గనుక దేనింవలన నాభర్తనాయందు రమింపగలఁడో యుక్తినూతన ప్రపంచమును నాప్రజ్ఞచే రచించెదను.

అనియిట్లాలోచించి కుంభవేషశాలినియైన చూడాలవనమందున్న కోకిలాంగన తనప్రియుఁగు కోకిలను గుఱించినవలె తనపతియైన శిఖిధ్వజుని గుఱించి యిట్లనియె.

ఓ రాజేంద్రా! యీదినము చైత్రశుద్ధపాడ్యమి. ఈదినంబున నింద్రసభయందు శిష్టసంబంధమైన గొప్పమహోత్సవముగాఁగలదు. కావున నప్పుడు మాతండ్రియొద్ద నేనుండవలయును. నియతియట్లుండునో దాని నెప్పుడును విడువఁదగదు. కావున నీవానియతినియీ యడవియందుండి పాలింపవలయును. సమాధిసమయంబున ధ్యానంబుచేతను, తదితరసమయంబునఁ బుష్పంబులచే తను ద్వేగంబనఁగా క్లేశంబునొందక కృతకృత్యుఁడవై క్రీడింపుచుండుము.

నేనీదినము సాయంకాలంబునకు తప్పకుండ వచ్చెదను. నీసాంగత్యసుఖము స్వర్గసుఖంబునకంటె కోటిగుణంబులుగా నధికమగుచున్నది. అనియిట్లు కుంభుఁడు పల్కి చందనవృక్షసంబంధమయినట్టియు మనోహరంబయిన పుష్పకుంజరీని తనప్రీతిచే మిత్రుఁడయిన యా సచ్చరిత్రుని సంతుష్టికొఱకొసంగి నీవుశీఘ్రింబుగా రావలయునని యా రాజు పల్కుచుండఁగా శరత్కాల

దేహమునకే శోకంబుగా సంభరితంబున కేగసి శిఖిధ్వజుని దృష్టిపథంబు నతిక్రమించి యాకుంభదే హంబు విడిచి తరంగంబులు శాంతించిన పిమ్మట జలంబులవలె మధురమయిన స్వస్వరూపంబు దాల్చి పుష్పగుచ్ఛంబులచే చేయఁబడిన ప్రాసాదాధిష్ఠానంబులు గల్గినట్టియు, కల్పవృక్షంబువలె నున్న తన పట్టణంబు ప్రవేశించి యితరులకు గానఁబడకుండ నంతఃపురమునకుఁ బోయి స్త్రీలతోఁ గూడి రాజకార్యంబులన్నియును జేసి తిరుగ కుంభరూపము ధరించి శీఘ్రంబుగా శిఖిధ్వజుని యొద్దకు వచ్చి యున్నట్టి ఖిన్నతాంతఃకరణ మనస్సుగలవానిఁ జూచి రాత్రియందు వెలుఁగుచున్న మంచుచేఁ గప్పఁబడిన పద్మమును ముకుళింపఁ జేసినట్లును, శిశిరపవనంబుచే తనముఖంబు వాడినట్లుగాఁ జేసెను. అట్టి యాకారముగల కుంభుని శిఖిధ్వజుఁడు గాంచి లేచి తాను మిక్కిలి మానసంబున యాదరణము గానట్లాయెను.

ఓ దేవపుత్త్రా! నీకు నమస్కారము, నీవిప్పుడు ఖిన్నమనస్కుండవుగాఁ గాన్పించుచున్నావు. కావున నీవు విచారమును విడిచి యీ యాసనంబున గూర్చుండుము. విదితవేద్యులయినట్టియు స్వస్థులయిన సత్పురుషులు హర్షవిషాదంబులవలన సంభవించిన స్థితిని జలమందున్న పద్మపత్త్రంబులవలె పరిత్యజింపరని శిఖిధ్వజునిచేఁ బల్కఁబడినవాఁడయి యాకుంభుఁ డాసనంబునఁ గూర్చుండి నిట్టూర్పు విడుచుచు జీర్ణించిన వెదురుబొంగుతో సమానమయిన కంఠధ్వనిగలవాఁడయి యుండెను.

జ్ఞానియు కర్మేంద్రియ వ్యాపారమును మానఁగూడదనుట.

ఓ భూతలేశా! దేహమున్నంతవఱకును సుఖదుఃఖవశులయి యుండు సమచిత్తులచేతనే నిర్వికారులయి వాక్పాణిపాదపాయూపస్థలనెడి కర్మేంద్రియంబులచే సముచితవ్యాపారము సేయని వారలు శఠులేగాని తత్త్వవేత్తలుగారు. అట్టి తత్త్వజ్ఞులుగాని మూఢులు బాలురను హేతువుచే మూఢతవలన స్వభావమువలన ప్రాప్తమయిన సుఖదుఃఖదశలచే వికారము నొందింపఁబడుచున్నారు. తిలలున్నంతవఱకును తైలమున్నట్లుగా దేహమున్నంతవఱకును సుఖదుఃఖదశలున్నవిగావున దేహదశల నెవఁడు పొందఁడో వాఁడు ఖడ్గముచే నాకాశమును నఱకుచున్నాఁడు. అనఁగా నాకాశమును నఱకినవాఁడువలె దేహదశను బొందనివాఁడు లేఁడని తాత్పర్యము.

సమాధియోగమను హేతువువలన చిత్తముయొక్క సమతయనఁగా నిర్వికారత యేది గలదో యది యే శరీరదశలవలన ప్రాప్తమయిన సుఖమును విడిచిపెట్టుటకు తగినదయిన యుపాయము గాని కర్మేంద్రియములయొక్క సామ్యమనఁగా నిర్వికారత్వము జ్ఞానులకు సంభవించదు. కావున నవి దేహదశలవలన ప్రాప్తమయిన దుఃఖముయొక్క పరిత్యాగము గాదు. అనఁగా సమా

క్రియలనవైన చిత్తనిర్వికారతయే యుత్తమమయిన దుఃఖపరిత్యాగముగాని కర్మేంద్రియముల యొక్క సామ్యముగా వ్యాపారమునరికట్టుట జ్ఞానులకును దుష్కరముగావునది శరీరదుఃఖ పరిత్యాగము కాదని తాత్పర్యము.

అట్లు కావున జ్ఞానియైనవాఁడు శరీరమున్నంతవఱకును దేహావస్థలయందు వర్ణాశ్రమంబులకుఁ దగిన యాచారముగల్గునట్లుగా కర్మేంద్రియంబులతోఁ గూడి యుండవలయును. ఆకర్మేంద్రియంబులు బుద్ధిపూర్వకంబులు గాకయే వ్యాపించుటవలన బుద్ధిలేనప్పుడును గూడనవి యెందువల్ల నివర్తించవో అందువలన కర్మేంద్రియవ్యాపారము నెప్పుడు మానరాదను. అనఁగా మలమూత్రములను విడుచు వలయునని తలపక పోయినను అవి ప్రవర్తించుచున్నవి గావున వాని నరికట్టఁగూడదని తాత్పర్యము. త్వక్చక్షుశ్శ్రోత్రజిహ్వాఘ్రాణంబులనెడి జ్ఞానేంద్రియంబులైతే బుద్ధిపూర్వకంబుగా ప్రవర్తించుటవల్ల నా బుద్ధిమళ్లినప్పుడవి మళ్లిపోవుచున్నవి.

కావున నట్టిబుద్ధీంద్రియంబులతోఁ నెప్పుడును కూడఁగూడదు. అనఁగా జ్ఞానేంద్రియంబుల నరికట్టవచ్చునుగాని కర్మేంద్రియంబుల నరికట్టఁగూడదని తాత్పర్యము. పరమేష్ఠి మొదలయిన వారలందఱును నిరంతరము దేహావస్థలయందే ప్రవర్తించెదరు. కావున నిది నియతి రామకృష్ణా! నిశ్చయము కాబట్టి తత్త్వజ్ఞులు నజ్ఞులునైన భూతంబులు ఈశ్వరేచ్ఛాలను విడిగలరో ఈ సర్వము జలములు సముద్రంబునువలె నియతిని బొందుచున్నవి. అట్లయితే అజ్ఞానులకును జ్ఞానులకును ఏమి విశేషమనినఁ జెప్పెదవినుము.

తజ్జ్ఞులు జ్ఞానేంద్రియంబులను సమత్వంబుగానిల్పి యనాయాసముగా కర్మేంద్రియంబులచే శరీరపతన పర్యంతము నియతిని ఖండితముగా జరిపెదరు. అజ్ఞులయితే సర్వేంద్రియ క్షోభమును సుఖదుఃఖదశలచేఁ గొట్టఁబడినవారలగుచు ననంతమైన దేహంబులచే నియతిని విచ్ఛిన్నఖండంబులుగాఁ జరిపెదరు. కావున తజ్జ్ఞులకిదియే విశేషమని కుంభుఁడు సవిస్తరముగా శిఖిధ్వజుండి ట్లనియె. వేద్యవేత్తలలో శ్రేష్ఠుండవైన యో మహాభాగ! యిట్లుండఁగా నీవు దేవతవుగా నుండియు నిట్లు తొందరకాందుకుఁ బొందితివో తెల్పుమనఁగా కుంభుఁడిట్లనియె. ఓ రాజేంద్ర! యిప్పుడీ స్వర్గగమనాది వృత్తాంతంబెదిగలదో అదియంతయు నీకు నేను జెప్పెద వినుము.

కుంభుఁడు దుర్వాసమునితనకొసంగిన శాపమును దెల్పుట.

ఎంత దుఃఖమైనను స్నేహితునితోఁ జెప్పినట్లాయెనా మిక్కిలి తేలికబడి శాంతించుచున్నది. కావున నీతోఁ జెప్పుచున్నాను. నీకు ప్రసన్నుఁడనై నారంగ జేసినిచ్చి పుట్టినదగ్గరనుండి భూమీదనుండి గగనమార్గంబున నతిక్రమించి యనర్గళంబుగా స్వర్గమునొంది యచ్చట తండ్రితోఁ గూడ నింద్రసభలో

యథార్థముంబుగా నివసింపుచున్నటువంటి యందులకే నిప్పుడు నేనున్నచోటి తండ్రిగారి యనుజ్ఞఁ గాంచి స్వర్గమునుండి యంతరిక్షమార్గమున నిచ్చటికి వచ్చుచుండఁగా సూర్యరథము తారసిల్లినందున నాసూర్యాశ్వములతోఁ గూడ వాయుమార్గమున కొంతదూరము రాఁగా నంత టనా సూర్యరథము మఱియొక మార్గమునకేగినందున నేనొకమార్గంబున వేగంబుగా నాకాశ మునే సాగరంబునుండి యీఁదుకొని రాఁగిన యాకృతిగల్గినచ్చునప్పుడు వాగిపూరితమగు మేఘ ములమధ్యమునను మార్గమందు నాకెదురుగా వచ్చుచున్న దూర్వాసమహామునిని జూచి నమస్క రింపక గర్వితురాలనై యోమునీంద్రా! నివళీసారికవలెనీలవస్త్రమును ధరించితివేమని నేనుపల్కఁగా నతఁడా వాక్యమును విని యతికోపితుఁడై యో కుంభ? ప్రవభర్వాగర్వంబున నిట్టి దుర్వాక్యము పల్కితివి కావున కుంభికుంభములవంటి స్తనభారంబును హావభావాది విలాసంబును సుందరమైన దీర్ఘకేశంబులునుగల స్త్రీభావంబును నిశాసమయంబున పొందుదువని పల్కిన యావాక్య మునాకర్ణించి నిమిషించునంతలో నంతర్ధానమందెను. కావున నటువలన నిట్టి దుర్విగ్నమనస స్కుండనయి యంతరిక్షమునుండి వచ్చితిని.

ఓ రాజేంద్రా! ఆట్టి స్త్రీత్వంబు నెట్లు పొందుదును. గురుదేవాశీర్వాదములచే లజ్జా పరవశురాలనై యెట్లుండగలనని పలుకఁగా శిఖిధ్వజుండిట్లనియె. ఓ దేవపుత్త్రా? యిట్లు విచా రించుటచే నేమి కార్యము పరమాత్మయే సంకల్పము లేనివాఁడేగదా? ఈదేహమెట్లు కావలసియు న్నదో యట్లు కానిమ్ము.

ఓ యోగమభూషణ? నీవు శిశుత్వంబునొందవయి ఖేదమొందఁదగినవాఁడవయి నీవెట్లు ఖేదమొందినచో నితరులకెట్లు సంతోషముగల్గుచున్నదో చెప్పుము. అని యిట్లు శిఖిధ్వజుఁడుపల్కె నని యానతిచ్చి వెండియు శ్రీవసిష్ఠుండిట్లనియె.

ఓ శ్రీరామచంద్రా? వారిరువురు నిట్టి వాక్యంబులచే సఖ్యత్వంబు నొందగోరినను విచా రించుచు విచారించకను మిత్రత్వంబునొందియుండఁగా సుందరమగు కుంభునకు కుంభ కుంభస్తనత్వాది స్త్రీత్వంబునొందింపఁదలఁచినట్లుగా జగద్దీపుఁడగు సూర్యుండును త్రైలోక్య దీపంబువలె నపూర్వంబుగా నస్తమించెను. పిమ్మట నుస్నిహితులగు వారిరువురును శివసాయంసం ధ్యాజపాదులుగావించి పొదరింటిలోనుండఁగా కుంభుఁడు మెల్లమెల్లఁగా స్త్రీరూపమును ధరిం చుచు నొదుర్చుచున్న శిఖిధ్వజునిచూచి గద్గదస్వరముగల్గినట్లుగా నిట్లనెను.

ఓ రాజపుంగవా? లజ్జాభారంబునొందఁగా నా శరీరమునందు తరంగంబులువలె స్ఫురించుచు న్నయవయవంబులచే ఘూర్ణలంబనంబొందుచున్నదానివలె చలించుచున్నదానివలె ద్రవించుచున్న దానివలె నున్నాను. మఱియు బంధుమిత్రాదిరహితమయిన వనమధ్యమందు జన్మము మొదలుకొని లేని స్త్రీత్వంబును మధ్యకాలంబునఁ బొందుచున్నాను. చూడుము నాయొక్క శిరోరుహంబులు వృద్ధిఁబొందుచున్నవి. వక్షస్థలంబున నున్నతమైన ముఖంబులుగల యీ వక్షోజంబులుప్పున్నమగు

యున్నది. కనుంగొనుము పాదంబులనెఱకు వ్రేలుచున్నట్టియు, బాహ్యాభ్యంతరములగు వస్త్రంబులుపొందుచున్నది. రొంచుము పృష్ఠభాగంబున నితంబమును, పురోభాగంబున ఘనప్రదేశంబును అంతస్సుచేతనుభవించుచున్నానని పల్కుచున్న యాయువిదగన్న కుంభునిజూచి ఖిన్నవదనుండగు శిఖిధ్వజుండిట్లనియె.

సాధువైన దేవపుత్రా! నీకువిదితవేద్యుండవు నియతి నతిక్రమింపవాడవును నీవ వశ్యము కాఁగల కార్యమునకు ఖేదమొందదగదని పలుకఁగా కుంభుండిట్లనియె.

ఓ మహావల్లభా? నీవు పల్కినట్లుగాక రాత్రిమాత్రము స్త్రీత్వంబు ననుభవించెదను. ఎవరికిని నియతి నతిక్రమింప శక్యము గాదు. కావున నేనింక ఖేదమొందను. అనయిట్లు వారిరువురును నిశ్చయించుకొని మనఃఖేదము నంతకంతకు క్షీణింపఁజేసి యారాత్రి యేకశయ్యయందు దూరకే పవళించిరి. అనంతరంబున తెల్లవారుజామున కుంభుఁడా స్త్రీరూపంబును విడిచి పురుషాకారంబుచే బ్రకాశించెను.

ఇట్లు రాజభార్యయైన యాచూడాల ప్రతిదినమందును రాత్రి స్త్రీరూపమును ధరించి, స్త్రీధర్మము గలదై పగలు కుంభరూపము ధరియించి మిత్రధర్మము గలదై యిట్లుకొన్ని దినంబులు వనమందు సంచరించి పిమ్మట నాచూడాల కుంభరూపముగా నుండి భర్తయగు శిఖిధ్వజునితో నిట్లనియె,

ఓ రాజేంద్ర? నా వాక్యము వినుము. ప్రతిదినము రాత్రి స్త్రీనగుచున్నాను. అప్పుడు స్త్రీత్వమును సఫలంబుగాఁ జేయుటకిచ్ఛయుండి వివాహపూర్వకంబుగా నెవరయిన నాకు భర్త యై స్త్రీరూపము నొందు కాలోచిత ముఖ్యాంగంబులయందు జోడుగా నీవే నాకిష్టుండయిన భర్తవుగా నంగీకరించవలసినది.

స్త్రీరూపధారిణియగు కుంభుండు శిఖిధ్వజుని, భర్తగా గోరుట.

కావున వివాహపూర్వకంబుగా నన్ను ప్రతిరాత్రి భార్యగా ప్రతిగ్రహించవలయునని పలుకఁగా శిఖిధ్వజుండా వాక్యమువిని దేవపుత్రా! యీ కార్యము గావించినంతమాత్రమున మేలయినను కీడయినను గనిపించదు. కావున నీకిష్టమయినట్టుల గావింపుమని పలుకఁగాఁ కుం.భుం.డిట్లనియె,

ఓ రాజేంద్రా? అట్లాయితే యీ దినము పూర్ణచంద్రునితోఁ గూడిన శ్రావణనక్షత్రప్రా ప్తమగు తిథియు శుభలగ్నమున్నది. ఈ సర్వము నాచే గణింపఁబడినది, ఈ దినము పరిపూర్ణకళా మయుండయి చంద్రుఁ డుదయించినప్పుడు మనకు వివాహము కాఁగలదు.

కావున నందుకు గావలసిన చందనపుష్పరత్నాది సంభారంబులు సమకూర్చవలయునని పునవేగంబుగా తెమ్మని శిఖిధ్వజునితోఁ గూడ కుంభుఁడు తెచ్చి కుసుమరత్నాది సంభారంబులు సమకూర్చి యతిరయంబునఁ గల యా యిద్దరు నా సంభారంబులన్నియు సవనాకరాకారమయిన యొక గుహయందుంచుకొని మంగళస్నానంబులకొఱకు మేరుగిరిశిఖరంబున ఉద్భవించి ప్రకాశించుచున్న మందాకినియందు స్నానము చేసి క్రమముగా దేవపితృ మునిపూజలొనర్చిరి. వారిద్దరు సత్కర్మములయొక్క ఫలములయందిచ్ఛ లేనివారయి నప్పటికి లోకసంగ్రహార్థమయి యట్టి కర్మను జేయుచున్నారో అట్లాగాని కర్మత్యాగమందు నిచ్ఛ లేనివారగుటచే కీర్తనసమేతులయిరి. అట్లా శిఖిధ్వజ కుంభులు స్నానసంధ్యాదులు దీర్చుకొని కల్పవృక్షంబుల వలనఁ గలిగిన విలువయిన దుకూలములను దాల్చి వాని ఫలంబులను భక్షించి సుఖంబుగా వివాహస్థానమునకు వచ్చిరి.

అంతట సూర్యుండస్తమించఁగా సంధ్యావందనాది కృత్యములను సల్పి సంధ్యలో కుంభుఁడు పెండ్లికూఁతురయి యో నాథ ఈ నా వనంబులచే నలంకరింపుము చేనుమదనికయను నా మంటునకు భార్యనయితిని కావున నా పాణిగ్రహణము గావింపుమని పల్కఁగా శిఖిధ్వజుఁడట్లు పాణిగ్రహణాదికమును గావించెను.

ఇట్లు స్వయముగా వివాహమును జేసికొని యా దంపతులు భోయలు కలిసికొని పర్వతంబులను పుష్పపల్లవాదులునుగల విచిత్రమయిన వనపంక్తులయందు ప్రతిదినమందును క్రీడింపుచుండు నట్లు స్వేచ్ఛగా విహరించుచుండిరి. మూఁడేసి దినముల కొకమారు శిఖిధ్వజుఁడు నిద్రింపుచుండఁగా చూడాల తన రాష్ట్రంబునకు జని రాజకార్యంబులు గావించి తన భర్త మేల్కొనునపుడు తిరుగవచ్చి పిమ్మట కయ్యయ్యెడ సేవింపుచుండెను.

ఇట్లు క్రీడింపుచుండఁగాఁ మెల్లగాఁ కొన్ని మాసంబు లతిక్రమించిన పిమ్మట చూడాల యిట్లు చింతించెను. ఈ రాజేంద్రుని మనస్సు భోగంబులయందెంత మాత్రము నాసక్తము గాలేదు. కావున మహాభోగసాధనముచే నిప్పుడు పరీక్షించెదనని తలంచి మాయచే నపరిమితైశ్వర్యపరిపూర్ణుండయిన యింద్రుని గల్పించి తన కొనిమిటికి కనుపరచెను.

పిమ్మట శిఖిధ్వజుండు తనవనంబునకు జనుదెంచిన యా యింద్రుని చూచి లేచి యథావిధి గాఁ బూజించి యో దేవరాజా? యే కారణముచే నీ వీ యాగమనప్రయాసము స్వీకరించితివో యా కారణమును నాయందనుగ్రహించి నిజముగా నాకు తెలియవలయునని ప్రార్థించఁగా నింద్రుం డిట్లనియె.

ఓ రాజేంద్రా? నా భిన్నమనంబుతో నీ శుభోదయమునకు పిలువఁబడినట్లుగా నీ గుణాతిశయంబుచే మందరము నంతరిక్షమునందున్న నాకమునకు పిలువబడితిని. కావున నీవు నీ కీర్తింపబడింగా తెమ్ము స్వర్గంబునకు

గమ్మా. నీకు నాగరిక ప్రవర్తింపఁజేసే దేవాంగనాగణంబు లాశ్చర్యంబునొందుచు నీరాక కెదురుచూచు చు స్వర్గమునందున్నారు కావునననేక విధభోగంబులు బ్రహ్మకల్పము దనుక నన్ని నీవనుభవించ వలయును. నీవు జీవన్ముక్తుఁడవు గావుననెన్నఁడు విలువవలసినదని పలుకఁగా శిఖిధ్వజుఁ డిట్లనియె.

ఓ దేవాధినాయక! స్వర్గసమాచారమంతయు నే నెఱుంగుదును. కావుననాకంతట స్వర్గ మర్త్యాదులన్నియు గానియెుక చోటు గాదని స్వర్గమున్న దన్న దియూరకము లేదు. అంతట సంతసిం పుచున్నాను. అంతకును రమించుచున్నాను. అనఁగా సుఖింపుచున్నానని తాత్పర్యము. నావన మున కేమాత్రము లేనందున నంతటనానందము గలవాఁడనైయున్నాను. ఒక్క చోట నేనియుత్తమై న స్వర్గమున్నదని యా స్వర్గమునందుండుఁ గలదని అచ్చటికి వెళ్లవలయునని నేనెఱుంగను. కావు నస్వర్గమును పాలించవలసిన శిఖిధ్వజుఁ డని పలుకఁగా నింద్రాదిదేవతలందఱు నోశిఖిధ్వజా! నీకు మంగళమగుఁ గాక యనుచు స్వర్గ యంతర్ధాన మందిరి.

పిమ్మట నామాయను త్యాగి నొందించి తిరుగఁ జూడాల యిట్లాలోచించెను. ఈ రాజశేఖ రుఁడు భోగేచ్ఛాకార్య మాత్రములోఁ బడఁడు శాంతుఁడు. స్వయముగా నైశ్వర్య భోగము గలవాఁడు కా వున నింద్రసమాగము మందు నిట్లు ఆసక్తుఁడు గాను శోభనము గాను వ్యవహరించెను. కాని యింకటితో పోనీయక రాగద్వేష ప్రధాన మైనట్టియు, ప్రేమనొందించెడి మతియొక్క సృష్టిచే దరుగనితనని పరీక్షించెదనని యా చూడాల నిశ్చయించెను.

చూడాల తనపతిని పరీక్షించుటకు జారుఁ గల్పించి యతనితోఁ గూడియుండుట.

రాత్రి చంద్రోదయమైన సమయంబున శిఖిధ్వజుఁడు వనమందు సంధ్యాజప తత్పరుఁడై యుండఁగా పుష్పగుచ్ఛంబులచే సాంద్రమైనట్టియు, వనదేవతలకంతఃపురమైన కల్పలతల పొద రింటిలో సంతోషయుక్తయై ప్రవేశించి స్వసంకల్ప కల్పితంబగు సుమతల్పంబున గల్పితకాంతు ని గాఢతరముగా లింగనము చేసికొనియుండఁగా శిఖిధ్వజుండు సంధ్యాంతమందు వచ్చి వెతుకుచు నా లతాపొదరింటిలో రహస్యస్థలమందు సంతసించుచున్న యామె సునంబునుఁజూచి సర్వాకారమైన చిత్త ము చే మిక్కిలి సంతోషించుచు నిట్లనియెను.

ఆహాహా! యోగివరులార! మార్గమెుగ్గనట్లుగా నిపుడేకరీతిగా వర్తించుచున్నారో యీరీతి గా నీ యుండిన నాయొక్క మనమునందు వర్తించుచున్నారు గాని యొక్కొక్కమును గాంచుటకు దాని వల్లఁ దిరుగ జెల్లిన ప్పుడు. పిమ్మట ముహూర్తమాత్రమునకు మాత్రమందున్నారని యెఱుఁగవలసె తెలియవలెనని యున్న తన రూపమును స్పష్టముగాఁ గనుఁగొనుచు చూచుటచే తెలియని రహస్యము గాఁ గన్నులనట్టియు కోపముచే కలవడిన నేత్రములు గలిగినట్టియు నీయాధినేతవైయున్న

యాశిఖిధ్వజ మహారాజును గాంచి యతని సమీపంబునకు వచ్చి లజ్జచే ముఖమును వంచుకొని భిన్నస్వరాస్త్రై వ్యాకులపడుచు క్షణమాత్ర మూరకుండి యుండఁగా శిఖిధ్వజుఁడు సమాధిని విడిచి తనయెదుట వాడియున్న మదనిక యనెడి యాకాంతను జూచి క్షోభించని మనస్సుగలవాఁడై ప్రేమయుక్తమైన మృదువాక్యముల నిట్లుపలికెను.

ఓతన్వి! మిక్కిలి యానందము బొందుచుంటివిగదా. ఇంతలోనే విఘ్నము నొందితివేమి? ప్రేమాస్పదమైన చుంబనాలింగనాది వ్యాపారములచే నీప్రియుని సంతోషపెట్టుటకు తగుగవాళ్లమని శిఖిధ్వజుఁడు పల్కఁగా మదనిక యిట్లనియె. ఓ కాంతుఁడ! స్త్రీస్వభావము బహుచంచలమైనది. పురుషులకంటె స్త్రీలకు నెనిమిది రెట్లెక్కువగా కామముండును కావున నీవు కోపమునొందఁదగదు. నేనబలను స్త్రీని బాలను మూఢురాలను అపరాధిని కావున నోనాథ! లోకమందు సాధువులు ఓరిమిసారముగాఁ గలవారు కావున నీవు క్షమించఁదగుదువని మదనిక పలుకఁగా శిఖిధ్వజుఁ డిట్లనియె.

ఓబాల! యాకాశమంతయు వృక్షమువలె నాచిత్తమందు కోపమెంత మాత్రము లేదు కాని యిది సేవలమున్న సాధువులచే నిందింపఁదగిన దగుటవలన నిన్నింక భార్యగా నంగీకరించనని పల్కి శిఖిధ్వజుఁడు సమతనొంది యుండఁగా నతనిగాంచి చూడాలయు సర్వసమతచే సుదీక్షమైన శుభాభిప్రాయము గలదై మిక్కిలి యాశ్చర్యంబునొంది యిట్లుచింతించెను. భగవదుద్రైన యారాజేంద్రుఁడు తృప్తమైన సామ్యావస్థనొంది యున్నందున నీమహాత్ముని మనస్సును భోగాశలు మహాసిద్ధులు నపహరింపఁజాలవు. కావున నావృత్తాంతమంతయు జ్ఞాపకముచేసెదను. కుంభదని కారూపమునువిడిచిపెట్టి చూడాల నగుదు ననని నిశ్చయించి యాచూడాల స్వస్వరూపమును ధరియించియుండఁగా నతికోమలమైన శరీరముగల్గినట్టియు, తనభార్యయైన యాచూడాలను శిఖిధ్వజుఁడు చూచి మిక్కిలి యాశ్చర్యముచే తెఱవఁబడిన నేత్రములు గలవాఁడైయా సతీమణి ప్రియాంగన లాగునున్నదని తనమనంబునఁ దలఁచియిట్లనియె.

ఓకువలయాక్షీ! నీవెవతెవు? ఎప్పటినుండి వచ్చితివి? ఇచ్చటికేలవచ్చితివి? ఇచ్చట నెంతవఱకుండెదవు? రూపలావణ్య విలాసహాసాదులచే నాభార్యయైన చూడాలవలెఁ జూపట్టుచున్నావు. అనిపల్కఁగా చూడాలయిట్లనియె. ఓజననాథ! నీవు పల్కినట్లుగా నేను చూడాలనేను సంశయించవలదు. ఇప్పుడనూయికమైన దేహము చేసినన్నుఁ బొందితిని మున్ను నిన్ను బోధించుటకు కుంభరూపమును నిర్మించితిని. ఇట్టిశతశాఖా ప్రపంచము వనాంతరమందు నాచే నిర్మింపఁబడినది. నీవు ముక్తుండవు విదితవేద్యుండవు దివ్యదృష్టిచే నిసర్గంబును గనుగొనుచున్నావు.

కావున నోతత్త్వజ్ఞ! ధ్యానదృష్టిచే శీఘ్రముగాఁ జూడుమని చూడాలచే నిట్లు పలుకఁబడినవాఁడై యత్యాశ్చర్యంబు నొందుచు నాశిఖిధ్వజుఁడు ధ్యానదృష్టిచేతను తనయిల్లు బయలుదేరినది మొదలుకొని చూడాల చూపట్టునంతవఱకు గనవృత్తాంత మంతయు స్పష్టంబుగాఁ గాంచి ధ్యానంబునువిడిచి పులకాంకురములచే ప్రకాశించుచున్న తనబాహువులు చూచి తనప్రియురాలైన చూడాలను చాలసేపు గాఢాలింగనము చేసుకొని ప్రేమాతిశయంబుచే ఘనమైన యానంద

కుండు క్షణమాత్రముండి పిమ్మట నాచూడాలను తనతొడపైని కూర్చుండబెట్టుకొని వృషభ ధరంబుగా నిట్లనియె.

ఓ ప్రియురాలా! దురంతమైన యీసంసారకూపమువలన నీబుద్ధిచే తరింపఁజేయఁబడితిని. యీబుద్ధి యెవరితో సరిచేయఁబడుచున్నది. అనేకవిషయంబు లైనట్టియు, బహుగహనమైన శాస్త్రములవలన ప్రాజ్ఞలైన కులస్త్రీలు తమపతిని దరింపఁజేయుచున్నారు. ఏకోటికయు లేనట్టియు, సంసారవారధియొక్క పారము నొందిన నీయొక్క యీ యుపకారంబునకు ప్రత్యుపకారమేమి సేయఁగలనని పలుకఁగాఁ జూడాల యిట్లనియె.

ఓ దేవ! నీ వస్థిరసమైన కర్మజాలమందు సక్తుఁడవై వ్యాకులపడుచుండఁగా నందు విముఖుఁడవై మాటిమాటికి మిక్కిలి దుఃఖమందుచున్నందున నాదుఃఖ నివారణార్థమై నిన్ను బోధించితిని. ఇందువలన నాస్వకార్యము సాధింపఁబడినది కానఁ నిందుకు విషయమైనన్నేల గారవించెదవు. ఓ దేవ! అట్టితుచ్ఛప్రవృత్తులు అట్టిసంకల్ప వికల్పాదులు అంతరిక్షమునందు పర్వతంబులువలె నీయందుఁ జూడఁబడవని పల్కఁగా శిఖిధ్వజుం డిట్లనియె.

ఓ లలనామణీ! చిరకాల మతిక్రమించఁగా నిప్పుడు నే నేవిధమైన యిచ్ఛలును లేనివాఁడనై ఏ ఆశయు లేనివాఁడనై యాకాశమువలె స్వచ్ఛమైనవాఁడనై నిస్పృహుండనై యహంకారము లేనివాఁడనై యుంటిని. పరిపూర్ణమైన యేచిన్మాత్రంబు గలదో దానియందు నిష్ఠ గలవాఁడనై స్వస్థచిత్తుండనై సుఖమందు సంతసించక దుఃఖమందు ఖిన్నత నొందక నేనే నే వాఁడను గాక యితరుండను గాక యుంటిని. చంద్రమండలాదుల వలన బయలు దేరినట్టియు, కుడ్యాదిస్థానాంతరములయందుఁ బ్రసరించనట్టియు, అనఁగా (నిరావరణమైనదని భావము) వృద్ధిక్షయంబులు లేనట్టియు, నిత్యంబును నిరతిశయంబును నైన యేయఖండప్రకాశము గలదో దానితో సముఁడనైతిని. ప్రసిద్ధమైన యేవస్తువు గలదో యదియే నేనైతిని. నామజాత్యాదులు లేనటువంటి నావస్తువును జెప్పుటకు శక్తుఁడగానైతిని తరంగంబులవలెఁ జలించుచున్న క్రీగంటిచూపులుగల యోతరుణీమణీ! నీవు నాకు గురుతుల్యవు గావున నీకు నమస్కారము గాక, నీ ప్రసాదమువలన సంసారసముద్రము దరింపఁబడితిని సర్వంబును నతిక్రమించినవాఁడనై యాకాశమువలె సర్వగతుఁడనై యీ యుంటినని పల్కఁగా చూడాల యిట్లనియె.

మహాసత్త్వము గల్గినట్టియు, ప్రాణేశ్వరుఁడవైనట్టియు మహానుభావుఁడవైనట్టియు, మహామతివంతుఁడవైన యోనాథా! నీవిట్లున్నయెడల నీ కిప్పుడేమి యిష్టమగుచున్నదో చెప్పుమనఁగా శిఖిధ్వజుం డిట్లనియె. ఓ సుందరి! నేను నిషేధము నెఱుంగను ఇష్టము నెఱుంగను ఇంచుకంతైనను నీ కేదేది తెలుంగుచున్నదో అదియే చేయుము. నిర్మలమైనమణి ప్రతిబింబము నెట్లు ధరించుచున్నదో అట్లుగా నేనీవు చేసిన కార్యము నే ధరించగలను స్తుతిచేయను నిందించను నీకిష్టమైనట్లుగాఁ జేయుమని పల్కఁగాఁ జూడాల యిట్లనియె.

జీవన్ముక్తాత్ముఁడవైన యోమహాత్మ! అట్లైతే నాయభిమతమును జెప్పుచున్నాను సావధానంబుగా నాకర్ణింపుము. అదివిని యాప్రకారంబుగా నే గావింపఁదగునువు మనమిందుఁ గొంత టయు నైక్యజ్ఞానంబునే

మూర్ఖతనుమయ మొందించిమానంద సాంద్రులమైతిమి గావున నేయిష్టంబును లేక యూరకనె వశేష్ఠయుంటిమి.

కావున ఓ రాజసత్తమ! ఆదిమధ్యావసానంబులయందు రాజులకు యుక్తమైన కావున సాంగ్రామహింసమాత్రము విడిచి తిరిగి రాజులమై యీ ప్రకృతమైన రాజ్యముచే కాలముగడిపి పిమ్మట కొంతకాలమునకు వివేకము కలుగును పొందినము గావున స్వస్థిరమున్న సిరులననేకము గాద్యుంక్తి రాజవరుము నీ కాంక్షలలో నుత్తమమైన పట్టముపోషిమై నీకు సుఖము సంపాదించవలెను. ఇది దుఃఖమని యిది సుఖమని యెంచి యీ శోకము నొందినందున విగతమైన యీతమ్ములు గెలవాండ్రమై సమమైనట్టియు, శాంతమైనట్టియు, శ్రేష్ఠపదమందుండుమని పలుకంగా శిఖిధ్వజుండు తిన్ననినె.

ఓ విశాలాక్షీ! సమబుద్ధిగల నీచేతయు కముగాం బలుకంబడినది. రాజ్యము గ్రహించుట యుక్తమైనను విడుచుటయుక్తమైనను ఏమి ప్రయోజనము లేదు గావున సుఖదుఃఖదశలయొక్క చింతను విడిచి గతిమత్సరులమైనయీ మనము యథాస్థితిగా స్థిరముగా నుండెదమని శిఖిధ్వజుండు పల్కంగా చూడాలయెడి సప్తసముద్రోదకంబులచేతను పూర్ణమైనట్టియు నలంకృతమైన రత్నకుంభమును సంకల్పించి యామంగళకలశముచే తనభర్తయైన శిఖిధ్వజమహారాజును గర్వితసింహాసనమందుంచుట మూర్ధాభిముఖంబుగా గూర్చుండంజేసి పట్టాభిషేకమును గావించెను. పిమ్మట నా శిఖిధ్వజమహారాజు మనకొమ్మలకు సమ్మతమైన యాచూడాలను సింహాసనమందు గూర్చుండంజేసి మహావైభవమందభిషేకమును జేసెను.

పిమ్మట వారలిద్దరు న్యాయమునచే స్వరాజ్యమున కభిముఖులై సంకల్పముచే సిద్ధమైన సకల తీర్థజలములచేతను ఒకరికొక రభిషేకమును గావించుకొనిరి. పిమ్మట శిఖిధ్వజుండు చూడాలను జూచి యోకమలపత్రాక్షీ! మహావిభవముతోంగూడిన విస్తారసైన్యంబును సంకల్పంబువల్ల క్షణమాత్రంబులోం గల్పించుమని పలుకంగా నాపరవశ్ని యాప్రకారంబుగా వనము యావత్తుకప్పునట్లుగా విస్తారసైన్యంబును గల్పించెను.

అంతలో మహాగ్రాలుకాతంబులచే నలంకరింపంబడినట్టియు, సామంతరాజులచే సంరక్షింపబడుచున్న శ్రేష్ఠమైన మత్తగజంబును దంపతులధిష్ఠించిరి. పిమ్మట నామహారాజు చతురంగబలంబును సవిపించుకొనుచు నామహేంద్రపర్వతమునుండి తన పట్టణమునకు బయలుదేరి సకలసంపద్వర్గంబులచే స్వర్గంబువలెం బ్రకాశించుచున్న తనపురంబునకు శీఘ్రంబుగాం బ్రవేశించెను.

సామంతపు రాజులందరును వరనరాకారులై సామాన్య సైన్యంబులతోంగూడ వేడుకచే జయజయశబ్దంబులలో నడుచుకొనిరి. విశేషమైన తూర్యనాదంబులతో నుభయసేనలు గలిసినదువంగా నామహారాజు స్వకీయపురంబుం బ్రవేశించెను. పిమ్మట పదివేలసంవత్సరంబులు సుఖంబుగా రాజ్యపరిపాలనము చేసి చూడాలతోంగూడ సకల భోగంబులు ననుభవించి సకల మహీపాలుల

కనుక చూడామణివిగాc జిరకాలమునుండి దేహధారణమువలన విరక్తుండవై యేవిధమైన ఖేదమును జేనస్సుగా మోక్షపదంబు నొందెదను గావున నో శ్రీరామచంద్రా! నీవు నీవిధముగా నే దానుగావచ్చిన ప్రకృతకార్యముల నాచరించుచు భోగమోక్షాదిసంపదలను బలాత్కారముగాc ననుసరింపుచు విశోకుండవై సుఖంబుగా నుండుము.

గద్య. ఇది శ్రీదూర్వాసాన్వయ సారససమిత్ర శ్రీ వేంకటనారాయణశాస్త్రిపుత్త్రీ
తత్పుత్ర శ్రీ సుందరరామశాస్త్రిభ్రాతృ సూర్యనారాయణ సోమ
యాజి నామధేయ విరచితంబగు సంసారతరణి
వివరణమను వాల్మీకీయ వాసిష్ఠరామాయణ
వచనకావ్యంబున నిర్వాణప్రకరణంబు
నందు శిఖిధ్వజోపాఖ్యానంబను
ముప్పదియేడవ సర్గము
సంపూర్ణము.

శ్రీరస్తు.

శ్రీమద్వాసిష్ఠరామాయణము.

వచనకావ్యము.

కచోపాఖ్యానము.

పూర్వము ప్రతిబంధకమైన పాపముయొక్క క్షయాభావంబువలన స్వాత్మజ్ఞానము దుర్లభంబైనను ఆచార్యప్రయత్నాతిశయంబున లభించునని తెల్పుటకై యనేకోపాఖ్యానగర్భితంబగు శిఖిధ్వజోపాఖ్యానంబు చెప్పఁబడియె. ఇప్పుడు చిత్తత్యాగంబె సర్వత్యాగంబుగాని తదితరంబు కాదనుటకై కచోపాఖ్యానం బారంభింపఁగలవాఁడై శ్రీవసిష్ఠుఁడిట్లనియె. ఓ శ్రీరామచంద్రా? శిఖిధ్వజాఖ్యానాత్మకంబైన యీ యుపాఖ్యానము నీకొఱకుఁ జెప్పఁబడినది. నీవీమార్గమున నడిచితి వట్లాయెనా యెప్పుడు ఖేదంబు నొందవు. ఆశిఖిధ్వజుని క్రమంబుగా నే బృహస్పతి సుతుఁడైన కచుండెట్లుగా బోధనఁబొందెనో నీవు నాటివిగనే బోధనుబొందుదువు. అని పల్కఁగా శ్రీరామభద్రుఁడు విని యో మహాత్మ భగవంతుండైన బృహస్పతి పుత్రుఁడగు కచుండు యెట్లు ప్రబుద్ధుఁ డాయెను. ఆవృత్తాంతము సూక్ష్మంబుగా నానతీయుమని వేఁడఁగా శ్రీవసిష్ఠుండిట్లనియె.

కచుఁడు జన్మించి బాలభావంబువలననైన మూర్ఖత నతిక్రమించి సంసారంబును వరింపఁదలఁచి తత్త్వమనుపదంబుల యర్థంబును తెలిసికొనినవాఁడై తండ్రియైన బృహస్పతికి నిట్లనియె. సకల ధర్మజ్ఞుఁడవైన యో భగవంత! జీవమే తంతువుగాఁగల జంతువు ఈసంసారమనెడి పంజరమువలన నెట్లు విడువఁబడుచున్నాఁడని యడుగఁగా బృహస్పతి యిట్లనియె. ఓపుత్రిక! అనర్థంబులనెడి మకరంబుల కాకరంబైన యీసంసారంబనెడి సాగరంబువలన ననాయాసంబుగా సర్వత్యాగంబువలన విడువఁబడుచున్నాఁడు అని బృహస్పతి పలుకఁగాఁ గచుఁడు పరమపవిత్రమైన తనతండ్రివాక్యమును విని సర్వంబును విడిచి రహస్యమైన యరణ్యమున కేగెను.

పిమ్మట నెనిమిది సంవత్సరంబులకొకానొక మహారణ్యంబునందా కచుఁడు తన తండ్రియైన బృహస్పతిని గనుఁగొని నమస్కరించి పూజించి పుత్త్రుఁడైన తన్నాలింగనము చేసికొనియున్న యాబృహస్పతికి మిక్కిలి శ్రద్ధానత్తులుగలవాఁడై మృదుమధురమైన వాక్కుచే నిట్లనియె.

ఓతండ్రీ! యిదివఱకు నెనిమిది సంవత్సరంబులయినది నాచే సర్వత్యాగము చేయఁబడినది. అయినప్పటికి యిదివఱకు సుఖముగా విశ్రాంతి నొందనైతినని మిక్కిలి యాతురమైనమనస్సుగలవాఁడై కచుఁడు పల్కఁగా బృహస్పతి సర్వత్యాగము చేయుమని పల్కి స్వర్గమున కేగఁగా కచుఁడు తనధరించిన వల్కలాదులను విడిచిపెట్టి సూర్యచంద్ర నక్షత్ర మేఘమండలంబులతో

శూన్యమైన శరత్కాలమేఘంబువలెనుండెను. మూఁడు సంవత్సరంబులవఱకు నిష్ఠురత్యాగంబుచేఁ దిరుగుచు మతియొక వనంబున తనకు గురువును తండ్రియునైన బృహస్పతినిజూచి ఖిన్నమనస్కుండై భక్తిచేఁ బూజానమస్కారంబులు గావించి తన్ను నాలింగనము చేసికొనియున్న తండ్రికి ఖేదము వలన గద్గదస్వరముగలవాఁడై కచుఁడు తిరుగ నిట్లనియె.

• ఓతండ్రీ! వేఁపవనంబును బొంగరయు మొదలైనవాని నన్నిటిని విడిచిపెట్టినప్పటికి స్వస్వరూపంబున విశ్రాంతి గల్గకున్నది. కావున నింకనేమి సేయుదు. ననియడుగఁగా బృహస్పతియిట్లనియె. ఓపుత్రక! చిత్తంబే సర్వంబునని చెప్పుదురు గాన నా చిత్తంబును విడిచిపెట్టిరాదేని నీవు ప్రకాశించుచున్నావు. త్యాగవేత్తలు చిత్తత్యాగమే సర్వత్యాగమని చెప్పుదురని బృహస్పతిపలికి తత్క్షణమే యంతర్హితుఁడయ్యెను. పిమ్మట నల్పమైన బుద్ధిగల యాకచుఁడు చిత్తంబును బరిత్యజింపఁదలఁచి యావనంబున దనచిత్తమును జిరకాలము వెదకి కనుఁగొనలేక ఖిన్నమానసుండయి యిట్లుచింతించెను.

ఈదృశ్యవస్తుసమూహము నీదేహము చిత్తమనబడదు గదా. అది తప్పుడు. అది యచ్చటునున్నది. దానినెట్లు విడిచెదను. ఈచిత్తమనునది మహాశత్రువును కనుఁగొన్నటులుగుతించి తండ్రి దగ్గరకువెళ్ళి చిత్తమును జెప్పికొని దానిని శీఘ్రముగా విడిచిపెట్టి అతిసుఖముగా నుండెదనని చింతించి యాకచుఁడు తండ్రియొద్దకరిగి తండ్రికి నమస్కరించి ఓతండ్రీ! యేది చిత్తమనఁబడుచున్నదనియడుగఁగా బృహస్పతి తిరుగఁబల్కుచున్నాఁడు. ఓపుత్రక! చిత్తవేత్తలు తనయహంకారమే చిత్తమని పల్కుచున్నారు.

అహంకార పరిత్యాగము.

యంతస్సునందున నేనని యేయహంకారము గలదో అదియే చిత్తమనఁబడుచున్నదని బృహస్పతిపలుకఁగాఁ గచుఁడనుచున్నాఁడు. ఈచిత్తముయొక్క త్యాగము దుష్కరమైనందున నది సిద్ధించదని తలఁచెదను. ఈచిత్తశత్రువు నేరీతిగా విడువశక్యమగుచున్నదో యారీతినానతీయవలయునని వేఁడఁగా బృహస్పతియిట్లనియె.

ఈయహంకారముయొక్క త్యాగము పుష్పము నలుపుటకన్నను, కన్ను మూయుటకన్నను, సుకరమైనదిగాని యించుకంతైనను కష్టముగాదు. ఏకమైనట్టియు, నాద్యంతరహితమైనట్టియు వ్యాపకమైనట్టియు, నిర్మలంబైనట్టియు, ఆకాశంబుకన్న మిక్కిలి స్వచ్ఛమైనట్టియు, సర్వసాక్షియైన చిన్మాత్రంబగు వస్తువొక్కటియేయున్నది. కావున నా చిన్మాత్రవస్తువునే భావించుచు శాంతుండవై సుఖంబుగానుండుము.

అట్టి చిత్స్వరూపభావనవలన మిథ్యాస్వరూపమైన యహంభావము లీనమగుచున్నది. జలమందు పరాగంబువలె నగ్నియందు జలంబువలెఁ జిన్మాత్రంబునం దీయహంభావం బెట్లు వచ్చునది.

పెట్టుద్భవింపినది. అనఁగా జలాగ్నులయందు రజోబలంబులు లేనట్లుగానే చిన్మాత్రంబునందు నీయహంకారము లేదనితాత్పర్యము.

ఓపుత్రక! నీవు వాఁడువీఁడు నన్నాది వ్యర్థమయిన యీ ప్రత్యయంబును విడువుమా? ఆ ప్రత్యయము తుచ్ఛమయినదియు, పరిమితమైన యాకారము గలదియు, దిక్కాలతోను కాలాదులతోను గూడినదియుఁగావున నీవు దిక్కాలాదులచే ననవచ్ఛిన్నమునఁగా భేదము లేనట్టియు, స్వచ్ఛమైనట్టియు, నిత్యమైన యుదయము గలిగినట్టియు, వ్యాపకమైనట్టియు, సకల పదార్థస్వరూపమైనప్పటికి నేకరూపమైనట్టియు, నిర్మలమైన చిన్మాత్రమే నీవైయుండుమని బృహస్పతి పల్కెను.

పిమ్మట నాకచుఁడిట్టి సర్వోత్కృష్టమైన పరమయోగోపదేశంబుఁగాంచి జీవన్ముక్తుఁడాయెను. ఓ శ్రీరామచంద్రా! కచునివలెనీవును భ్రమరహితుండవై నిరహంకారుండవై ఛేదింపఁబడిన హృదయగ్రంథిగలవాఁడవై శాంతమయిన బుద్ధిగలవాఁడవై నిర్వికారుండవై యుండుమా. అహంకారము లేనిదిగానే గుర్తెఱుంగుమా? బొత్తిగా పుట్టుటయే లేని శశవిషాణంబునకు గ్రహణంబును త్యాగంబును లేనట్టుగా లేనియహంకారంబు నాశ్రయించకుము. విడువకుము.

గద్య. ఇది శ్రీమదార్షావసాన్వయ పారసమిత్ర శ్రీవేంకటనారాయణశాస్త్రిపుత్త్రి
తత్సద్భుత శ్రీసుందరరామశాస్త్రిభ్రాత్ర సూర్యనారాయణసోమ
యాజి నామధేయ విరచితంబగు సంసారతరణి
వితరణమను వాల్మీకీయ వాసిష్ఠరామాయణ
వచనకావ్యంబున నిర్వాణప్రకరణంబు
నందుఁ గచోపాఖ్యానంబను
ముప్పదియెనిమిదవసర్గము
సంపూర్ణము.

శ్రీ ర స్తు.

శ్రీమద్వాసిష్ఠరామాయణము.

వ చ న కా వ్య ము.

మిథ్యాపురుషోపాఖ్యానము.

మున్ను చిత్తత్యాగంబే సర్వత్యాగంబని చెప్పఁబడియె. ఇప్పుడు ఇదేమియని విచారించకం తవలను రమ్యంబైన యీమాయాహంకారమై సంసారంబున వ్యర్థంబుగా శోకింపుచున్న జనులకు దృష్టాంతముగా మిథ్యాపురుష వృత్తాంతంబు నిరూపింపఁగలవాఁడనై శ్రీవసిష్ఠుండిట్లనియె. ఓ శ్రీరామచంద్రా! భేదవిషయమైన ద్విత్వమతిని భేదంబును దోఁచింపఁజేసెడి నేకత్వమతిని విడిచిపెట్టి భేదాభేదంబులచే నిర్దేశింప శక్యముగాని చిన్మాత్రరూపమైన వస్తువునందున్న వాఁడవై సుఖింపుము. మిథ్యాపురుషుంగుఱించి వ్యర్థంబుగా దుఃఖించకు మనిపలుకఁగా శ్రీరామభద్రుం డిట్లనియె. తత్త్వాగ్నితప్తంబగు స్వప్రాణికి జ్ఞానామృతంబుచే సంతర్పణందు తృప్తినొందితిని. అట్లైనను ఈప్రశ్న మునుమరల నడుగుచున్నాను. మిథ్యాపురుషుఁడనే వాఁడెవఁడో వ్యర్థంబుగా నెట్లు దుఃఖించెను. ఆవృత్తాంతంబును స్పష్టంబుగాఁ జెప్పుమనఁగా శ్రీవసిష్ఠుం డిట్లనియె.

ఓ శ్రీరామచంద్రా! మిథ్యాపురుషుని బోధకంబు శుభమైనట్టియు హాస్యకరమైనట్టియు నాచేఁ జెప్పఁబడెడి యీ యాఖ్యాయికను వినుమా? మాయాయంత్రమయుఁడైనట్టియు, బాలుఁడువలె నల్పబుద్ధిగల్గినట్టియు, మూర్ఖత్వంబుచే బద్ధుఁడైనట్టియు నొకపురుషుఁడుగలఁడు. (అహంకారమని తాత్పర్యము) ఆపురుషుఁడు ప్రపంచరహితమైనట్టియు విశేషంబులు లేనట్టియు నిట్టిదని చెప్ప శక్యముగాని యొకానొక శూన్యస్థలమందు (అనఁగా చిదాకాశమందని తాత్పర్యము.)

దృష్టివికారంబు వలనఁ బుట్టునట్టి కేశసమూహంబులు వలెను మరుభూమియందైన యెండమావులు వలెను భ్రాంతిమాత్రంబు వలన బుట్టియుచ్చటనే యుండెను. ఆశూన్యస్థలంబునం దాపురుషునికన్న నన్యమేమియు లేదు. ఏదైనను స్పష్టికి యదియు నతఁడేగాని వేఱుగాదు. [అంతయు సర్వము నహంకారమేయని తాత్పర్యము] అట్టివియదాది రూపముచేఁ బ్రకాశించుచున్నట్టియు, నా ప్రపంచమునకంటె వ్యతిరిక్తమయిన యేవస్తువుగలదో దాని నాపురుషుండు మందబుద్ధిగాన వాఁడగుటవలనఁ జూడలేఁడు, అనఁగా నావస్తువు చిదాకాశమనియు దానిని తానుగా ననుసంధానము చేయలేఁడనియుఁ దాత్పర్యము.

అట్టి చిదాకాశరూపమైన శూన్యస్థానమందు వృద్ధిఁబొందుచున్న యాపురుషునకొక్క సంకల్పముపుట్టెను. ఇష్టవస్తువుకొఱకైయాదరణముచే రక్షింపఁదగినది కావున నాకాశము నాకుచోటనిచ్చి రక్షించెదనని తలంచుచు వ్యోమరక్షార్థమై యొకగృహంబును నిర్మించి ఆగృహములో నా

న్న యీ యాకాశము నాచే రక్షింపఁబడుచున్నదన్న యాస్థను బొందియుండఁగా శరత్కాలంబుచే మేఘంబు నశించును వాయువుచేఁ దరంగంబులు నశించును అగ్నిహోత్రము కాలంబుచే నష్టమగుచుండఁగా నా యీ యాకాశమా! నిత్యము నష్టమైనందున నీవును నష్టమైతివిగదా. హా! ఎంతకష్టము క్షణములో నీ కిప్పటి కేగతి అనియిట్లు చిరకాలము చింతించి యా గృహస్థుతివురల నాకాశరక్షకమైయున్నట్టి కూపమునిర్మించి కూపాకాశము నాచే రక్షింపఁబడుచున్నదని యానందించఁగా కొంతకాలంబున కాలవశమున కూపము నశించఁగా కూపాకాశము నశించినదనియు శోకింపుచుండెను.

పిమ్మట నొకకుంభము నిర్మించి కుంభాకాశపరుఁడై సంతసింపుచుండఁగా నట్టి కుంభము నాశమొందెను. ఇట్లుయీ కేది నిర్మింపఁబడుచున్నదో యదియెల్ల యదే గాలునిచేఁ గ్రసింపబడుచుండఁగా మిక్కిలి దుఃఖింపుచుండెను. అట్టి కుంభాకాశంబును నాశమొందినపిమ్మట కుండమునిర్మించి కుండాకాశమందాసక్తుండై కొంతకాలము సంతసింపుచుండఁగా నక్కుండమును గూడ కాలముచే భిన్నంబున లేక తాలము ప్రవేశింపఁజేయఁబడెను. పిమ్మట నతండా కుండాకాశంబును గూర్చి దుఃఖించి పిమ్మట విశాలమైన చతుశ్శాలను నిర్మించి యందున్న యాకాశమందాసక్తుండై యుండఁగా సకల కాలము గ్రసించు కాలుండా చతుశ్శాలను యాయువు శీర్ణపర్ణంబునువలె హరింపఁగా నతండు శోకింపుచు పిమ్మట తద్భావాంతమును మంగళాకారమైన కుసూలమనఁగా సంతర్గృహమును నిర్మించి యా కుసూలాకాశపరుఁడై యుండఁగా వాయువు శీఘ్రంబునువలెఁ గాలుండా కుసూలంబును హరింపఁగా నతఁడు శోకింపుచుండెను.

ఇట్లుమొదలుగా గృహంబుమొదలు నశింపఁగా కూపంబును, పిమ్మట కుంభంబును, తరువాత కుండంబును, అనంతరము విశాలమైన చతుశ్శాలమును, పిమ్మట కుసూలంబును నిర్మించి యవి నశింపఁగా శోకింపుచుండెనని సంక్షేపార్థము. ఇట్లు మోహవంతుఁడైయున్న యా సుమతి గగనంబును గృహాదుల చేత కోన్ని నివాసస్థానంబులచే గ్రహింపుచు గగనంబున బుట్టిన దేహాత్మబుద్ధి యనఁగాఁ దానన్న బుద్ధి యేవిధిలకో అట్టిదగిన విషయమైన యాత్మబుద్ధి చేసునతిగమైన దుఃఖజాలమువలన ఘన దుఃఖజాలంబు నొందుచు నాపాసయొక్క గమనాగమనంబులనఁగా రాకపోకల సంభ్రమముచే మానసుండగు తాను వచ్చుచు పోవుచునుండెనని వసిష్ఠమహాముని పల్కిన వాక్యంబును విని శ్రీరామచంద్రుం డిట్లనియె.

ఓ ధర్మజ్ఞేశ్వర! మిథ్యాపురుషుఁడని నీచేఁ జెప్పఁబడిన వాఁడు మాయాపురుషుఁడేగదా? ఆకాశరక్షణమనఁగా నేమియో తెల్పుమనఁగా శ్రీవసిష్ఠుండిట్లనియె. ఓ శ్రీరామచంద్రా! మాయా యంత్రమయుఁడై యే పురుషుఁడు చెప్పఁబడెనో యా పురుషుని శూన్యాకాశమునెడి దాకాశంబునం బుట్టిన యహంకారంబని యెఱుఁగుము. అనంతరంబనఁగా దేశకాలవస్తు పరిచ్ఛేద శూన్యంబైనట్టియు సర్వోపాధిరహితమైనట్టియు సకలవ్యవహారంబులకును గోచరంబుగా నట్టి యునేనపుట్టి నగ్గాతిశయంబున్నదో యా వస్తువువలన మొట్టమొదట నిశ్చలమైన వాయువువలన జనించు నతి నహంకారము పుట్టెను. వాస్తవముగా నా యాకాశంబు కన్న నన్యమైన యా యహం

కాననము చిదాకాశరూపమైన యాత్మనురక్షించుట కొఱకే నానావిధంబులైన దేహంబులను మాటిమాటికి నొందుచున్నప్పటికి వ్యాకులపడుచు తిరుగుచున్నట్లు కనుచున్నది.

ఈ యహంకారము కూపకుండ చతుశ్శాలకుంభాదులతో సమానంబులైన దేహంబులను గల్పించి యాకాశతుల్యమైన యాత్మ రక్షింపబడుచున్నదని తద్గతమైన యాకాశమనంగా నాచి యాకాశమంను భావనసేయుచున్నది. ఓ శ్రీరామచంద్రా! అట్టి మిథ్యాపురుషుండెట్లుగా ఘటాదులయం దాకాశంబు నాత్మయను శంకచే రక్షింపను క్లేశంబునొందెనో యారీతిగానే వును క్లేశవంతుండవు గాకుము. ఏయాత్మయు నాకాశంబునకంటె విస్తారంబై సూక్ష్మంబై శాంతంబై శివంబై శుభంబై యొప్పుచున్నదో అట్టి యాత్మదానికంటె వ్యతిరిక్తమైన వస్తువేదియు లేనందున దేనిచే గ్రహింపబడుచున్నది ఏదానిచే రక్షింపబడుచున్నది ఇది యాలోచించుమని యానతిచ్చి వెండియు శ్రీవసిష్ఠుం డిట్లనియె.

శరీరంబునకు నాశంబుగల్గు చుండంగా వ్యత్యంతరేకమాత్ర పరిచ్ఛిన్నమైన యాకాశము నశించునప్పుడు జనులందఱు నాత్మనశించెనని వ్యర్థముగా శోకించెదరు. ఘటాదులు నష్టంబులగుచుండంగానా ఘటాదులయందున్న యాకాశంబు దిక్కులు మొదలైనవి ఖండింపబడకుండ నెట్లున్నదో అట్లుగానే దేహంబులు నశించుచున్నప్పుడా దేహంబులయందున్నట్టియు నిత్యుండును నిర్లేపకుండు నగు జీవుండక్షయముగా నున్నాడు.

శుద్ధ చిన్మాత్రుండైన యీయాత్మ నిరవయవుండగుటవలన సూక్ష్మమైన యాకాశంబుకన్నను సూక్ష్మమైనవాడును స్వానుభవమాత్ర స్వరూపుడగుటవలన నాకాశమువలె నశించడు. ఒకప్పుడు నాశము నొందకుండునిట్టి కర్తయను జననమొందడు మరణంబునొందడు. ఒక్క బ్రహ్మంబే నరులు దేవతలు త్రిజగంబులు మొదలగువాని యొక్క వివర్తరూపమునంగా శుక్తిరజతాదులవలె పూర్వరూపంబును విడువకుండ రూపాంతరంబు నొందుట. ఇట్టి వివర్తరూపంబున విజృంభించుచున్నది. కావున నీ సకలజగంబులు నాది మధ్యాంతరహితమైనట్టియు నందువలననే జన్మనాశంబులచే విడువంబడినట్టియు, శాంతంబును నద్వితీయంబును నగు పరబ్రహ్మంబే యని తలంచి సుఖంబుగా నుండుము. సకలాపదలకు ననికొపట్లై యనిత్యంబైయున్న కళత్రపుత్రంబై క్షణికంబుగా నశించునట్టి ప్రాక్వివేకరహితంబై యప్రమాణికమై జడంబైయుండెడి యహంకార రూపమైన సకలవస్తుజాలంబును నాత్మతత్త్వజ్ఞానంబుచే విడిచిపెట్టి మిగిలిన యహంకార రహితమైన జ్ఞానపదంబు నందుండి జీవన్ముక్తత్వంబు నొందుమా?

గద్య. ఇది శ్రీదూర్వాసాన్వయ సారసమిత్ర శ్రీ వేంకటనారాయణశాస్త్రిపుత్ర
తత్పదవృత శ్రీ సుందరరామశాస్త్రిచ్ఛాత్ర సూర్యనారాయణ సోమ
యాజి నామధేయ విరచితంబగు సుసారార్థగర్భి
వితరణమును వాల్మీకీయ వాసిష్ఠరామాయణ
వచనకావ్యంబున నిర్వాణ ప్రకరణంబు
నందు మిథ్యాపురుషోపాఖ్యానంబను
ముప్పదితొమ్మిదవసర్గము
సంపూర్ణము.

శ్రీరస్తు.

శ్రీమద్వాసిష్ఠ రామాయణము.

వచన కావ్యము,

భృంగీశోపాఖ్యానము.

మనస్సహంకారంబు వలననే మిథ్యారూపంబైనలోకంబుగఁ గన్పట్టుచున్నదని చెప్పఁబడియె. ఇప్పుడు సమాధి నొందకుండ మహాకర్తృత్యాగముచేఁ జిత్తవిశ్రాంతి సిద్ధించుచున్నదని తెల్పుటకై భృంగీశోపాఖ్యానమును జెప్ప నుద్దేశించి వసిష్ఠుం డిట్లనియె. ఓ శ్రీరామచంద్రా! ఈజగంబు సకలజగంబులకు నధిష్ఠానమైనయాత్మతత్త్వము యొక్క విస్మృతియందుఁగా నిరంతరము ననుసంధానము చేయుచుండుననే వాస్తవమన్న స్థితినిబోధించుచున్నది. కానియితరకారణంబు వలనఁ గాదు.

ఎట్లంటేని రజ్జువునందు ఆరోపింపఁబడిన భుజంగము రజ్జువని తెలియకపోవుట చేతనే యేను సిద్ధి మగుచున్నదో యట్లుగానేయని తాత్పర్యము. ఏపురుషుఁడు సూర్యకిరణజాలము దృశ్యకంబులు సత్యముగ భావించుచున్నాడో వానికికిరణజాలము సూర్యునికంటె వేఱుగా నేయున్నది.

ఎవనిచేఁ గటకకేయూర కుండలాదికము సువర్ణముకంటె వేఱుగా భావింపఁబడుచున్నదో యాకేయూరాదికము వానికికటకకేయూరాదివస్తురూపముగానే తోఁచుచున్నది గాని సువర్ణముగాఁ దోఁచదు. ఎవనిచే సూర్యకిరణంబులు సూర్యునికన్న నన్యంబులుగావని భావింపఁబడుచున్నవో వానికాకిరణంబులు సూర్యుండుగానే తోఁచుచున్నవి. అట్లు అభేదముగాఁ జూచువాఁడు నిర్వికల్పుఁడనఁబడుచున్నాఁడు.

ఇటుల కటకకేయూరాదికము సువర్ణముకన్న నన్యంబుగాదని యెవనిచే భావింపఁబడుచున్నదో అట్టికటకాదుల యందది సువర్ణమేయని యేకమైన మనోబుద్ధిగల యాపురుషుఁడు నిర్వికల్పుఁడనఁబడుచున్నాఁడు. ఓ శ్రీరామచంద్రా! నిఖిలమైనయీ జగాత్మ్యమును వివేకబద్ధమైన చిన్మాత్రము యొక్క గర్భమందున్నట్టియు సంవేద్యమనఁగా దృశ్యజాలముచే విడువఁబడినదియేసంవిత్తత్త్వముగలదో దానియందు స్థిరుఁడవుగమ్మా?

మనస్స్వరూపము.

ఆత్మయొక్క స్వయముగానే సంకల్పమనే పేరుగల తనశక్తి వాయువు స్పందనశక్తివలె నితరకారణములు లేకుండ తనచేతనే క్రమముగా కార్యాభిముఖముగా నెప్పుడు నల్లఁబడఁజేయుచున్నాఁడో అప్పుడుతనకన్న నన్యంబైనదిగా ప్రకాశించుచున్న సర్వత్ర పంచాత్మకంబుగా స్వాకృతిని స్వయముగా భావించుచు సంకల్పాత్మకనామయంబగు మనస్సగుచున్నది. కావున విస్తారముగా ప్రకాశించుచున్న యీజగంబంతయు తత్త్వజ్ఞానముచే బాసిరపఁబడును.

కావున సంకల్పమయమే యని చూడవలయును. ఇది సత్యంబునుగాకుండ యసత్యముగాకుండ స్వప్నజాలంబువలె నుత్పన్నంబైనది. కావున చూచుచు, వినుచు, స్పృశించుచు, నాఘ్రాణించుచు, పలుకుచు, వ్యవహరించుచు, నిద్రించుచు నీసర్వంబును బ్రహ్మంబే గాని యన్యంబు గాదని భావించవలయును. ఓ శ్రీరామచంద్రా! నీవేది చేయుచున్నావో అదియన్నియు చిన్మాత్రంబున దానిని వ్యాప్తంబును వితతరూపంబున బ్రహ్మంబుగా నెఱుంగుము. అంతకన్న నన్యంబైన దేదియుఁ లేదు.

సకలమైన వస్తుజాలము సంవిన్మాత్రమనఁగా జ్ఞానమాత్రమే సారముగా గలదైయుండుటవలనని యీసకలజగమున్న సంవిత్తేయని నిశ్చయింపుము. ఇచ్చట భేదము లేదు. సమస్తవస్తువుల యాకారంబుల యందొక్క సంవిన్మాత్రమే సంభవించుట హేతువువలన సంవేద్యమనఁగా దృశ్యవస్తువే లేదు. కావున భేదమువలననైన బంధకవస్తువు లేనందున బంధము లేదు. అట్లు బంధము లేనందున మోక్షమును లేదు. కావుననిది బంధమనియు నిది మోక్షమనియు నిట్టిసకలమయిన బంధమోక్షచింతల నన్నిటిని నిరసించి తొలఁగించిన యభిమానము గలవాఁడవై మౌనివై జితేంద్రియుఁడవై యభిమాన మదంబులు లేనివాఁడవై మహాత్ముఁడవై స్వకార్యముల నాచరింపుచున్నప్పటికి నేను చేయుచున్నానన్న యహంకారంబులేని వాఁడవై యుండుము. మహాకర్తవయి మహాభోక్తవయి మహాత్యాగివయి యుండుము. సకలమయిన శంకలనువిడిచి శాశ్వతమయిన స్థైర్యంబు నవలంబించుమని వసిష్ఠమహాముని పల్కఁగా శ్రీరామభద్రుం డిట్లనియె.

ఓ మునీంద్ర! మహాకర్తయనియు మహాభోక్తయనియు, మహాత్యాగియనియు, నీచే నేది పలుకఁబడినదో దానిని వివరింపుమని వేఁడఁగా శ్రీవసిష్ఠుం డిట్లనియె. పూర్వము చంద్రార్ధమౌళి యీమూఁడు వ్రతములను భృంగీశునిగుఱించి చెప్పఁగా నతఁడందువలన జీవన్ముక్తుఁడై సుఖంబుగా నుండెను. ఎట్లంటెఁ బూర్వము చంద్రకళాధరుఁడు మేరుగిరి యొక్క యుత్తర శృంగంబునందు ప్రమథగణంబులతోఁ గూడఁ గూర్చొని యున్నసమయంబున భృంగీశుఁడు నమస్కరించి కృతాంజలియై తత్త్వజిజ్ఞాసచే నతి వినయంబుగా నాయీశ్వరున కిట్లు విన్నవించెను.

నీసజ్జనాప్లవదకరతరంగంబులచేఁ జలించుచున్న యాకారముగల యీఘోరసంసారసాగరంబునందు దరిఁ బడఁజాలక తత్త్వవిశ్రాంతి నొందనందున మోహితుఁడనైతిని. కావున సుస్థిరమయినట్టియు శాంతమయినదియే నిశ్చయము నంతస్సునందు బొంది యీజగంబనెడి జీర్ణగృహంబున విజ్వరుండనై యెట్లు విహరించెదనో యానతీయుమని వేఁడఁగా నీశ్వరుం డిట్లనియె. సకలశంకలను విడిచి శాశ్వతమయిన ధైర్యంబు నవలంబించి మహాత్యాగివి మహాభోక్తవు మహాకర్తవునయి యుండుమనఁగా భృంగీశ్వరుం డిట్లనియె, జగత్ప్రభూ! మహాకర్తయు మహాభోక్తయు మహాత్యాగియు ననునదియేమో దీనివివరము నాకొఱకానతీయుమని భక్తివినయములచే నమ్రుడై వేఁడఁగా నాయీశ్వరుం డిట్లనియె.

మహాకర్త - మహాభోక్త - మహాత్యాగి లక్షణము.

రాగద్వేషంబులను సుఖదుఃఖంబులను ధర్మాధర్మంబులను ఫలాఫలంబులను నాలోచింపకుండ నెవ్వఁడు కార్యంబును జేయుచున్నాఁడో వాఁడు మహాకర్తయనఁబడు చున్నాఁడు. అనఁగా రాగాదులను కారణంబుగా నైనను ప్రయోజనముగా నైనను నపేక్షించకనే ప్రాప్తమయిన కార్యము నెవ్వఁడు చేయుచున్నాఁడో వాఁడు మహాకర్తయని తాత్పర్యము.

ఇదిచేసెదనని పల్కక మానవంతుఁడయి దీనికి నేను కర్తనని చేయుచున్నానని యిదిచేయనని యహంభావము నొందనివాఁడయి తనపనులయందుత్కర్షనొందక పరులకుభోగంబులయందు ద్వేషము నొందనివాఁడయి వ్యాకులపడకుండ నెవఁడు కార్యమును జేయుచున్నాఁడో వాఁడు మహాకర్త యనఁబడుచున్నాఁడు. అన్నిటియందును స్నేహంబులేని వాఁడయి యన్నిటికి సాక్షిగ నెనుండి కార్యంబులయందిచ్ఛలేనివాఁడయి యెవఁడు చేయుచున్నాఁడో వాఁడు మహాకర్త యనఁబడుచున్నాఁడు. ఏపురుషుఁడు నాచేఁ జేయఁబడెడి యీకార్యము నిష్ఫలముగాఁ గలదేమో యనెడి యుద్వేగమనఁగా భయమును తప్పకుండ ఫలింపఁగలదనే యానందమును పొందనివాఁడై సమమైనట్టియు, స్వచ్ఛమైనట్టియు బుద్ధితోఁ గూడి కార్యమును జేయుచు నా కార్యము సిద్ధించినప్పుడు హర్షంబును, సిద్ధించనప్పుడు విషాదంబును, పొందనివాఁడే మహాకర్తయనఁబడుచున్నాఁడు. స్వకీయమైన జన్మస్థితి వినాశంబులయందును ఇతరవస్తువులు కనుపించినప్పుడు కనుపించనపుడు నెవనిమనస్సు సమంబుగానుండునో వాఁడును మహాకర్త యనఁబడుచున్నాఁడు. ఇదిమహాకర్తయొక్క లక్షణము.

ఇంక మహాభోక్తలక్షణము.

ఇంక మహాభోక్త లక్షణముచెప్పెద నాకర్ణింపుము. దేనియందు నిచ్ఛలేకయు దేనియందును ద్వేషములేకయు సమత్వంబుచే ప్రారబ్ధంబువలన ప్రాప్తంబైన సుఖదుఃఖంబుల నెవఁడనుభవించుచున్నాఁడో వాఁడు మహాభోక్త యనఁబడుచున్నాఁడు. భ్రాంతినొందకుండ హేతువులైన సుఖదుఃఖంబులను శయనాసనాది క్రియాసంగములను సమస్తవస్తువులయొక్క సదసద్భావంబులనఁగా భావాభావంబులను అనుభవింపఁబడు చున్నప్పటికి నెవ్వఁడు సంక్షోభమొందడో వాఁడు మహాభోక్తయనఁబడుచున్నాఁడు.

జరామరణంబులు ఆపత్సంపదలు రాజ్యదారిద్ర్యములు సమంబుగా బహురమ్యమన్న బుద్ధిచే నెవనిచే ననుభవింపఁబడుచున్నవో వాఁడు మహాభోక్తయనఁబడుచున్నాఁడు. ఉప్పనైనది మధురమైనది కారమైనది చప్పనైనది శుద్ధిలేనిది శుద్ధిగలది మిక్కిలి మధురమైనట్లుగా నెవఁడు భుజించునో వాఁడే మహాభోక్త యనఁబడుచున్నాఁడు. భోజ్యము పంచదారయు వాడిపోయినట్టి వాడనట్టి ఫలములు పరియన్నము ఇతరమైనయన్నము విడువకుండ భుజించువాఁడే మహాభోక్త యనఁబడుచున్నాఁడు. ఇదిమహాభోక్త లక్షణము.

మహాత్యాగిలక్షణము.

ఇంకమహాత్యాగి లక్షణమును జెప్పెదవినుము. ఇది ధర్మమనియు, నిదియధర్మమనియు నిది సుఖమనియు నిదిదుఃఖమనియు నిదిమరణమనియు నిదిజననమనియు నీమొదలైనవి యెవనిమనస్సుచే విడువఁబడుచున్నవో వాఁడుమహాత్యాగి యనఁబడుచున్నాఁడు. సకలప్రయత్నంబులు సకలేచ్ఛలు, సకలశంకలు సకలనిశ్చయంబులు వీని నెవఁడు నిష్కల్మషంబుగా విడుచునో వాఁడేమహాత్యాగి యనఁబడు చున్నాఁడు.

ధర్మాధర్మంబులు, సకలేచ్ఛలు, మనస్సునందు సకలసంకల్పములు నెవనిచేవిడువఁ బడుచున్నవో వాఁడేమహాత్యాగి యనఁబడుచున్నాఁడు. ఎల్లప్పుడును జూడఁబడినట్టియు, విడువశక్యము గానియే యీదృశ్యకల్పనము గలదో అదియంతయు లెస్సఁగా నెవనిచేవిడువఁబడునో వాఁడేమహాత్యాగియనఁ బడుచున్నాఁడు. దేవదేవుఁడైన యీశ్వరునిచే భృంగీశ్వరునకీరీతిగాఁ జెప్పఁబడినవి కావునసీవా దృష్టినవలంబించి సుఖంబుగానుండుము. నిత్యమునుదయమేగల్గినట్టియు, నిర్మలమైనట్టియు, సన్నితికి నాదియైనట్టియు, ననంతమైనట్టియు నాకబ్రహ్మంబే యున్నదిగాని యితరవస్తుకల్పన మెంతమాత్రములేదని యీవిధంబుగా భావించిరాగద్వేషాది కలుషంబులు లేనివాఁడవై పరిపూర్ణంబును, శాంతంబును, విమలంబునునగు చిత్తవృత్తి గలవాఁడవై నిర్వాణంబు నొందుము.

నిరామయంబై సకలకల్పనలకును కార్యంబులకును ముఖ్యబీజంబై పరమాత్మరూపంబై యనుప్రవేశంబుచే వృద్ధిబొందింపఁబడిన సర్వప్రపంచము గలదియై యెప్పుడు బ్రహ్మస్వరూపంబగు సాకారమొక్కటియే యున్నదిగాని యితరమైనది కించిత్తైనను లేదు. బ్రహ్మంబుకన్న నితరంబగు పదార్థంబున పదార్థంబునైన వస్తువొకప్పుడైనను సంభవించదని యిట్టి దృఢనిశ్చయంబంతఃకరణంబున గలవాఁడవై నిశ్శంకుఁడవై విలాసమొప్పునుండుము. అట్లుండుము. ఎల్లప్పుడును ఆత్మానుసంధాన నిష్ఠగలవాఁడవై బహిష్ఠమైనసకల శారీరకార్యంబులు చేసినప్పటికి నాకప్పుడు ఖేదంబునొందవు. అహంకార రాహిత్యంబును నొందఁగలవు.

గద్య. ఇది శ్రీదూర్వాసాన్వయ పారసమిత్ర శ్రీవేంకటనారాయణశాస్త్రిపుత్త్ర
తత్సద్వృత శ్రీసుందరరామశాస్త్రిచ్ఛాత్ర సూర్యనారాయణసోమ
యాజి నామధేయ విరచితంబగు సంసారతరణి
వితరణమను వాల్మీకీయ వాసిష్ఠరామాయణ
వచనకావ్యంబున నిర్వాణప్రకరణంబు
నందుఁభృంగీశోపాఖ్యానంబను
నలుబదియవసర్గము
సంపూర్ణము.

శ్రీరస్తు.

శ్రీమద్వాసిష్ఠ రామాయణము.

వ చ న కా వ్య ము.

ఇక్ష్వాకూపాఖ్యానము.

మున్ను సమాధినొందక యే మహాకర్తృత్వాదులచేత చిత్తవిశ్రాంతి సిద్ధించుచున్నదని చెప్పఁబడియె. ఇప్పుడు తత్త్వజ్ఞానము స్వవిచారముచేఁ దెలియశక్యముగానిదైనప్పటికి గురువాక్యము వలనఁ దెలియశక్యమగుచున్నదని ఇక్ష్వాకూపాఖ్యానంబుచేఁ జెప్పనుద్దేశించిన శ్రీవసిష్ఠఋషి శ్రేష్ఠుతో శ్రీరామచంద్రుం డిట్లనియె,

---

చిత్తనాశము యొక్క లక్షణము.

సర్వధర్మజ్ఞుండవైన యో భగవంతా! అహంకారము పెక్కి చిత్తము నశించినదగుచుండఁగా నైనను లేక నశించుచున్న దగుచుండఁగా నైనను ఆజీవున కేమి చిహ్నములుండునో, యానతియ్యఁ దనివేఁడఁగా శ్రీవసిష్ఠుం డిట్లనియె.

చిత్తము గళితమగుచుండఁగానుండెడి లక్షణము.

ఓ శ్రీరామచంద్రా! యహంకారక్షయంబగు చిత్తముగళితమవఁగా శిథిలంబగుచుండఁగా దుష్కృతము గళితమగుచుండఁగా నప్పుడు పురుషయత్న విశేషంబుచే సంనిరుద్ధంబులైనను లోభ మోహాదికోపంబులు జలంబులు జలజంబును వలెఁ బట్టి నిర్మలాంతఃకరణముగలవానినంటఁ జాలవు. శోభా హేతువులైన మైత్ర్యాదిసంపదలు ముఖంబునాకస్పదము విడిచిపెట్టవు. వాసనారూపంబులగు గ్రంథులు శైథిల్యంబడినవివలె మెలమెల్లగా జారిపోవుచున్నవి. కోపముకృశించుచున్నది. మోహము మందత నొందుచున్నది.

కామంబు గ్లాని నొందుచున్నది. లోభమెచ్చటకో పాఱిపోవుచున్నది. ఇంద్రియంబులు బలహీనస్ఫురణము లేకయుండును పదమవఁగా దైన్యము పూర్వమువలె స్ఫురించదు. దుఃఖంబులు వర్ధిల్లఁబొందవు. సుఖములు సమశీతత్వంబు నొందింపఁజాలవు. హృదయంబునందు చల్లదనమును బుట్టించునట్టి సకలవస్తువిషయంబగు సమతయుదయించుచున్నది. ఈ సుఖదుఃఖాదులు ముఖమంటా సృష్టిం వికారంబుల నొందించినప్పటికి తుచ్ఛంబులును కల్పితంబులును నగుటచే మనస్సును యా పఁజాలవు.

చిత్తముగలెత్తైన స్వదుండు లక్షణము.

చిత్తముగలెత్తైనప్పుడు ఆసాధువు జనగణంబులకును గోరదగిన వాడగుచున్నాడు. ఇతనికి శీతలచంద్రికయును సమత్వ యుదయించుచున్నది. ఈ పురుషుని శరీరము ప్రశాంతంబై, కాంతియుక్తంబై, సమాధిక ప్రతిబంధకంబై, నిర్వికారంబై, దైన్యరహితంబై, నిర్మలంబై యిట్లు సేవింపదగినదగుచున్నది.

ఈ సంసృతియొక్క విభ్రమము జననమరణంబులతోc గూడిన దైనప్పటికి విచిత్రమైనప్పటికి గొప్పదైనప్పటికి జ్ఞానులకానందముకో అకును ఖేదముకో అగునుగాదు. అనగా హర్షవిషాదహేతువు గాదని తాత్పర్యము. సూక్ష్మబుద్ధిచే నాలోచించుట మాత్రము చేసాగ్య మైనట్టియు, సకలాపదలను సరింపజేయునట్టియు, మోక్షస్వరూపమైన యీ మహావస్తువునందు మోహవశంబున నా వచ్చుప్రవర్తింపకే వానిని గాల్పవలయును. ఉచితమైనట్టి త్యాగమునందుట్టుకుc జరసంగమచేయని త్రాసుగాcగల మణిఖంబులను రత్నంబులకు స్థానసంసారసాగరంబును దరింపcగోరిన పురుషునకు భోగంబులచే క్షయింపని యోజనంబనెడి వైరాగ్యపూర్వకంబుగా చేసెన్వండను ఈ జగంతేరీతిగా సుత్పన్నంబయ్యె పరమాత్మస్వరూపంబెట్టిదో అనునిట్టి విచారస్వరూపమైన మతియొ ముఖ్యమైన మోక్షోపాయంబని పల్కి పెంకియు శ్రీవసిష్ఠుండిట్లనియె.

మీకానిపురుషులకైనట్టియు నిక్ష్వాకువంశమునcగా సూర్యవంశంబున ; బుట్టినట్టియు నిక్ష్వాకుచే మహారాజు ఎట్లు ముక్తి కొందెనో అక్రమము వినుము. ఆయిక్ష్వాకుమహారాజు రాజ్యపరిపాలనము చేయుచు నొకప్పుడేకాంతస్థలమందుగూర్చుండి తనమనంబుననిట్లు చింతించెను. జరామరణాదిశోభలయొక్కయు సుఖదుఃఖాది భ్రమలయొక్కయు స్థితికి హేతుభూతంబైనయీ దృశ్యప్రపంచమునకు హేతువేదియనిస్వయముగా చింతించియప్పటికి దీని హేతువును దెలిసికొనcజాలక ఒకప్పుడు బ్రహ్మలోకమునుండి వచ్చినట్టియు తనచేఁ బూజితుండై తనసభలోcగూర్చున్నట్టియు భగవంతుండైన మనువనే బ్రహ్మనుజూచి భక్తినమ్రుండై యిట్లనియె.

కరుణానిధియైన యో భగవంత! నీప్రసాదంబే నన్నడుగుటకు ధైర్యదనంబు నేసన్ను నియోగించుచున్నది. ఈసర్గమెప్పుడుండి వచ్చినది? దీనిస్వరూపంబెట్టిది? ఇదియెంత పర్యంతముండును? ఇది ఈశ్వరుండా? లేక జీవుండా? ఎప్పుడుస్పష్టమైనది? ఏకారణమువలనc బుట్టినది? నిరవకాశంబు గాకుండుట ... వల ... మైన యీ సంసారబంధంబువలన నే విముక్తుడనగుదునో తెల్పవలయునని వేడcగా మనువిట్లనియె.

ఆహా! ఓ యిక్ష్వాకుమహారాజ? వివేకముయొక్క వికాసముగల్గినట్టియు విస్తారమైన యర్థంబును బోధించునట్టియు నీచేత నుచిరకాలమున కీనాడమైన ప్రశ్న చేయబడినది. గంధర్వనగరమునవలెను మనస్థలంబునందుదకంబునవలెను జూడబడుచున్న యీయీజగంబుగలదో యిదియెది ... సులేమనుకూ? ఏవస్తువొకప్పుడిదియని చూడcబడదో మనస్సునకుcగూడిన చ

గురాదీంద్రియములవలనఁ బ్రత్యేకమైన [illegible] వినాశరహితమైన యానందమును జేయుచున్నది. సమాధివ శమైన యానందస్వరూపమై యాత్మయానందము మున్నది.

ఓ రాజోత్తమా! సకలమైన దృశ్యముచేతను వ్యాప్తమైన యీసర్వప్రపంచము యాత్మ యనే మహాదర్పణమునందుఁ బ్రతిబింబించినది. ఆత్మయొక్క స్ఫురణస్వభావంబుగల బ్రహ్మంబు వలనఁ బుట్టినట్టియు, బ్రహ్మసంబంధమైన స్ఫురణశక్తులనఁగా విశేషశక్తులయందుఁ గల్గిన బ్రహ్మాంశంబులుగా నివసించెను, కొన్నిశక్తులు జీవస్వరూపత్వంబును బొందెను, మఱికొన్ని యన్యరూపంబులైనవి. అవిద్యంబుగా జగత్స్థితి యున్నది. కావున బంధంబైనను మోక్షంబైనను ద్విత్వంబైనను నైక్యంబైనను లేదు.

సంవిత్స్వరూపంబనఁగా జ్ఞానవిస్తారంబును నిరామయంబును బ్రహ్మమొక్కటియే విశ్వం బిందియుండెను. జలమొక్కటియే నానావిధంబులగు తరంగఫేనబుద్బుదంబులుగా వెల్లిస్ఫురించుచో అట్లు చిత్తు ఒక్కటియే స్ఫురించుచున్నదిగాని యీదృశ్య మెంతమాత్రంబును లేదు. కావున బంధమోక్షంబులన్న భ్రాంతిని దూరముగా విడిచి సంసారభయరహితుండవై బ్రహ్మస్వరూపుఁడవై స్వస్థుండవగుము. యానతిచ్చి మఱియు నిట్లనియె.

ఓ జనపాలా! యాచిత్తుయొక్క చిన్మాత్రరూపంబులైన సంవిత్తులు సంకల్పంబున కభిముఖములైనవగుచు నప్పుడు జలంబులు తరంగత్వమునువలె జీవత్వంబు నొందుచున్నవి. ఆజీవులు మున్ను బుట్టిన సంసారంబునందే తిరుగుచున్నవి. సుఖదుఃఖదశలవలననైన మోహము కూడ మనస్సునందే యున్నదిగాని యాత్మయందు లేదు. రాహువు గాననియట్టి కాంతియుగాని చా [illegible] నప్పటికి గ్రహింపఁబడని యంధకారమును చంద్రునిచే నెట్లు చూడఁబడుచున్నాఁడో అట్లుగానే యనుభవమాత్ర స్వరూపుఁడైనప్పటికి నాపరమాత్మ దృశ్యమైన దేహాద్యుపాధిచేఁ జూడఁబడు చున్నాఁడు.

[illegible] శాస్త్రములచేతను గురువాక్యంబుచేతను చూడఁబడఁడు. పురుషునియొక్క విశేషమువలన సత్వగుణప్రధానమైన స్వబుద్ధిచేతనే చూడఁబడుచున్నాఁడు. దారియం దున్నదానిచే భ్రమ్మఁ బోవుచున్న జనులు రాగద్వేషంబులు లేనిబుద్ధిచే నెట్లు చూడఁబడు చున్నారో అట్లుగానే తనయింద్రియంబులచే శత్రువులు చూడఁబడవలయును. విద్వాంసుఁడై నవానిచే దేహేంద్రియాదులయం దాసక్తము లేకుండ నుండవలెను. ఈ [illegible] లిప్తరమైన సక లాధారములవలె బుద్ధిగోచరములై యథాస్థితిగా నుండుగాక. ఈదేహేంద్రియాది సకలపదా ర్థంబులను బుద్ధిచే దూరంబుగా విడిచిపెట్టి యత్యంతము శీతలమైన యంతఃకరణముగలవాఁడవై యెల్లప్పుడు నాత్మనుభవింపవలెను గదా? దేహమే నేనన్న బుద్ధి యెదిగలదో యాబుద్ధి యే సంసారకరి బంధన మగుచున్నది.

కావున మోక్షసుఖమును బొందవలెనని కోరవలెను. ఈవిశ్వంబునకు [illegible] మైన యే [illegible] గలదో యట్టి చిన్మాత్రరూపుఁడవై నిరంతరము నుండుము. అట్టి బంధరహితము

గావున తాత్పర్యము. సూర్యసంబంధమైన తేజస్సు నిర్మలమగుచున్న జలముల యొక్క లోపలను వెలుపలను నంతటను వెలుగుచున్నట్లు అట్లుగానే పరమాత్మయు సకలవస్తువుల యొక్క లోపలను వెలుపలను అంతటనున్నాడు. సువర్ణమునకు సన్నివేశములనగా వస్తురూపంబుల యొక్కయు నంతములనగా భాగంబుల యొక్కయు వైచిత్ర్యమనగా నానారూపత్వమేదిగలదో అది యెట్లు స్వర్ణపరము లేకుండ నెట్లు కుండలాంగదాది భూషణభావమెట్లుగా నైనదో అట్లుగానే మాయాసహితమైన యాత్మకును సన్నివేశంబులనగా వివిధవస్తురూపంబుల యొక్కయు సంగముల యొక్కయు వైచిత్ర్యంబనగా నానారూపత్వమే చేతనాచేతనాత్మకమైన లోకలౌకిక ప్రపంచాది రూపత్వమగుచున్నది. అనగా సువర్ణమునకు కుండలాదులచే నెట్లుగా నానారూపత్వము గల్గినదో అట్లుగానే పరమాత్మకు చేతనాచేతనప్రపంచభావము చేనానాత్మకత్వముగల్గినదని తాత్పర్యము.

శిలోచ్చాది సకలభూతసంఘంబులే తరంగంబులుగాఁగల జగజ్జాలంబులనెడి నదులు నిన్నాళ్లు మహాకాలాగ్నిచే శుష్కమైన ప్రళయకాలమునందు మహాసముద్రంబును బొందుచున్నవి. అనఁగా సముద్రమందు నదులవలె బ్రహ్మమునందే జగజ్జాలంబులు లీనమగుచున్నవని తాత్పర్యము. ఇదివరకట్టి యనేకబ్రహ్మకల్పకోట్లు వచ్చినప్పటికి నిప్పటికిని దనట్టి సర్వసంహారియగు కాలుడనెడి మహాసముద్రము జీవపరమాత్మ పానము చేసెను. అట్టి మహాగస్త్యస్వరూపమైన యాపరమాత్మను నెల్లప్పుడు భావన చేయుచుందుము.

అనాత్మయనఁగా తానుగాని యీదేహాదిదృశ్యజాలంబునందు తానను నభిమానంబును విడిచి సత్యాత్మకమైన జ్ఞానస్వరూపమే తానను రూఢిగలవాఁడవై యేకాంతస్థలమందు యథాసుఖంబుగా నుండుము. ఓ రామా! లోకస్త్రీ తనకు మృత్యువుంయు నిదురించుచున్న సుతుని మఱచిపోయి యెక్కడకో కానకున్నట్టి పుత్రునిగూర్చి యెట్లు రోదనము చేయుచునో అట్లుగానే యజ్ఞుంతము స్వాస్థ్యమందున్నప్పటికి నాత్మను మఱచిపోయి ఆయాత్మను గూర్చి జనుఁడు ఖేదమునొందుచున్నాఁడు.

అజుఁడు జరామరణంబులులేని యాత్మస్వరూపుఁడగా తన్ను లెక్కింపక శరీరము యొక్క పతనకాలమందు తాను హతుఁడయ్యెదనని దిక్కులేదని రోదనము చేయుచున్నాఁడు. పవనవశంబువలన జలమెట్లు తరంగాదిరూపమై నానాకారంబుగాఁ జూడఁబడుచున్నదో అట్లుగానే జ్ఞానస్వరూపమైన బ్రహ్మము సంకల్పవశంబున వియదాదిరూపంబుగా వృద్ధిపొందినదగుచు నానాకారంబులుగాఁ జూడఁబడుచున్నది. కావున సంకల్పమనెడి కళంకముచే విడువఁబడిన చిత్తంబునాత్మయందు స్థిరంబుగా నునిచి నిష్కళంకుఁడవై స్పందమనఁగా విక్షేపము గల్గినప్పటికి నిక్షేపరహితుఁడవునై నిర్వికారుఁడవై యీశ్వరస్వరూపుఁడవగుచు సుఖంబుగా నీరాజ్యంబును పాలింపుమని పల్కి వాంఛియు నమ్మనుట్టిచె.

విభుడైన యాపరమాత్మ సర్గాత్మకమైన స్పందంబులచే బాలుఁడువలెఁ గ్రీడించుచున్నాఁడు. విన్నటు స్వయముగానే సంహారాత్మకంబైన తన శక్తిచేతనే సర్వంబును సంహరించి తనయందే యుంచుచున్నాఁడు. ఏ శక్తిచే బంధింపఁబడుచున్నదో యే శక్తిచేత విడఁబడుచున్నదో అట్టి

బంధమోక్షస్వభావంబులు గల రెండుశక్తులు నాత్మకు స్వయముగానే యుదయించుచున్నవి. అనఁగా బంధమోక్షహేతువులైన రెండుశక్తులు నాత్మకు స్వభావసిద్ధములే యని తాత్పర్యము. చంద్రసూర్యాగ్నులు, రత్నంబులు, తప్తమైన యినుము మొదలైన తేజోద్రవ్యంబులయొక్క జ్వాలలు ఆద్రవ్యంబులకన్న భిన్నంబులుగానివైనను వేఱుగా నున్నట్లుగా నెట్లుకల్పింపఁబడినవో వృక్షంబులయొక్క పత్త్రంబులు ప్రవాహంబులయొక్క కణంబులు వానికంటె వేఱుగానివై నప్పటికి వేఱుగానున్నట్లుగా నెట్లుకల్పింపఁబడినవో అట్లుగానే యీ జగంబులన్న బుద్ధియు, భూతంబులన్న బుద్ధియు, భౌతికంబులన్న బుద్ధియు మొదలైన విశ్వమంతయు విస్తారమైన బ్రహ్మంబునందే కల్పింపఁబడినదగుచు బ్రహ్మాత్మకమే యైనప్పటికి నవిద్యావశమువలన బ్రహ్మంబుకన్న వేఱుగా నున్నట్లుగానే యున్నది. అట్టి భేదబుద్ధి యభేదమని తెలియనివారలకు మిక్కిలి దుఃఖప్రదంబగుచున్నది.

ఇట్టి విచిత్రమైన మాయవిశ్వంబును మోహింపఁజేయుచున్నది. ఏమి యాశ్చర్యము? ఎందువలన నాత్మ కరచరణాది సర్వావయవంబులయందు సంతతవ్యాప్తమై యున్నప్పటికి స్వస్వరూపంబును దెలిసికొనలేక యున్నదో అందువలన నీమాయా వైచిత్ర్యమే యని చెప్పవచ్చును. అట్లుగావున సకల జగంబులు చిదాకాశమయమే యని భావించుచు శాంతించిన సకలేచ్ఛలుగలవాఁడై యెవఁడున్నాఁడో వాఁడే పరిపూర్ణ బ్రహ్మభావనయే కవచంబుగాఁ గలవాఁడై జీవన్ముక్తుఁడగుచున్నాఁడు.

అహంకారంబుచే విడువఁబడినట్టియు నభావరూపమునఁగా నుపాధిరహితంబగుటచే నిట్టిదని చెప్ప శక్యముగానట్టి భావమునఁగా వస్త్రప్రాయంబుచే నీసకల జగంబును నిరాలంబమనఁగా నిరాధారంబనియు, శూన్యంబనియు, శాంతమైన చిదాకాశంబనియు, భావింపవలయును. ఇది రమ్యమైనదియు నిది రమ్యముగాదనియు నభేద భావనకలదో యది యే దుఃఖసంప్రాప్తికి హేతువుగానట్టి బీజము నమృతయుక్తమైనదియై యే దహింపఁబడినట్లాయెనా దుఃఖబునకవకాశ మెట్లుగల్గుచున్నది?

ఓ రాజసత్తమా! రమ్యారమ్యంబులనే విభాగమును వాసనను భావింపకుండుటయనెడియస్త్రంబుచేతను, తనపౌరుషయత్నాతిశయంబుచేతను, అంతస్సునందే భేదింపవలయును. ఓయి! నీవు భేదభావనను అందువలననైన సర్వకర్మంబులనెడి యరణ్యమును భావింపకుండునట్టియనే దివ్యాస్త్రంబుచే భేదించి వాసనలయొక్క తనుత్వంబునొంది విగతశోకుఁడవై యుండుము. పరిపూర్ణమైన యాత్మభావనచేఁ బూజింపఁబడిన ఘనవిస్తారంబు గలవాఁడవై భేదబుద్ధిలేనివాఁడవై నిర్వాసనమైన జ్ఞానవిలాసము గలవాఁడవై వివేకముయొక్క వికాసముగలవాఁడవై పొందఁబడిన పరమానంద సంతోషము గలవాఁడవై నిరామయుఁడవై శమంబును సమతయుగలవాఁడవై యుజ్జ్వలంబగు నిర్మలంబైన పరిపూర్ణతగలవాఁడవై చిరకాలము భయరహితంబైనట్టియు చిద్రూపంబైన శరీరంబు గలవాఁడవై యుండుమని పల్కె. వెండియు నమ్మునివిట్లనియె.

జ్ఞాన భూమికలు.

ఓ భూపాలక! వినినవారికి సకల దుఃఖనాశకంబులై నట్టియు సప్తవిధంబులైన జ్ఞానభూమికలను సంక్షేపంబుగాఁ జెప్పెదవినుము. నూతనముయినయోగులకు మొట్టమొదట శాస్త్రసజ్జనులయొక్క సంసర్గముచే ప్రజ్ఞను వృద్ధిఁబొందించుకొనుట యేదిగలదో యది మోక్షమునకు శుభేచ్ఛయనే ప్రథమభూమికయు, విచారణ యనునది రెండవభూమికయు, అసంగభావనయనునది మూఁడవ భూమికయునగు. ఇదియే మనస్సును అణుత్వమును బొందించునది యగుటచేత మానసి యనియు ననఁబడుచున్నది. వినాశినియనియు వాసనలను విలయము నొందించునది యగుటవలన విలాపిని యనునది నాల్గవదియగు. ఇదియే ముఖ్య వాసనా విలయమువలనఁ జిత్తమునకు సత్త్వమునొందించుటచే సత్త్వాపత్తియనియుఁ జెప్పఁబడినది.

శుద్ధసంవిన్మయానందరూపము కే భూమిక అయిదవదియగు. అనఁగా నిర్వాసనమైనట్టియు జ్ఞానమయంబైన యేయానందముగలదో యాస్వరూపమైనదని తాత్పర్యము. ఐదవభూమికయం దున్నవాఁడు సగము నిదురయు సగము తెలివియు గలవాఁడువలె వ్యవహారము గల్గియున్నట్లుండును. అనఁగా సగము సమాధియు సగము బహిర్ముఖత్వంబును గల్గియుండునని తాత్పర్యము.

అసంవేదన రూపమనునది యాఱవది. ఇది యానందైకఘనాకారంబై సుషుప్తిలో నున్న సమమైన స్థితిగలదై యుపశాంతంబై యొప్పారు. ఈ యాఱవభూమిక జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తవస్థ నతిక్రమించిన దగుటవలనఁ దుర్యావస్థ యనఁబడును. ఇది కేవల ముక్తిస్వరూపమేగాని సందేహము లేదు. ఈయసంవేదన పరమైన షష్ఠభూమికయే పదార్థాభావని యని సునుస్థ జెప్పఁబడినది.

సమత్వయనఁగా సర్వత్రపరిపూర్ణయు, సౌమ్యమైన స్వచ్ఛతయు, వేదిగలదో యిదియే సప్తమభూమికయనఁబడుచున్నది. మోక్షస్వరూపిణియు, తుర్యాతీతయు, పరావస్థయునగు నీయవస్థ ప్రౌఢమైనట్టిదైనా విదేహముక్తి విషయమగుచున్నదిగాని జీవన్ముక్తి విషయముగాదని యెఱుంగుము. సుస్వచ్ఛమైన స్వరూపనిష్ఠతత్త్వయని మున్న చెప్పఁబడినది.

ఈజ్ఞానభూమికా సప్తకంబున మొదటి యవస్థాత్రయంబనఁగా శుభేచ్ఛయు విచారణయు నసంగభావనయు ననే యీమూఁడుభూమికలు జాగ్రదవస్థయనియు, విలాపినియనే నాల్గవయవస్థ యందు జగంబుస్వప్న తుల్యంబై యుండుటవలన నిది స్వప్నంబనియు, శుద్ధసంవిన్మయానందరూపమను నైదవభూమిక యానందఘనాకారంబగుటవలన సుషుప్తియనియుఁ జెప్పఁబడుచున్నది. అసంవేదనరూపయనే యాఱవభూమిక యవస్థాత్రయాతీతమైన తుర్యపదంబనఁ బడుచున్నదిఁ ఉత్తమమైన సమతయను సప్తమభూమిక తుర్యాతీతా పరావస్థ గలదనియు, మనోవాక్కులకు గ్రహింపశక్యముగానిదియు, స్వప్రకాశ సత్తాత్మకయు నగుచున్నది.

అంతస్సునందు చిత్తమును నిరోధించుట యనే హేతువుచే దృశ్యము భాసింపఁబడక పోయి నట్టాయెనా అప్పుడా మహాసమతచే ముక్తుఁడ నేయగుచున్నావు. సందేహములేదు. 'జనుఁడుఃభ్రో

గంబుల వివశాతమైన యేసుఖదుఃఖాంశములు గలవో వానిచే స్పృశింపఁబడని పూర్ణమైన బుద్ధిగలవాఁ డగుచు నాత్మారాముఁడై యుండుట యెద్దిగలదో యదియే ముక్తత యనఁబడుచున్నది.

ఏనను దేహేంద్రియాదిప్రోక్త ప్రకారమైన మతిగలవాఁడై యుండుటచే యానందమును స్వప్నవిహరించు చున్నను, ఉపశాంతుఁడైనను, గృహస్థుఁడయినను యతియైనను శరీరము గలవాఁడైనను శరీరరహితుఁ డయినను ఎల్లప్పుడును ముక్తుఁడే యగుచున్నాఁడు. ప్రాణత్యాగ ప్రాణధారణంబులు నేనెన్నఁ డెఱుంగ నంబులుగాని యాత్మధర్మంబులుగావు. కావున నేను మృతుండనుగాను జీవుండనుగాను అక్షిసాక్షి యము చే వ్యవహారంబులకు గోచరుఁడనుగాను. కావున నేను సత్తుగాను అసత్తుగాను. ఇంచు కంతగానట్టియు విశ్వవిలక్షణమైన స్వరూపుండనని తలంచినజీవుండు జీవించినప్పటికి శోకింపఁడు. నేను అశోకుండను, అజుండను, నిరాగుండను, శాంతస్వభావుండను, నిరంతరుండను, చిదాకా శుండనని తలంచినట్టాయెనా శోకింపఁడు. నేనహంకారరహితుండను శుద్ధుండను బుద్ధుండను జరామరణరహితుండను శాంతుండను శమద్రూపమయినట్టి స్వమమైన ప్రకాశము గలవాఁడనని తలంచిన జీవుండు శోకింపఁడు.

తృణాములయందును సంబరంబునను భానునియందును నరనాగామరులయందును నేనొకనే నుండి యెందే చిద్రూపవస్తువు గలదో యట్టి చిన్మాత్రుఁడనని తలఁచిన జీవుండు శోకింపఁడు. చిన్మాత్రుఁడనైనట్టియు నంతఃకలాసుఁడనైనట్టియు నాయొక్క మహిమ యుద్ధ బుగను దిగ్వలయంబు గను క్రిందుగను నంతటను వ్యాప్తమై యున్నదని తలఁచినవాఁడు ఎవఁడు శోకించుచున్నాఁడు?

ఏవస్తువు మిక్కిలి యాసక్తిచే ననుభవింపఁబడుచున్నదో యావస్తువు మిక్కిలి సుఖము నొందించుచున్నది. ఏవస్తువు సుఖమునకు అకారణ మగుచున్నదో ఆవస్తువు క్షీణించుగా నశించుచు హేతువుచే దుఃఖమునకు అకారణ మగుచున్నది. ఇట్లు సుఖదుఃఖములకు అవినాభావ నిమిత్తత్వముండఁగా నొకదాని నొకటి విడిచియుండఁ బోవదను సుప్రసిద్ధమైనది గావున నీసుఖదుఃఖములు రెండును కూడి ప్రవర్తించుచున్నవి. కూడనే నివర్తించుచున్నవి. అందువలన నేవస్తువు స్వల్పవాసనగానైనను లేక వాసనలేనట్లుగానైనను సేవింపఁబడుచున్నదో యది సుఖమునకు అనుకూలముగాదు. కావున నాకర్మ ము వాసనమనఁగా నాసక్తి లేనిబుద్ధిచేఁ జేయఁబడుచున్నదో యాకర్మము దగ్ధబీజమువలె సుఖ దుఃఖాదిరూపమైన యంకురమును తిరుగ పుట్టించదు.

దేహేంద్రియాదికారణసమూహంబుచేఁ గర్మము సేయఁబడుచున్నదిగదా. ఇట్టి కారణకలాపములో నేయవయవము కర్త యగుచున్నది? ఏది భోక్త యగుచున్నది? ఏపురుషుండు సకలపదా ర్థములయందు భావనను విడిచి కైవల్యమునకు అను మిక్కిలి యుక్తుఁడై యున్నాఁడో యాపురు షుఁడు చంద్రునివలె శీతలమైనవాఁడై పూర్ణుఁడై ప్రకాశించుచున్నాఁడు. తేజస్సుచే సూర్యుని వంటివాఁడు నగుచున్నాఁడు. దేహము చేదిపోయిన సంబంధమైనట్టియు నదివిఱలోకించఁడు బడినట్టియు ముందుఁ జేయఁబడునట్టియు పుణ్యపాపములకర్మముల వలన సంసారమిర్రవిధి జ్ఞానము సాక్షివాయువుచే కాగలిగిన యెదుటికారకు యొక్కతీర్మానంబు చేయుచున్నది. జంతువుల సంబంధమయిన భూతముల క్షయము నూతిపాటి? నశ్యస్వల్పఁగరిపోయి! త్రుటిలోనైన నశించుచున్నదిగదా?

జ్ఞానమున్నటికే నశించదనుట.

ఈజ్ఞానవిద్యయైతే అంతఃప్పసం [illegible] పున్నయైనా సుక్షేత్రమందు నాటిన బడిన వరిమొలకలవలె ప్రతిదినం [illegible] బలాత్కారంబుగా వృద్ధినొందుచున్నదేగాని క్షీణించదు. [illegible] యందున సముద్రంబులయందును స్వచ్ఛమయిన జలమొక్కటియే స్ఫురించుచున్నట్లుగా [illegible] మైనయాత్మ యొక్కటియే సకల స్థావరజంగమములయందును స్ఫురించుచున్నది. అట్లు కావున [illegible] శాంతము [illegible] సంకల్పముల [illegible] సమూహంబులు [illegible] సత్తామాత్రస్వరూపమైన యొక్కవస్తువుగనే [illegible] అనిపల్కి [illegible].

పరమాత్మకు [illegible] విషయభోగంబుల యందు [illegible] అంతఃపర్యంత [illegible] జీవభావంబు [illegible]. ఆయాత్మయు వివేకమున [illegible] ఆత్మయేగాని [illegible] జ్ఞానము [illegible] గలుగుచున్నదిగాని [illegible]. కావున [illegible] వివేకవశమున క్షీణించుచున్నదో [illegible] జీవత్వమును [illegible] బ్రహ్మత్వంబు నొందుచున్నారు. ఊర్ధ్వలోకంబునుండి యధోలోకంబునకు [illegible] లోకంబునుండి [illegible] లోకంబులకు [illegible] గమనాగమనంబుల [illegible] భోగంబులకై తిరుగుచున్న సంసారరూపమైన అరఘట్టమనంగా ఘటీయంత్రము [illegible] తాత్పర్యము.

అఘటీయంత్రము [illegible] సుకల్పాత్మ [illegible] ఘటము [illegible] ధర్మము [illegible] పొందకుము. అనంగా [illegible] ఘటమువలె [illegible] తాత్పర్యము. [illegible] బంధమైన [illegible] పొందుచున్నారో [illegible] పొందుచున్నారు. [illegible] రాజేంద్ర [illegible] స్వరూపమైన పరమాత్మ [illegible] అంబివి సుఖంబు [illegible].

[illegible] ఒక [illegible] చూచుము. అనంగా [illegible] సర్వ [illegible] పరమాత్మ [illegible] తాత్పర్యము. [illegible] సంసారంబును [illegible] పొందుచున్నారు. బ్రహ్మవిష్ణు రుద్రేంద్రాదులు [illegible] యున్నారో [illegible] మైన పరమాత్మ ఒక్కటియే కావున [illegible] యెల్లప్పుడు భావించుమా? [illegible] పెద్దపెద్ద వరకు [illegible] మతంబులే [illegible] నాయనామతంబులన్నీ [illegible] నశించి [illegible].

చిన్మాత్రత్వంబును బొందినట్టియు నందువలననే వృత్త్యుపసంహారమును దలంచినట్టియు, చింతారహితుండైన పురుషునియొక్క యేపరమానందము గలదో యీ యానందము ఏయానందంబుతో సరిచేయంబడుచున్నది? అనంగా బ్రహ్మానందంబుతో సమానంబైనయానందము లేనందున నే యానందము నబ్రహ్మానందంబుతో సరిగాదని తాత్పర్యము.

ఈభువనము కల్పింపంబడినందున శూన్యముగాని యనంగా సత్యమైనదిగాదు. అర్థక్రియాకారియగుటవలన శూన్యంబును గాదు. భాసమానంబగుటవలన చిద్రూపంబును గాదు. వికారియగుటవలనం జిన్మయంబును గాదు ద్వైతంబుగాం దోంచుచున్నందున నాత్మరూపంబును గాదు. స్వాత్మ సన్నవస్తువుల కభావంబగుటవలన సద్రూపంబును గాదు. కావుననిట్లనిర్వచనీయంబుగా భావింపుము. అట్లైననిట్టియు ర్వచనీయంబగు రూపంబును బొంది భువనాదిరూపమైన ప్రకృతి భ్రమించుచున్నది. మోక్షంబను పేరుగలయేక దేశమైననూ కాలమైన నితరస్థితియైనను లేదు. అహంకార రూపమైన విమోహము క్షయమొందినతటనే యీ వాసనారూపమైన యవిద్య నశించుచున్నది. కావున నీప్రకృతిలయమే మోక్షమనంబడుచున్నది.

కావున శాస్త్రార్థవిచారంబునందుగల చాపల్యంబును నానారసంబులతో గూడిన కావ్యంబులయందు గౌతుకంబును సకలమైన భ్రాంతులను నిశ్శేషముగా విడుచునతండు సుఖముండును, శాశ్వతాత్మకుండునై సుఖంబుగానుండునని పల్కి బ్రహ్మము నమ్మహీపతితో నమ్మును విట్లనియె. ఓ రాజేంద్ర! వస్త్రవల్కలాదికమేదైన కప్పకొని భోజ్యవస్తువేదైనను భుజించి యెచటనైనను శయనించియుండెడు బ్రహ్మజ్ఞుడు సామ్రాజ్యాధీశ్వరుండువలెం బ్రకాశించుచున్నాడు.

బ్రాహ్మణాదివర్ణ ధర్మంబులను బ్రహ్మచర్యాద్యాశ్రమ ధర్మంబులను బోధించెడి శాస్త్రంబులయొక్క నియమనరూపమైన మర్యాదయనంగా హద్దువల్ల విముక్తుడైనట్టి యనంగా దేహాద్యభిమాన రహితుండైనందున విధినిషేధంబుల నతిక్రమించిన వాడని తాత్పర్యము. అట్టిపురుషుండు పంజరమువలన సింహము వెడలినట్లుగానే జగజ్జాలమువల్ల వెడలినవాడై చనుచున్నాడు.

విరక్తుండగుటచే భోగంబుల విషయమైన యాశచే విడువంబడినట్టియు నతీత వాక్యుం డనంగా నిట్టివాడని చెప్ప శక్యముగాని వాడని తాత్పర్యము. అట్టిపురుషుండు శరత్కాలమందైన యాకాశమువలె నాకాశనాశక నిరుపాధికమైన శోభను బొందినవాడై పర్వత శిఖరమందున్న హ్రదమువలె గంభీరమైనవాడై నిశ్చలుడై, పరమానంద రసముగలవాడగుటవలన సంతోషరహితుడై, స్వాత్మయనంగా స్వరూపముచే పరమాత్మయందు రమించుచున్నాడు.

సర్వధర్మంబులు పరిత్యజించినవాడై నిరాశ్రయుండయి నిత్యతృప్తుండయియున్న పురుషుండు పుణ్యపాపములచేతను, తదితరముచేతను అపుణ్యపాపములయొక్క పరిపాకరూపమైన భోగంబులచేతను స్పృశింపబడడు. ఓరాజేంద్ర! తత్త్వజ్ఞుడగు పురుషుండు నీలపీతాది వస్తువులయొక్క ప్రతిఫలనంబుచే స్ఫటికంబువలెం గర్మఫలంబుచే నంతఃకరణమునందు రంజనమునొందడు. మరియు నానాజాతీయమైన జనసమూహంబులయందు సంచరించుచు దేహాభిమానరహితుడగుటచే స్వకీయదేహముయొక్క ఛేదనంబుచేతను గంధపుష్పాదుల చేతనైన పూజనంబుచేతను స్వదేహముయొక్క ప్రతిబింబము దేహసంబంధమయిన ఛేదనపూజనంబులచే తనవలెను ఖేదమో

స్వవిషయమైనట్టియు, పరుల విషయమైనట్టియు, స్తోత్రములనతిక్రమించినవాఁడై నిర్వికారుఁడై తనకంటె నితరులైన పూజ్యులు లేనివాఁడై, పూజ్యపూజావివర్జితుఁడై సకలమైన యాచారములతో నాకిప్పుడును గూడియైనను గూడకయైనను సంబంధించుచున్నాఁడు. సకల లోకంబులకు నభయము నిచ్చువాఁడగుటవలన నాతత్త్వజ్ఞునివలన లోకులుభయపడరు. భయహేతువగు స్వపరశక్తివస్తువు లేకుండుట లోకమువలన నాతత్త్వజ్ఞుఁడుభయపడఁడు. రాగద్వేషభయానందములతో నాకిప్పుడు గూడకయున్నాఁడు.

తత్త్వజ్ఞుడు మహాశయుఁడగుటవలన జ్ఞానశక్తిచే దెలియశక్యమైనవాఁడుకాఁడు. అనఁగా మహాశయుఁడగుటవలన నాకిప్పుడు మహాత్ములకు దుర్లభుఁడగుచున్నాఁడు. మహాశయుఁడుగానందున నాకిప్పుడు బాలురకు సులభుఁడగుచున్నాఁడు. శరీరమును తీర్థమందు విడిచినను చండాల గృహమందు విడిచినను కాలత్రయమందు చేయవలసినది లేనివాఁడగుటచే దుఃఖాదులకొఱకు జ్ఞానసంప్రాప్తిసమయమందే ముక్తుఁడగుచున్నాఁడు. శరీరాదులయందు నేనన్న భ్రాంతియే బంధము కొఱకగుచున్నది. జ్ఞానంబుచే నాయహంభావము యొక్క తొలఁగుటే మోక్షంబుకొఱకగుచున్నది.

కావున నాయహంకారము యొక్క క్షయంబెవనికిఁ గల్గుచున్నదో అట్టి నిరహంకారుఁడే సంసారభీతిగల్గినట్టియు, మహావిభవంబును గోరుచున్నట్టియు సకల జనులచేతను మహావిభూతి కొఱకు ప్రయత్నముచేఁ బూజింపఁదగినవాఁడును, స్తుతిచేయఁదగినవాఁడును, నమస్కరింపఁదగినవాఁడును, చూడఁదగినవాఁడును అని యెఱుంగుము.

తీఱించిన సంసారరోగము గల్గినట్టియు, ఆత్మవేత్తలైనట్టియు, సత్పురుషులయొక్క సేవచేత నేపరమపదము పొందఁబడుచున్నదో పవిత్రమైనట్టి పరమపదము యజ్ఞములచేతను, తీర్థములచేతను, తపంబులచేతను, దానంబులచేతను బొందఁబడదు అని మనుష్యులకు నని తెల్పి వెండియు శ్రీవసిష్ఠుండిట్లనియె. ఓ శ్రీరామచంద్రా! భగవంతుఁడగుమనువిట్లు పల్కి బ్రహ్మలోకంబునకేగిన పిమ్మట నాయిక్ష్వాకుమహారాజు ఆదృష్టినవలంబించి స్థితుండై యుండెను.

గద్య. ఇది శ్రీమదూర్వాసాన్వయ సారసమిత్ర శ్రీ వేంకటనారాయణశాస్త్రిపుత్త్రి
తత్పద్మ శ్రీ సుందరరామశాస్త్రిచ్ఛాత్ర సూర్యనారాయణ సోమ
యాజి నామధేయ విరచితంబగు సంసారప్రగణి
వితరణకును వాల్మీకీయ వాసిష్ఠరామాయణ
వచనకావ్యంబున నిర్వాణ ప్రకరణంబు
నందు యిక్ష్వాకూపాఖ్యానంబను
నలుబదియొకటవ సర్గము
సంపూర్ణము.

శ్రీరస్తు.

శ్రీమద్వాసిష్ఠరామాయణము.

వ చ న కా వ్య ము.

మునివ్యాధోపాఖ్యానము

మున్ను తత్త్వంబు స్వవిచారంబుచేఁ దెలియశక్యంబుగాని యెడల గురూపదేశంబువలన సుఖంబుగాఁ దెలియఁబడునని దర్శింపఁబడినది. ఇప్పుడు తెలియఁబడిన తత్త్వముగలవాఁడై విశ్రాంతి గాంచినవానికి లోకవ్యవహారంబు తరుచుగాఁ గల్గదని తెల్పుటకై మునివ్యాధోపాఖ్యానంబును జెప్పనాసక్తిఁగన శ్రీవసిష్ఠుని గూర్చి శ్రీరామభద్రుం డిట్లనియె. ఆత్మవేత్తలలో శ్రేష్ఠుఁడవైన యోభగవంత ? జీవన్ముక్తునకు నాకాశగమనాద్యతిశయంబులుండవని మున్ను చెప్పఁబడినదిగదా. అట్లైతే జీవన్ముక్తునకు పూర్వమందులేని విశేష మిప్పుడేమి యున్నదని యడుగఁగా శ్రీవసిష్ఠుం డిట్లనియె.

ఓ శ్రీరామచంద్రా! తత్త్వజ్ఞునిమతి విశ్వవిలక్షణమైన యొక విశ్రాంతంబులో నాకానాక వానియందుఁ దగిలినప్పటికి దానియెడల తృప్తినొందదు. ప్రశాంతమైన యంతఃకరణము గల్గినట్టియు, నిత్యతృప్తుఁడయిన యాత్మజ్ఞుఁడు స్వాత్మయందే యున్నాఁడు గాని యెప్పుడు నాత్మకెడబాయఁడు. తదితరమందాసక్తుఁడయి యుండఁడు. మంత్రసిద్ధివల్లను, తంత్రసిద్ధివల్లను, తపస్సిద్ధివల్లను, సాధ్యమైన యాకాశగమనాదికము పక్షులు మొదలైన వానికన్నిటికి సాధారణమైనదగుటవల్లను, అందువల్ల జీవభావము నివర్తింపనందువల్లను, ఆయాకాశగమనాదికము వందపూర్వమైన విశేషంబేమియున్నది ? అణిమాద్యష్టైశ్వర్యంబులును మణిమంత్రాది సిద్ధిగలవారలచేఁ బ్రయత్నమువలన సాధింపఁదగినవగుటవలన నట్టి సిద్ధులచేతనే తెలుచుగాఁ బొందబడుచున్నవి.

ఆత్మజ్ఞానకార్యములయందపేక్షలేనందున నట్టిప్రయత్నంబుచే సాధింపఁబడసందవలన నాయణిమాదు లాత్మజ్ఞునిచేఁ బొందఁబడవు. ఈయాత్మజ్ఞానకార్యవ్యతిరిక్తమైన బాహ్యవస్తువులయందంతటను నాశలేనందువలన మనస్సంతటను వైరాగ్యమును బొందుటయును నిర్మలమైయుండుటయు ... యిదియే జ్ఞానికి విశేషముగావున నజ్ఞాని మూఢబుద్ధిగల వారలతో సముఁడుగాఁడు. వర్ణాశ్రమాది చిహ్నలులేనట్టియు, శాంతమైన యనాది సంసారరూప భ్రమగలవాఁడు నట్టు ... చే నిశ్చింతుఁడైన తత్త్వజ్ఞునకు కామక్రోధలోభమోహాదులు నిమిత్తంబులుగాఁగల యాపదలయొక్క నిర్వికారమైన యేక్షయము ప్రతిదినంబును గల్గుచున్నదో యదిమాత్రమే జ్ఞానికి విశేషమనుచుండి ఘనమైన చిత్తు జీవభావంబు నొందియున్న క్రమమును జెప్పఁగలవాఁడై వెండియు శ్రీవసిష్ఠుం డిట్లనియె.

చిత్తు జీవభావంబునొందుట.

ఓ శ్రీరామచంద్రా! ఒకానొకవిప్రుండు స్వకీయమైన సత్త్వమునంగా బాహ్యాదులవల్లనైన శ్రేష్ఠత్వంబును తానాలోచింపక దుష్టసంకల్పంబుచే శూద్రస్త్రీసాంగత్యంబును దానియందుబుత్త్రి లింగమటయను మొదలైన దుర్వ్యాపారంబుచే శూద్రత్వం బెట్లంగీకరించునో యట్లుగా నేయాత్మ యుండును తనసంకల్పంబుచేతనంగాం దనచే సృజింపంబడిన జగంబును జీవరూపంబుచేం బ్రవేశించి సామ్రాజ్యంబులను వ్యాపింపంజేయునదియను సంకల్పంబుచే జీవత్వంబునంగీకరించుచున్నాఁడు.

జన్మకర్మంబుల యుత్పత్తి.

రెండువిధములైన చరాచరరూపంబులగు భూతంబులు ప్రతిసృష్టియందును ప్రాదుర్భూతంబులగుచున్నవి. ఆదిలో నాత్మయొక్క ప్రథమస్పంద మేదిగలదో అనఁగా సృజించునట్టి మొట్టమొదటి యిచ్ఛయేదిగలదో అట్టిమొదటి చిత్స్పందమువలన నేభూతంబులు పుట్టినవో యాభూతంబులకు నిర్వికారంబగుటచే నాత్మ కారణము గానందునను, జన్మంబునకుం గారణమైన కర్మంబుల యొక్క యభావంబువలనను, మొట్టమొదటం బుట్టిన యాభూతంబులు కారణరహితంబులు. అనఁగా కారణములేకనే మొట్టమొదట పుట్టినవని తాత్పర్యము.

అట్టీశ్వరునివలన మొదటంబుట్టిన భూతంబులు తమచేతం జేయంబడిన కర్మంబులచేం దిరిగి తిరిగి జన్మాంతరంబుల ననుభవించుచున్నవి. కావున జన్మకర్మంబులయొక్క కార్యకారణభావం బిట్టిదని యెఱుంగుము. అనఁగా ముందుజన్మమే సుకృతదుష్కృతరూపమైన కర్మంబులకు కారణము. పిమ్మట కర్మంబులు నానారూపమైన జన్మంబులకు కారణములని తాత్పర్యము. ఈయర్థమే స్పష్టంబుగాం జెప్పంబడుచున్నది.

మొదట పరమాత్మయందకారణంబుగా భూతంబులుపుట్టి కర్మంబులకుం గారణమగుట.

మున్ను చెప్పినతెఱంగున మొదటఁ బరాత్పరంబగు వస్తువువలనం గారణంబులేకనే భూతంబులు బయలువెడలినవి. అట్టిభూతంబుల మొదటిపుట్టుకయే సుకృతదుష్కృతరూపంబులగు కర్మంబులకుం గారణంబయ్యె. పిమ్మట నాభూతంబులచే నాచరింపఁబడిన స్వకీయకర్మంబులే సుఖదుఃఖంబులకును, నామరూపంబులతోం గూడిన పుట్టువులకును, నానారూపంబులైన జాతులకును, ఆయువులకును, కారణంబులయ్యె. అట్టికర్మంబుల కాత్మతత్త్వముయొక్క యజ్ఞానమువలనం బుట్టిన సంకల్పమే కారణంబయ్యె.

అట్టిసంకల్పంబే బంధంబునకును కారణంబు గావునను సంకల్పంబును బరిత్యజించుము. నిస్సంకల్పమే మోక్షంబునకు కారణంబగుటవలన నట్టిసంకల్ప రాహిత్యంబును బుద్ధిపూర్వకంబుగా నభ్యసింపుము. ఇట్టిసంకల్ప రాహిత్యమే మోక్షంబునకు కారణంబగుటవలన నీవును సంకల్పదశలను నిరంతరాభ్యాసక్రమంబున మెల్లగాఁ బహరింపుము నెల్లప్పుడును దృశ్యదర్శన సంబంధంబునందు జాగరూకుండవు గమ్ము? గ్రాహ్యరూపుండనఁగా దృశ్యమందభిమానముగలవాఁడవు గాకుము. గ్రాహకుండనఁగాఁ జూచువాఁడనను యభిమానముగల వాఁడవును గాకుము.

కర్మము, కర్తయు మొదలైన సకలభావనలను విడిచి యే వస్తువుతోను గామిగిలియున్నదో తన్మయుండవు గమ్ము. ఇంద్రియ సమూహమెప్పుడు నే యే పదార్థంబులను బొందుచున్నదో గూఢాంబుట్లు రాగముచేత నైనట్టాయెనా బంధమును, విరాగముచేత నైనట్టాయెనా మోక్షమునుఁగల్గుచున్నది. ఈ సంసారసీమయందు యత్నించి తెగినను నీకు రుచించకున్నట్టాయెనా అంతమాత్రంబుననే బుద్ధుండవగుచున్నావు. నీది త్తరుణము యత్నించుచున్న రుచించక పోయినట్టాయెనా ముక్తుండవగుచున్నావు.

కావున నో శ్రీరామచంద్రా! తృణము మొదలుకొని దేవపర్యంతము నైనట్టియు, స్థావర జంగమాత్మకంబైన సకలపదార్థ సమూహమున్నింటి తైన నాసక్తి రుచించక పోవుగాక. అటుల నీవాసక్తిలేని వాఁడవై యేది భుజించుచున్నావో యేమిచేయుచున్నావో దేనినివిడచుచున్నావో దానివిషయమై నీవు కర్తవుగావు. భోక్తవునుగావు. ముక్తుఁడవు నిష్కామముగల వాఁడవైయుండవు. సత్పురుషులు గడచినదానిని గూర్చి శోకింపరు. రాఁగలదానిని గూర్చియు శోకింపరు వర్తమానమందు క్రమముగాఁ బ్రాప్తమైనదాని నెల్లప్పుడు శరీర ధారణ కుపయోగముగా ననుసరించుచున్నారు.

తృష్ణ, మోహము, మదము మొదలైన పాశములు మనస్సునందే గ్రుచ్చఁబడుచున్నవి గావున జ్ఞానిచే మనస్సుచేతనే యవి ఛేదింపదగినది. సంసారభ్రాంతి శాంతికొఱకు వివేకమువలన పవిత్రమైన మనస్సుచే మలినమైన మనస్సును ఇనుముచే నినుమును వలె బలాత్కారంబుగా ఛేదించుము. వస్త్రాదుల మాలిన్యమును కడగ చేర్చినవారలు మలముచే మలమును గడుగరు. అస్త్రముచే నస్త్రంబును, ప్రతివిషముచే విషంబును నివారించెదరు.

జీవుని యుపాధిత్రయ వివరము.

జీవునికి స్థూలంబనియు, సూక్ష్మంబనియు, పరంబనియును మూఁడు రూపంబులు గలవు. అందు స్థూల సూక్ష్మరూపంబులను బరిత్యజించి పరరూపమేదిగలదో దానిని బొందుము.

స్థూలరూపము.

ఈ రూపంబు లెట్టివనిన, పాణిపాదాది మయంబైన యే శరీరము భోగంబుకొఱకు చలించుచున్నదో యారూపము జీవునియొక్క భోగార్థమైన స్థూలరూపమనఁబడుచున్నది.

సూక్ష్మరూపము.

స్వసంకల్ప మయంబైన యాకారము గల్గినట్టియు, సంసారమున్నంతవఱకు నుండునట్టియు, అతివాహికంబనఁగా లోకాంతరగమనాగమనంబుల కుపయోగియైన చిత్తమే యాజీవునికి సూక్ష్మ శరీర మనఁబడుచున్నది.

పరరూపము.

ఆద్యంత రహితమైనట్టియు, సత్యమైనట్టియు, చిన్మాత్రంబైనట్టియు, నిర్వికల్పమైనట్టియు, విశ్వరూపంబునైన యేయాపరరూపము గలదో యది జీవునికి మూఁడవ రూపము. ఈపరరూపమే శుద్ధమైన తుర్యరూపము. అనఁగా స్థూలసూక్ష్మకారణంబులను మూఁడుశరీరంబులకంటెఁ బరమైన నాల్గవరూపంబని తాత్పర్యము.

మున్ను చెప్పఁబడిన మూఁడు రూపంబులలో మొదటి స్థూల సూక్ష్మరూపంబులయందు నే నన్నబుద్ధి నుంచక వానిని బరిహరించి పరమైన తుర్యరూపమందు నేనన్న యాస్థగలవాఁడవు గమ్ము అని వసిష్ఠ మహామునిచెప్పఁగా శ్రీరామభద్రుం డిట్లనియె. ఓమునీశ్వర! జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తుల ను మూఁడవస్థలయందున్నప్పటికి నాయవస్థలచేఁ జూపఁబడని యాతుర్యంబును విశేషంబుగా వివరించి చెప్పుమనఁగా శ్రీవసిష్ఠుం డిట్లనియె.

తుర్యావస్థా లక్షణము.

ఓ శ్రీరామచంద్రా! నేనన్న యభిమానంబును నేను కానన్న యభిమానమును సదసత్తుల నే యభిమానంబును విడిచి దేనితోను గలియనట్టియు, స్వచ్ఛమైన యేచైతన్యము గలదో అట్టి చైతన్యమే తుర్యమనఁబడుచున్నది. నిష్కళంకంబైనట్టియు, సమతనొందినట్టియు, శాంతంబైనట్టియు, జీవన్ముక్తుని యొక్క స్థితిరూపమైనట్టియు, సకలవ్యవహారములకు సాక్షిగానున్న యేయుదాసీనావస్థగలదో అదియే తుర్యావస్థయనఁబడుచున్నది. ఈతుర్యావస్థయందు సంకల్పములు లేనందున నిది జాగ్రదవస్థయు గాదు. స్వప్నావస్థయును గాదు. జడత్వము యొక్క స్థితి లేనందున సుషుప్త్యవస్థయును గాదు. అనఁగా నీతుర్యావస్థ సంకల్పములులేని జాగ్రత్స్వప్నంబుల వంటిదనియు, జడత్వము లేని సుషుప్తివంటిదనియును తాత్పర్యము.

శాంతచిత్తులైనవారు వాస్తవమైన జ్ఞానముగలవార లెవ్వరుగలరో వారలకు నీజగంబున్నట్లుగా నే బ్రహ్మమంతయు లీనమైనట్లాయెనా అదితుర్యమనఁబడుచున్నది. అజ్ఞానులకైతే స్థిరంబుగా నయ్యున్నది. అహంకారకళంకితంబైనట్టి సమతనొందిన చిత్తము అంతశ్శల్య రహితంబైనట్లాయెనా తుర్యావస్థ జనించుచున్నది. నాచేఁ జెప్పఁబడెడి యీవృత్తాంతమును వింటివట్లాయెనా నీవు ప్రబుద్ధుడవే అయినప్పటికిని యింకను విశేషముగాఁ బ్రబుద్ధుఁడవగుచున్నావు. ఒకానొక మహారణ్యంబునందు

మహామౌనమందున్నట్టియు (అనఁగా నాత్మవ్యతిరిక్తమైన ద్వైతప్రపంచముయొక్క యనుసంధానంబు లేనివాఁడని తాత్పర్యము.) అద్భుతమైనయొక్క మునినిఁజూచియొక వేటకాఁడు తనచేఁగొట్టఁబడిన మృగమునడిగెను.

వ్యాధుని వాక్యము.

ఓమునీశ్వర! నాబాణంబుచేఁ గొట్టఁబడిన మృగమీప్రాంతమునకు వచ్చినది అదియెటుపోయెనని యడుగఁబడినవాఁడై యామునీశ్వరుఁడు తిరుగ పల్కుచున్నాఁడు. ఓసాధూ! మేమెల్లప్పుడును బ్రహ్మానుసంధాన శీలురము అరణ్యమే నివాసంబుగాఁ గలవారము మునులము వ్యవహారమునకు దగినయహంకారము మాకెంతమాత్రము లేదు. సకలేంద్రియ వ్యాపారంబులును జేసెడియే మనస్సుగలదో యదియు నహంకారంబుతోఁ గూడనే చిరకాలమై గళితమాయెను.

జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తులనెడి యవస్థల నెంతమాత్రము నేమెఱుంగము. ఎల్లప్పుడును తుర్యపదమందేయున్నాము. కావున నప్పటి యితరమైన రెండవవస్తువు ఏమియు నెఱుంగమని పల్కిన మునివాక్యములువిని యావేటకాఁడా వాక్యంబుల యర్థంబు దెలిసికొనలేక వెళ్ళిపోయెను. కావున నో శ్రీరామచంద్ర! తుర్యంబుకన్న నితరమైన దశకల్పితంబుగాని వాస్తవంబుగామఱిలేదని తెల్పెదను. నిర్వికల్పమైనచిత్తు ఏదిగలదో అదియే తుర్యంబుగాని యాతుర్యకన్న వేరే మఱేమియును లేదు.

ఘోరశాంతమూఢంబులను నవస్థలు.

ఓ శ్రీరామచంద్ర! చిత్తంబునకు జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తులనే మూఁడు రూపంబులుగలవు. అవి క్రమంబుగా ఘోరంబనియు శాంతంబనియు మూఢంబనియు ననఁబడుచున్నవి. అంగుసుఖదుఃఖసంరంభముయొక్క బాహుళ్యము గల్గుటవలన జాగ్రన్మయమైన చిత్తము ఘోరమనఁబడుచున్నది. అట్టిసంరంభము లేనందున స్వప్నమయమైనచిత్తము శాంతమనఁబడుచున్నది. జడత్వంబుచే వ్యాప్తమైనందున సుషుప్తిమయంబగు చిత్తము మూఢమనఁబడుచున్నది.

ఈమూఁడవస్థలకన్యమైన తురీయమనే చిత్తము సంకల్పాదివికారములు లేనిదగుటల నాతో వలన మృతంబనఁబడుచున్నది. ఏచిత్తము మృతమనఁబడుచున్నదో యాచిత్తమే సత్త్వగుణముయొక్కటియేగర్గి సుఖస్వరూపంబుగా నున్నదికావున నట్టి సత్త్వప్రధానమై మృతమైనయాచిత్తముచే యోగులు ప్రయత్నపూర్వకంబుగా సంపాదింతురు. కావున నీవును సాధువులై, ముక్తులై, భేదరహితులై, మహాత్ములై, యెప్పుడు మనుశేషపదంబును జెందియుండెదరో అట్టి సకల సంకల్పవినాశంబుచే నివృత్తిఁబడిన తుర్యపదంబునందు నిరాశుయాత్మ్యైడనఁగా శోకరహితంబైన మనస్సుగలవాఁడవై నిరంతరంబును సుఖంబుగా నుండుము.

గద్య. ఇది శ్రీదూర్వాసాన్వయ సారసమిత్ర శ్రీవేంకటనారాయణశాస్త్రిపుత్ర
తత్సద్వృత్త శ్రీసుందరరామశాస్త్రిచ్ఛాత్ర సూర్యనారాయణ సోమ
యాజి నామధేయ విరచితంబగు సంసారతరణి
వితరణమను వాల్మీకీయ వాసిష్ఠరామాయణ
వచనకావ్యంబున నిర్వాణప్రకరణంబు
నందు మునివ్యాధోపాఖ్యానంబను
నలుబది రెండవసర్గము
సంపూర్ణము.

శ్రీరస్తు

శ్రీమద్వాసిష్ఠరామాయణము.

వచనకావ్యము

సప్తభూమికోపాఖ్యానము

మున్ను విశ్రాంతినొందినదానికి బాహ్యవ్యవహారంబు లేదని తెల్పఁబడియె. ఇప్పుడు సమస్తంబులగు జ్ఞానశాస్త్రంబులకు జ్ఞానభూమికలు సారంబగుటవలన వాని స్వరూపము సవిస్తరంబుగా నిరూపించుటకు చివరిదైన యీ యాఖ్యానంబును జెప్పఁగోరి శ్రీవసిష్ఠుండిట్లనియె. ఓ శ్రీరామచంద్రా! శాంతాదిబహునామంబులచే వక్ష్యమాణంబైన యీ బ్రహ్మమొక్కటియే యున్నదిగాని యవిద్యయు మాయయు దానికార్యంబును లేదని దృశ్యమైన యీ సర్వప్రపంచము యొక్క యపహ్నవంబనఁగా నభావభావకరయే సకలమైన యధ్యాత్మశాస్త్రంబుల యొక్క సిద్ధాంతము. అబ్రహ్మంబెట్టిదనిన స్వచ్ఛమయినట్టియు, శమస్వరూపమైనట్టియు, నేకప్రకారమైనట్టియు, సకలశక్తిఖచితంబైనట్టియు, పరబ్రహ్మంబనే కల్పితనామంబుగల చిదాకాశమంచే కొందఱువాదులు శూన్యత్వంబును గొందఱు విజ్ఞానమాత్రత్వంబును మఱికొందఱీశ్వరత్వంబును నిర్ణయించి పరస్పరము వివరించుచున్నారు.

కావున నీవట్టి వాదంబులవల్ల విడిచి సంకల్పవికల్పంబులనన్నింటిని బరిత్యజించి వాసనారహితమైన చిత్తంబుగలవాఁడవై శాంతబుద్ధిగలవాఁడవై ద్వైతప్రపంచానుసంధానరహితుఁడవై జీవన్ముక్తుఁడవు గమ్ము. అట్లు బాహ్యేంద్రియవ్యాపారంబు ననుసంధానమును జేయక నిత్యమునాత్మానుసంధానపరుఁడవై మూఢాంధబధిరులతో సమానుఁడవై పరిపూర్ణమైన యంతఃకరణంగలవాఁడవై యాత్మయందే యుండుము.

జాగ్రత్తయందే సుషుప్తిగలవాఁడవై యనఁగా సుషుప్తియందువలెను నిర్వికారచిత్తుండవై సకలకర్మంబులను జేయుము. ఎటువంటి సంతప్తుండును రాగద్వేషాదుల నన్నింటిని విడిచిపెట్టి లోకులతో సమముగా దైవాత్తుప్రాప్తమైన బహిర్వ్యాపారంబును జేయుము. చిత్తసత్తయే మిక్కిలి దుఃఖకరంబును చిత్తరాహిత్యమే యత్యంతసుఖప్రదంబును గావున చిదేకాత్మస్వరూపుఁడవై బాహ్యానుసంధానము లేనంతమున చిత్తంబును క్షయంబునొందించుము. రమ్యవస్తువులైనను అరమ్యవస్తువులైనను చూచునప్పుడు పాషాణంబువలె నిర్వికారుఁడవై యుండవలయు. ఇంతమాత్రపు స్వప్రయత్నంబుచేతనే సంసృతి జయింపఁబడుచున్నది. ఇది సుఖంబనియు, నిది దుఃఖంబనియు, నిది సుఖదుఃఖముల మధ్యంబనియు నెప్పుడును స్వీకరింపఁదగదు.

ఇంతమాత్రంబైన స్వప్రయత్నంబుచేతనే యనంతమైన దుఃఖాంతము గాఁగలదు. తత్సంబంధ నిరతిశయంబును బ్రహ్మానందంబుఁ గనవలె శోభాయుక్తమైనట్టియు, సర్వోత్తమమునునైన స్వరూపసుఖమును బొందుచున్నాఁడు. కావునఁ దెలియఁబడిన సకలభువన వస్తుసారంబైన పరమాత్మ గలవాఁడవగుము. సత్య పరమాత్మను దాను గాఁ బొందినవాఁడై సకలకర్మంబులను జేయుచున్నప్పటికి నభిమానభావంబువలన కర్మంబులను జేయనివాఁడే యగుచున్నాఁడని పల్కఁగా శ్రీరామభద్రుం డిట్లనియె. ఓ మునీంద్రా! సప్తవిధయోగభూమికలయొక్క యభ్యాసమెట్లు చేయవలయును? వాని చిహ్నములెట్టివి? ఆభూమికల స్వరూపంబెట్టిది? అనియడుగఁగా శ్రీవసిష్ఠుఁ డిట్లనియె. ఓ శ్రీరామభద్రా! సర్వజనులు ప్రవృత్తజనులనియు నివృత్తజనులనియు రెండువిధంబులుగాఁ జెప్పఁబడుచున్నారు.

ప్రవృత్తనివృత్త జనులలక్షణము.

అందు స్వకర్మానుష్ఠానంబుచేతను, ధర్మాచరణంబుచేతను, స్వర్గంబునొంద నిశ్చయించినవారు ప్రవృత్తులనియు, నిష్కామధర్మానుష్ఠానంబుచే మోక్షంబునొంద నిశ్చయించినవారు నివృత్తులనియును జెప్పఁబడుచున్నారు.

ప్రవృత్తజనలక్షణము.

ఆ ప్రవృత్తజనలక్షణ మెట్టిదనిన, మోక్షమనుభవింపఁదగిన యితరవస్తువులేవం దున నస్తినిర్వాణముగాఁ జెప్పఁబడినదియు వసనంగా సర్వమైనదని తాత్పర్యము. అనుభవింపఁదగిన విషయసుఖంబులే సత్యంబుగా నున్నవని సంసారమే మిక్కిలి కోరఁదగినదని నిశ్చయించి స్వర్గాదిసిద్ధికి హేతుభూతంబులైన యజ్ఞయాగాదికామ్యకర్మంబుల నెవ్వఁడు సల్పుచున్నాఁడో వాఁడు ప్రవృత్తజనుఁ డనఁబడుచున్నాఁడు.

నివృత్తజనలక్షణము.

ఇంక నివృత్తజనలక్షణమును జెప్పెదనాకర్ణింపుము. దహించుచున్న గృహము సముద్రంబులయందున్న తాఁబేలు సాధనమైన గ్రీవము గాఁ గంఠంబుచే బ్రవేశించుచున్నయట్టి మంథమునఁ బోవుటకైనను దెసకుఁ దిరుగుటకైనను సామర్థ్యము లేనటువంటిదైనను ఎట్లుగా సుఖంబు నొందదో యావిధంబుగానే పూర్వజన్మంబునువిడిచి జన్మాంతరంబును బొందఁబోయే సమయంబున నాజీవుఁడును ఒక్కక్షణమైనను విశ్రాంతిగలుగదు.

ఎట్లనఁగా పూర్వపుజన్మంబునందు జరామరణాది దుఃఖపరంపరలను ముందు రాఁబోయే జన్మంబునందు బాల్యాదిదుఃఖసంతతియు నీ రెండు జన్మంబులమధ్యమందు యాతనాశరీరము గర్భనివాసము మొదలైన దుఃఖము కొంచెము నాకవ్వెడిని విచారించి మనఁగా సుఖంబునొందక యున్నాఁడు. ఈవిధంబుగా దుఃఖమయములైనయనేకజన్మంబుల ననుభవించి యనంతరంబున నాకా

నొక పుణ్యోపదేశకునివలనఁ బ్రశంసిత వివేకవంతుఁడై యీసంసారము నిస్సారంబనియు దీనిసంగం బెంత
చాలునరియు ప్రత్యక్షంబులనఁగా గత్రసారంబులైన యేకర్మంబులచే దీనింబంత్రయు గడువఁబడు
చున్నదో అట్టి ప్రత్యక్షకర్మంబుల నాచరించుటచే నేమి ఫలంబని యా కర్మఫలంబులయొక్క
తారతమ్యరహితంబైనట్టియు మతుల్యమైన విశ్రాంతి పరం జేసి యుగుచునియు నీచంబగా సంతోష
నంబు విచారముగల యిమమ్ముక్షువుగలవాఁడే నివృత్తుఁడనఁబడుచున్నాఁడు.

శుభేచ్ఛయనే ప్రథమభూమిక నొందినవాని లక్షణము.

నేను వివేకము గలవాఁడనై యీసంసారసాగరంబు నెట్లు తరింతునని యంతఃకరణమం
దిట్టివిచారంబు గలిగి పొందుచున్నాఁడో అప్పుడే వాసనలయందు వైరాగ్యంబు నొందుచున్నాఁడు.
అట్టి వాసనలు ననుసరించుట తగదని పొందుచున్నది. పవిత్రమైనట్టియు సగుణ బ్రహ్మోప
దలములైన కర్మంబులు సేయుటయందు ముత్సాహము గలవాఁడగుచున్నాఁడు.

భయంకరంబులైన కర్మంబులన్నింటిని విడిచి యింది వివంతరంబును సుఖంబును పొందుచు
న్నాఁడు. పామరులుచేసిన కృషాద్యకృత్యములను సంచరింపఁడు. మర్మోద్ఘాటనమును
జేయుపాఁడవచే నిషేధంబువలనఁ బరులకర్మంబుల నుపహసింపఁడు. తాను చేసిన కర్మంబులనుప
హసింపఁడు. ఎల్లప్పుడు పుణ్యకర్మంబులనే చేయుచున్నాఁడు. ఇతరులకు భయంకరములుగానట్టి
కోమలమైన కార్యంబులనే చేయుచున్నాఁడు. ఎప్పుడును పాపములవల్ల భయపడుచున్నాఁడు.
భోగంబుల నెన్నఁడును గోరఁడు. స్నేహము వినయము విశ్వాసము గల్గియుండునట్టియు మృదు
వైనట్టియు దేశకాలోచితములైనవాక్యంబులను బల్కుచున్నాఁడు.

మనోవాక్కాయ కర్మంబులచే సజ్జనులను సేవించుచున్నాఁడు. ఇట్టిగుణములుగలవాఁడే
శుభేచ్ఛయనే ప్రథమభూమిక నొందినవాఁడగుచున్నాఁడు. సంసారమును దరించుటనుగూర్చి
ఎవ్వఁడు విచారపరుఁడగుచున్నాఁడో వాఁడే ప్రథమభూమిక నొందినవాఁడని చెప్పఁ
బడుచున్నాఁడు. అట్టివాఁడు సన్మార్గవర్తియగు నార్యుఁడనఁబడుచున్నాఁడు. ఇది ప్రథమ
భూమిక నొందినవానిలక్షణము.

విచారణయనే రెండవభూమిక నొందినవాని లక్షణము.

ఓ శ్రీరామచంద్రా! ఇంక రెండవ భూమిక నొందినవానిలక్షణమును చెప్పెదవినుము. విచా
రణనామకంబగు రెండవయోగభూమిక నొందినవాఁ డెట్టివాఁడనియడిగిన లోకికసన్మార్గ జ్ఞానశా
స్త్రంబులను దన్ని శ్రేష్ఠులగు పెద్దలతో వానిని జూచుచు శ్రుతిస్మృతులును సదాచారంబులును
ధ్యానధారణలును అవశ్యము సేయఁదగిన వేదోక్తకర్మంబులును గల్గినట్టియు, సదధ్యాత్మశాస్త్రం
బులయందున్న యర్థంబులు తప్పకుండ నుండునట్లుగా నట్టిశాస్త్రములయర్థమును స్పష్టంబుగా
నెఱుఁగఁజేయుటకే ప్రసిద్ధులైన శ్రేష్ఠపండితుల నాశ్రయించుచున్నాఁడని తాత్పర్యము.

ఇది నిత్యవస్తువనియు, నిది యనిత్యవస్తువనియు, నిట్టివిభాగంబును నిజంబుగా గుర్తెఱ్ఱ

ను మిన్నందగిన జ్ఞానశాస్త్రములను వినుచు గృహావృత్తి గృహకృత్యంబులను వలె సాధుకార్యంబులను నసాధుకార్యంబులను తెలిసికొని ప్రవర్తించుచున్నాడు. మఱియు సంతుష్టికరణమును బాసియుంచుకొనె మైనిపుడు చుమన్న మదాభిమాన మాత్సర్యదంభ మోహాదులయొక్క యతిశయసంపత్తిని సర్పము కంచుకమునుగా పారనువలె విడుచుచున్నాడు.

ఇట్టి సద్వాసనలతోఁ గూడినట్టి యాద్వితీయ భూమికను బొందిన పురుషుఁడు సాధనమైన శాస్త్రగురు సజ్జనులయొక్క నిరంతరసేవవలన సకల తత్త్వరహస్యంబులను నిజముగాఁ దెలిసికొనుచున్నాఁడు. ఇది ద్వితీయభూమికను బొందినవాని లక్షణము.

అసంసర్గయనే తృతీయ్యభూమికా లక్షణము.

ఓ శ్రీరామచంద్రా! యింకనసంసర్గయనే తృతీయభూమికను బొందినవాని లక్షణమును జెప్పెద నాకర్ణింపుము. మున్ను శుభేచ్ఛయని యేదిజెప్పఁబడినదో అదియే మనస్సు తనుత్వమును బొందినందున విషయంబులయందు సంగంబున్ను లేక పోవుటవలన నసంసర్గయనఁ బడుచున్నది. కావున విరోధములేదు.

మిమ్ముటనే తృతీయభూమిక నీదాసనుసర్గను మానసులకుమనోహరమైన పుష్పశయ్యను వలెనధిష్ఠించినవాఁడై యధ్యాత్మ విషయంబులైనశాస్త్రంబులయొక్క వాక్యార్థమందనఁగా నాత్మ తత్త్వ లక్షణమయిన యర్థంబునందు మతినిశ్చలంబుగా నునిచి మునుల యాశ్రమంబులయందు సంచరించుటలచేతను, తత్త్వజ్ఞులైన మునులతోఁ గూడ నధ్యాత్మ సంబంధములైన సంభాషణములచేతను, సంసారనిందకములైన వైరాగ్య కథాక్రమంబులచేతను, శిలాశయ్యా సనంబులయందైనను మఱి యెచ్చటనైనను గూర్చుండి ఆయువును జరుపుకొనుచున్నాఁడు. సమాధినుండి లేచినసమయమున వనభూములయందు విహరించుటచేతను, సమాధిసంబంధమైన చిత్తోపశమంబుచేఁ బ్రకాశించుచున్న బుద్ధియు, శబ్దాది విషయసుఖంబుకన్న నిరతిశయమైనదై యసంగసుఖముగలవో యట్టిస్వరూపసుఖంబుచేతను, జీవితకాలంబును జరుపుకొనుచున్నాఁడు.

నిరంతరంబును సచ్ఛాస్త్రంబులయొక్క యభ్యాసముచేతను పుణ్యకర్మంబు లొనరించుటచేతను నతనికి యథాస్థితిగా వస్తుదృష్టి ప్రసన్న మగుచున్నది. అసంగయనే భూమికయందునే జ్ఞానసత్త్వకాదో అదియే యీ వస్తుదృష్టియని తాత్పర్యము. అసంగయు సామాన్యంబనియు శ్రేష్ఠంబనియు రెండుభేదంబులు గలవు. వానిని జెప్పెద సావధానంబుగా నాకర్ణింపుము.

సామాన్యాసంగ లక్షణము.

నేను నిస్పృహుఁడనై కర్తనుగాను భోక్తనుగాను నిత్యతృప్తుండ నగుటచే భోక్తనుగాను బాధ్యబాధకరూపుండనగుటచే నాకరిచే బాధింపఁదగిన వాఁడనుగాను నిరావరణుండ నగుటచే నాకరిని బాధించువాఁడనుగాను అనియిట్లు సకలార్థంబులయందు నసంగమేదిగలదో యదిసామాన్యమైన యసంగయనఁ బడుచున్నది. సుఖమైనను దుఃఖమైనను సర్వమునీశ్వర వాదప్రకారంబుగాఁ

బురాస్పదకర్మ నిర్మితంబైనదేక నీశ్వరవాద ప్రకారంబుగా నీశ్వరాధీనంబైన దగుటవలన నీయుస
ము ప్రత్యక్షంబుయంచును నాకింముకంబైనను కర్తృత్వము లేదనియు భోగంబులయొక్క యాభో
గంబులవలగా పరిపూర్ణత నదియుఅర్థముచే పరితాపంబు నొందించునందున మహాభోగంబులగు చు
న్నవని, సంపదలు నానవరత్న రాది నిరుత్తమైన మోక్షంబులకు పోవునగుటవలన నాపదలేయగు చు
న్నవని, అట్లుగాక జీవులబుద్ధికి దుఃఖకరంబు లగుటవలనబుద్ధికి వ్యాధులగు చున్నవని, సంయో
గంబులు వియోగంబులే యగుచున్నవని, కాలుడు కబళించుటయు మృత్యుండై సర్వభావంబు
లను నశింపజేయు చున్నాడనియు సేయువిచారముగలవో యుదియు సామాన్య సంగమనం
బడుచున్నది.

శ్రేష్ఠాంగ లక్షణము.

ఇంక శ్రేష్ఠసంగమును జెప్పెదవినుము. శాంతముపైన యభ్యాసయోగంబు చేతను, నిరంత
రము మహాత్ముల సంయోగంబు చేతను, సద్గురుల సంయోగంబు చేతను, ఆత్మవేత్తల సహవాసంబు
చేతను, పురుషప్రయత్నంబుచే నిరంతరము సమాన్యభ్యాస యోగంబునకు నాత్మవస్తువు కరతలా
మలకంబునలె స్పష్టత్వంబునొందినదగుచుండగా నేను కర్తను గాననియు, నీశ్వరుండనను, పు
ణ్యాకృతికన్న దైవమను క్రమమును స్థిరమగునైన శబ్దార్థభావనను మూలంబుగా విడిచిపెట్టి పరమకారణం
బైనట్టియు సారంబైనట్టియు సంసారసాగరంబున కంతమైన పరబ్రహ్మమందు మౌనంబుగాను
శాంతంబుగా ముక్తిచేయగలదో యుదియే శ్రేష్ఠసంగమని చెప్పఁబడుచున్నది.

అటుగాక పరబ్రహ్మంబు కన్న నిన్యంబుగా నీశ్వరుమున్న లేదన్న నిశ్చయముగల్గినందున దీనికీ
శ్వరుఁడు కారణమైన కర్మ కారణంబని తెల్పఁదగ మానమును నాశ్రయిన్నాఁడని తాత్పర్యము. ఇఁక
ప్రపంచాతీతమయిన పరబ్రహ్మమందు మౌనంబుగాను శాంతంబుగా నుండుక్రమంబు నెఱిం
గించెదవినుము.

బ్రహ్మమందు మౌనంబుగా నుండు క్రమము.

లోపలనుండు నదిగాక పైనుండు నదియునుగాక క్రిందనుండునదియు మీఁదనుండు నది
యునుగాక దిక్కులయందుండు నదియు నాకాశంబునందుండు నదియుగాక పదార్థంబులయం
దుండు నదియు పదార్థంబులగాని వానియందుండు నదియునుగాక జడంబునందుండునదియుచే తనం
బునుండు నదియునుగాక, తనకన్న నితరమైనప్రకాశింపఁజేయు మఱియొక వస్తువులేనిదై తనక
న్న నితరమైన కారణము లేనిదై యాద్యంతరహితంబై, యుజంబై, శాంతంబై, ప్రకాశించునట్టియు,
సర్వప్రకాశకంబును, సర్వకారణంబునునగు వస్తువు నాదియందుట యెవ్వెగలవో యుదియే శ్రే
ష్ఠసంగమని చెప్పఁబడుచున్నది.

మత్కృతియు భూమికకు పోవుచేదనిన, అవిబుద్ధితో వలగా నింద్రియాలవన్న బుద్ధిమే సంతో
షము. అంకుపల్లగల్గిన పూర్ణంబుచే మధురంబైన మకరందము గల్గినట్టియు, సత్కార్యంబులచే
పరిశ్రమంబులుగల్గినట్టియు, చిత్తంబనే నాశముయొక్క అగ్రమందునిలిచంబైనట్టియు, విఘ్నంబుల నేల

కంటకంబులచే వ్యాప్తంబైనట్టియు, హృదయంబనే హ్రదమందు మునిగినట్టియు, వివేకమనే పద్మము విచారము చేయువానిచే వికసింపజేయబడినదగుచు నసంగనామకంబగు ద్వితీయ భూమికయనే ఫలంబును ఫలింపజేయుచున్నది.

ఇప్పుడు ప్రథమభూమికను గూర్చి చెప్పెదవినుము. నిష్కల్మషులైన సజ్జనుల యొక్క సమాగమమువల్లను, పుణ్యకర్మముల యొక్క సంచయమువల్లను, కాకతాళీయయోగంబువలె దైవయోగంబుచే ప్రథమభూమిక యుదయించుచున్నది. ఇట్టి ప్రథమభూమిక అమృతాంకురమువలె నంకురించినట్టిదైనను ఆయంకురము వివేకరూపమైన జలసేచనంబుచే ప్రయత్నపూర్వకంబుగా రక్షింపదగినదియు, పాలింపదగినదియునగు. ఈభూమిక యేయోగాంశముచే నుల్లసిల్లుచున్నదో ఆయంశంబును సాక్షించగలవాడు విచారంబుచే సస్యాంకురమును వ్యవసాయదారుడువలె ప్రతిదినము ప్రయత్నంబుచే వృద్ధి బొందింపవలయును. ఈప్రథమభూమికావిచారంబుచే నంతస్సునందు వ్యాపించినట్టిదైనను ఇతరభూమికల యుత్పత్తికి గారణంబగుచున్నది.

పిమ్మట సంధువలన ద్వితీయభూమికను మూడవభూమికను బొందుచున్నాడు. ఈమూడవభూమిక శ్రేష్ఠమైన యసంసర్గమును బొందినదిగావున దీనియందున్న పురుషుండు విడువబడిన సకల సంకల్పములు గలవాడగుచున్నాడని వసిష్ఠమహాముని పల్కగా శ్రీరామభద్రుండిట్లనియె. ఓ మహాత్మా! మూర్ఖుడు, అసత్కులజుడు, అధముడు, ప్రవృత్తిమార్గంబు నొందినవాడు, యోగసంగరహితుండును నగు మానవుడు సంసారతరణంబు నెట్లు పొందుచున్నాడు. ఒకటి, రెండు, మూడు, లేక ఇతరంబునగు భూమిక నభ్యసించి మృతిపొందినవానికి గతిగల్గుచున్నదనియడుగగా వసిష్ఠుండిట్లనియె.

ఓ శ్రీరామచంద్రా! నీవుచేసిన మొదటిప్రశ్నమునకు నుత్తరమును జెప్పెదవినుము. ప్రవృద్ధమైన రాగాదిదోషములుగల మూర్ఖునకు నానాజన్మాంతరంబులచేతనైన నెంతవఱకు ప్రథమభూమిక యుదయించదో అంతవరకు సంసారము వృద్ధిపొందుచున్నది గాని యణగదు. అట్లుగాక కాకతాళీయయోగమువలన, సాధుసంగతివల్లను, సంసారమునందు దోషదర్శనమువల్లను వైరాగ్యముదయించినట్టిదైనను భూమికోదయంబునగుచున్నది. అంతవఱకు సంసారము నశించుచున్నదని శాస్త్రార్థసంగ్రహము.

ఇంక రెండవప్రశ్నమునకు నుత్తరమును జెప్పెదవినుము. ఈయోగభూమికలలో యేదో యొకదాని నాదరించుచుండగా శరీరమును విడిచిన జీవునకు నాభూమికయొక్క యంశానుసారంబువలన పూర్వకృతదుష్కృతము క్షీణించుచున్నది. పిమ్మట సుకృతమహిమచే దేవవిమానంబులందును, ఇంద్రాదిలోకపాలకుల పురంబులయందును, మేరుగిరిగుహలయందును, సుందరులతో గూడ క్రీడించుచుండి పిమ్మట పూర్వకృతదుష్కృతంబులు భోగంబులవల్లను, భూమికాభ్యాసంబువల్లను క్షీణించగా భూమియందు శుచిష్మంతులు శ్రీమంతులు సద్గుణవంతులునైన సజ్జనుల యొక్క సురక్షితమైన గృహంబునందు యోగవంతులై జనియించి యోగవాసనగలవారై యోగంబునే సేవింపగలరు. అందుచే పూర్వజన్మంబునందభ్యసింపబడిన యోగభూమికను చెంది ఉత్తమంబైన భూమిక నభ్యసింపగలరు.

ఓ శ్రీరామచంద్రా! జాగ్రత్ స్వప్నములందెట్లుగా జగత్తు భేదంబుగాఁ జూడఁబడుచున్నదో అట్లుగానే యీభూమికాత్రయంబునందును జగత్తుస్పష్టంబుగా భేదబుద్ధిచేఁ జూడఁబడుచున్నందున నీమూఁడుభూమికలు జాగ్రత్తని చెప్పఁబడుచున్నవి. ఏయార్యతనుజూచిన మూఢుల ముముక్షుత్వముదయించుచున్నదో అట్టిఆర్యత యీభూమికాత్రితయంబునందు నుదయించుచున్నది. అట్టిఆర్యతలక్షణం బెట్టిదో చెప్పెద వినుము.

ఆర్యలక్షణము.

ఓ శ్రీరామచంద్రా! ఆర్యతయెట్టిదనిన, అవశ్యము చేయఁదగిన కార్యమును జేయుచు, చేయఁదగని కార్యముఁజేయక ప్రప్రథమందు దేహధారణమునకు మాత్ర ముపయోగమైన పనులనవశ్యము చేయుచుండునతఁడు ఆర్యుఁడనఁబడుచున్నాఁడు. సదాచారము నతిక్రమించకుండ, శాస్త్రీయము నతిక్రమించకుండ, బుద్ధిబలము నతిక్రమించకుండ, మర్యాద నతిక్రమించకుండ, నెవఁడు వ్యవహరించుచున్నాఁడో యతఁడార్యుఁడనఁబడుచున్నాఁడు. ఇట్టిఆర్యత్వము ప్రథమభూమికయందంకురించినదై ద్వితీయభూమికయందు వికసించినదై తృతీయభూమికయందు ఫలించుచున్నది. ఈ ఆర్యతలో మృతినొందిన యోగిశుభమైన సంకల్పంబులచే సంపాదింపఁబడిన భోగంబులు చిరకాలమనుభవించి మరల యోగవంతుఁడై జన్మించుచున్నాఁడు.

నాల్గవభూమికనొందినవాని లక్షణము.

ఈభూమికాత్రితయము యొక్క అభ్యాసంబువలన నజ్ఞానమంతరించినదగుచుండఁగా, వాస్తవంబైన జ్ఞానముదయించినదగుచుండఁగా, చిత్తము పూర్ణచంద్రోదయంబుతో సరియైనదగుచుండఁగా, ఆద్యంతరహితమైన వస్తువునందు యోగయుక్తమైన చిత్తముగలవారై నాల్గవభూమికను బొందినయోగులు సర్వమైన జగంబును విభాగములేనట్లుగాను సమంబుగాను, ఆత్మవస్తువునందుఁ జూచుచున్నారు.

ఈ నాల్గవభూమికను బొందినమహాత్ములు అద్వైతము స్థిరమైనదగుచుండఁగా ద్వైతము శాంతించినదగుచుండఁగా నీలోకమును స్వప్నంబుగాఁ జూచెదరు. కావున నో శ్రీరామచంద్రా! మొదటిభూమికాత్రయంబును జాగ్రత్తవంటిదియు, నాల్గవభూమిక స్వప్నమువంటిదియు నగుచున్నది. ఎందువలన నాల్గవభూమిక స్వప్నమువంటిదగుచున్నదో అందువలన నాభూమికయందు చిత్తంబు శరత్కాలమేఘముయొక్క శేషంబువలె లీనంబగుచున్నది.

ఐదవభూమికనొందినవాని లక్షణము.

ఓ శ్రీరామచంద్రా! ఇంక నైదవభూమికనొందినవాని లక్షణమును జెప్పెదవినుము. పంచమభూమికనొందినయోగి యీభూమికయందు చిత్తము లయమొందినందున జగద్రూపంబైన వికల్పముదయించకుండ దొలఁగిపోవుటవలన సత్తాస్వరూపమే మిగిలినవాఁడైయుండఁగా సన్మాత్రస్వరూపుఁడైయున్నాఁడు. కావున సుషుప్తపదమనే పేరుగల యీపంచమభూమికనుబొందినవాం

తించిన యశేషభేదారకములు గలవాఁడై, యేకమాత్రుఁడై యుండుచున్నాఁడు. ద్వైతప్రతీతిరహితుఁడై యంతఃకరణమునందు ముదితగలవాఁడై ప్రబుద్ధుఁడై సుషుప్తుఁడువలె ఘనీభూతుఁడయుండుచున్నాఁడు. బాహ్యవ్యాపారపరుండై యున్నప్పటికి సుతిర్యక్భుఁ డగుటవలన విశ్రాంతినొందుటచే నిత్యంబును నిద్రించినవాఁడువలె నుండుచున్నాఁడు. ఇట్టుపలవమ భూమికయొక్క యభ్యాసము చేయుచుఁ గ్రమంబుగా వాసనారహితుఁడగుచుఁ దుర్యమను పేరు గల్గినట్టియు, సన్యమైన యాఆరవ భూమికను బొందుచున్నాఁడు.

ఆరవభూమికనొందినవాని లక్షణము.

ఓ శ్రీరామచంద్రా! యిఁకనారవ భూమికనొందిన వానిలక్షణమును జెప్పెదవినుము. ఈషష్ఠభూమికయందు ప్రవర్తించుయోగి వ్యవహరించుచున్నను సద్రూపుండుగాక నిర్వాసనుండగుటవలన సద్రూపుండునుగాక చేసిన్న యభిమానము లేనందున నహంభావంబుగల వాఁడునుగాక దేహేంద్రియాదులను బ్రవర్తింపఁజేయుటవలన నిరహంకారుండునుగాక క్షీణించిన మననము గలవాఁడగుటవలన కేవలుండై, నిర్వికల్పుండగుటవలన భేదాభేదంబులవలన నిర్గతుండై యిట్టివాఁడని నిర్దేశింపఁదగనివాఁడై యుండుచున్నాఁడు.

గ్రంథిరూపమైన యహంకారంబు ఛేదింపఁబడినందున హృదయగ్రంథిరహితుండును, సందేహరహితుండును, వాసనాశూన్యుండును, జీవన్ముక్తుఁడునగు యోగి దేహధారి యగుటవలన మోక్షస్వరూపుండు గానప్పటికి నిరహంకారుండగుటవలనను నిర్వాసనుఁడగుటవలన నిర్వాణస్వరూపుఁడై చిత్రలిఖిత దీపంబునలెనుండును. అంబరంబునందున్న శూన్యకుంభంబునలెఁ బ్రపంచదృష్టిచే వాసనారహితుండగుటవలన సంతతశూన్యుండును, ఈ సర్వంబును బ్రహ్మంబేయనెడి యనుసంధానంబువలన బహిశ్శూన్యుండునై సముద్రంబునందున్న పూర్ణకుంభంబునలె బ్రహ్మదృష్టిచేసంతతంబు నంతస్పూర్ణుండు, దాత్మభావనచే నంతఃపూర్ణుండును పరబ్రహ్మభావనచే బహిఃపూర్ణుండునై యుండును. ఈ షష్ఠభూమిని బొందినయోగి సద్రూపుఁడగుటవలన సోకింత వస్తువులోఁ గూడినవాఁడుగ నైనను లేక నవ్యవస్థదేహుండనఁగా నిట్టివాఁడని చెప్పనశక్యుఁ డగుటవలనఁ గించిద్వస్తు సంపన్నుండును గానైన నీషష్ఠభూమికయందుండి విమ్ముటను సప్తమభూమికను బొందుచున్నాఁడు.

సప్తమభూమికనొందినవాని లక్షణము.

ఈ సప్తమభూమిక విదేహముక్తి యనియు, వాక్కులకుఁ జెప్ప శక్యముగానిదనియు, శాంతమైనదనియు, నేటుమెట్టులుగలుగు యోగభూమికలన్నిటికి నవధియైనదనియుఁ జెప్పఁబడుచున్నది. ఈ సప్తమభూమికను గొందఱు శివుండనియు, కొందఱు బ్రహ్మమనియు కొందఱు విష్ణువనియు, కొందఱు శూన్యమనియు, కొందఱు ప్రధానమనియు, కొందఱు కాలంబనియు, కొందఱు ప్రకృతిపురుషుల విభాగంబనియును జెప్పుచున్నారు. ఈ సప్తమభూమిక నిరుపాధిక మగుటవలన నిట్టిదని చెప్ప శక్యముగానిదనుట ఆయా మతభేదంబులచేత నీయాయా నామములచే నభీష్టము గాఁగల్పింపఁబడిన భేదంబులవలన నీవాదినామంబులచేఁ జెప్పఁబడుచున్నది.

ఇప్పటివరకు సప్తమభూమిక నామంబులు లక్షణంబులును మున్నె చెప్పఁబడినందున మరలఁ జెప్పలేదు. ఈభూమికల యందున్నవారల లక్షణంబులు మున్ను చెప్పినందువలన ప్రశ్నము చేయఁబడిన దనను నిచ్చట చెప్పఁబడినవి. ఇచ్చట చెప్పఁబడని నామాదికంబులు పూర్వ ప్రకరణంబున అవలో కాఖ్యానంబునఁ జూడవలయును.

ఓ శ్రీరామచంద్రా! యీ యోగభూమికా సప్తకంబును బొందినవారల లక్షణంబులిట్లు చెప్పఁబడియె. వీనినభ్యసించుటవలనఁ దిరుగ దుఃఖంబునను భవించరు అని పల్కి వెండియు శ్రీవసిష్ఠుం డిట్లనియె. ఓ శ్రీరామచంద్రా! విస్తారమదంబుచే మదించినట్టియు, బృహత్తైన మందర విహారము గల్గినట్టియు; మిక్కిలి దీర్ఘమైన తుండము గల్గినట్టియు, శంకంబువలెఁ దెల్లనైన విస్తారమైన దంతంబులు గల్గినట్టియు, ఘోరతరమైన యవస్థంబుఁ జేయునట్టియు నొక ఆజ్ఞానియేనుఁగ గలదు. ఆ యేనుఁగు మనుష్యుని శరీరభూమియందు సంహరించినట్టిదైనా వాడే భూమికల యున్నట్టియందును విజయము బొందుచున్నాఁడు. లేక అట్టిమదమత్తహస్తిని సంసారసంపదలనే సంగరభూములయందు సంహరించనివాఁ డెట్టివీరుఁడు అని వసిష్ఠ మహాముని పల్కఁగా శ్రీరామభద్రుం డిట్లనియె.

ఓ మునీంద్ర! యీ మత్తహస్తి యేవిధమైన భూమిలేవి. ఆయేనుఁగ ఎట్లు సంహరింపఁబడు చున్నది ఇది యెచ్చట నున్నదని యడుగఁగా శ్రీవసిష్ఠుం డిట్లనియె. ఇది నాకుఁ గల్గఁగాక యనే యిచ్ఛయే కరిణి. అవిమదించినదై శరీరమనే కాననమందు సంచరించుచు వివిధమైన యుల్లాసంబులను జేయుచున్నది. మదించిన యింద్రియంబులే భయంకరమైన పిల్లలుగాఁ గలది. తదీయరసన యనఁగా దాని నాలుకచే మధురాలాపము లాడుచున్నది. మనస్సనే దుష్ప్రవేశమైన యరణ్యంబునందు నివసించుచుండును. పుణ్యపాపరూపమైన కర్మంబులే దంతంబులుగాఁ గలది. వాసనా సమూహమే మదముగాఁ గలది. అంతట ప్రసరించుచున్న శరీరముగలది. ఇటువంటి యిచ్ఛయనే కరిణిదీర్ఘమైన జీవసంఘంబులను సంహరించుచున్నది.

బలవంతులు పురుషులెచ్చట జయాపజయంబుల నొందుచున్నారో అట్టి సంసారమునందే ఆయిచ్ఛాకరిణికి యుద్ధభూములు. ఆయిచ్ఛాకరిణియొక్క యుత్పత్తికారణమనే గృహమున్నట్టి వాసనయు, నిచ్ఛయు, మనంబును, చిత్తంబును, సంకల్పంబును, భావనయు, స్పృహయును ఇవి మొదలైన శబ్దసముదాయము పర్యాయకారణికి నామకదంబము. అవహేళనమనఁగా నితరమైన సకలశాస్త్రములచేత నేమిప్రయోజనమనే నిగత్య్యముచేఁ బ్రవర్తించుచున్నట్టియు, సకలవిషయ స్వరూపమైన యిచ్ఛానాగిని ధైర్యమనఁగా నెలవుడు నాత్మయందైన మనస్సైన్యము. అట్టి ధైర్యమనే వరాస్త్రంబుచే సర్వప్రకారంబులచేతను జయింపవలయును. అనఁగా నిరంతరాత్మ తాదాత్మ్య రూపమైన ధైర్యమనే యంకుశంబుచే నిచ్ఛారూపమైన కరిణిని వశము చేసికొనవలెనని తాత్పర్యము.

ఇది నాకు గల్గఁగాక యనే యభిమానంబు వలన యంతఃకరణమునందు బాధించుచున్నట్లో అంతవరకు నీకు నిస్సంసారమనే విషవిషూచిక శాంతింపదు. సకలసంసారమును నిర్మూలము గఁడువఁన నిది నాకుఁ గల్గఁగాకయనే మనస్సంకల్ప మేదిగలదో యిదియే సంసారము. దీనియొక్క యుపశమమే మోక్షము. ఇదియే జ్ఞానము యొక్కయు, నుపదేశముయొక్కయు సారాంశము. స్వయముగా నిర్మలమైనట్టియు, ఆంతవలననే కలుషితమవునట్టి నైర్మల్యమును గలుగఁజేయుట రూపదేశవాక్యము. నిస్సంకల్పమైనట్టియు, వి.మనవలననే నిర్మలమైన యంతఃకరణమును స్వచ్ఛమైనట్టియు, ననుమైన యద్దమందుఁ బ్రతిబింబించునటులే స్వచ్ఛమైన యంతఃకరణము గురువాక్యము వ్యాపించుచున్నదని తాత్పర్యము.

అనర్థకారిణియైన యీ స్వప్నము [illegible] మనసులుండినట్లు నేనా అవిద్యాస్వభావము యొక్క అంశావళివలె [illegible] బాహ్యాన్తరమును [illegible] చే [illegible] [illegible] జీవుడు [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] సాలంకృతమైన యీ స్వప్న అసం [illegible] .

—(*)—

అసంవేదనము.

ఓ శ్రీరామచంద్రా! ఆత్మీయమగు సంవేదన [illegible]. [illegible] [illegible] యున్నగానే సంకల్పము లేకుండనుండుటయే యసంవేదన [illegible] అనబడుచున్నది. [illegible] నకు యోగాంగమైన ప్రత్యాహార [illegible] చున్నది. [illegible] [illegible] చున్నది. ఇదినాశ [illegible] యే [illegible] సంకల్పమని [illegible]. [illegible] [illegible] దలచుకొనుటచే [illegible] [illegible] చున్నది. [illegible] [illegible] [illegible] సంకల్పమని యెఱుంగుము. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] యెఱుంగుము. ఆస్మరణములో పూర్వమును భావించుచుండినది మా [illegible] గోచరంబగుచున్నది.

ఓ శ్రీరామచంద్రా! [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] వలె సర్వమును స్మరించక [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] యుండుము.

సంకల్పత్యాగమహిమము.

ఓ శ్రీరామచంద్రా! సర్వజనులకును దెలియుటకై యీశ్వరుంబుగా [illegible] బడిన [illegible] లు గలవారైననే [illegible] [illegible] సంకల్పము లేకుండ నుండుటయే [illegible] శ్రేయస్సని [illegible] [illegible] [illegible] చేతను అంతఃకరణము [illegible] డను. [illegible].

ఆహా! [illegible] [illegible] [illegible] ఎంతరింతగానున్నది. [illegible] [illegible] భావింప [illegible] గా స్మరింపబడిన [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] మైయుండు [illegible] [illegible] [illegible] వానిచేత [illegible] గా [illegible] [illegible] మైనదేది [illegible] స్మరించకుండ నున్నవానిచేత [illegible] పొందబడుచున్నది. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] మైయున్నది. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] సంకల్పించు [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] బ్రహ్మనిష్ఠగల జ్ఞానికి స్వర్గము [illegible] [illegible] [illegible] సంకల్ప [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. సంక్షేపము గా [illegible]

సంకల్పమే మిక్కుటమైన బంధము. సంకల్పాభావమే మోక్షము. చరాచరజంతుసంతతితో గూడిన యీజగంబంతయు శాంతమైనట్టియు నంతమేనట్టియు ధ్రువమైనట్టియు నవ్యయమైనట్టియు పరమార్థమైన యేది గలదో అట్టిది నన్నుగా భావించు శాంతచిత్తుడవై సుఖముగా నుండుము.

ఆవేదనయోగము.

నిర్వికారంబుగా నుండుట యేదిగలదో అదియే పుత్రమమైన ఆవేదనయోగంబనఁ బడుచున్నది. అదియే నిర్వికల్ప సమాధియనఁ బడుచున్నది. అందువలననే నిష్క్రియంబగు [illegible] సమత్వమేదిగలదో అదియే యోగమనఁ బడుచున్నది.

కావున నీవట్టి యోగయుక్తుండవై నిష్కాముండవై కర్మంబులు చేయుచుండుము. లేక ఆత్మారాముండవై చేయుటవలన చేయవలసినది లేనందున నే కర్మంబులను జేయక యూరకుండుము. ఆవేదనయోగమనఁగా నాత్మకన్న నన్యమగు నెంతవస్తువులైనను జాడకుండుట యావేదనమనఁ బడుచున్నది. అట్టియోగసిద్ధుని యనాయాససిద్ధమైన చిత్తశాంతి యనఁ బడుచున్నది. కావున నత్యంతము అస్మదీయుండవై యేదియుగుణాతీతమై యకర్తృత్వముగా నుండుము. కేవలయనిది నాదియని నభిమానంబు నొందితివేని అట్టియభిమానము [illegible] జగత్తువలన సంసారంబునకు నిబద్ధుడ వగుదువు. ఈ ప్రకారంబుగా నభిమానంబు నొందక యుండెదవేని ముక్తుండవయ్యెదవు.

ఈబంధమోక్షసాధనంబులు రెంటిలోపల నేది యిష్టమగుచున్నదో దానినాచరింపుమని నిపుణంబైన యుక్తిని చెప్పి యీమహాప్రబంధంబుచే నుపపాదింపఁబడిన యాత్మాద్వైతవిజ్ఞానంబు నుపసంహరింపఁదలఁచి శ్రీరామునిం గాంచి శివంబై, పరిపూర్ణంబై, నిర్వికారంబై, జన్మాదిరహితంబై, యశుభంబగు సంసారంబును నివర్తింపఁ జేయుచున్నదియై, విశుద్ధజ్ఞానాత్మకంబై యొప్పారుచున్న [illegible] నద్వితీయంబుగా భావింపుచు నేదిగలదో యదియే కర్మత్యాగంబని చెప్పి [illegible] యు శ్రీవసిష్ఠుండిట్లనియె.

ఓ శ్రీరామచంద్రా! భవహరంబైనట్టియు, ననాదియైనట్టియు, సకలభాసులకు భాసకంబైనట్టియు జరామరణరహితంబైనట్టియు, ననంతమైనట్టియు, నిష్కళంకమైనట్టియు, నిర్వికారంబైనట్టియు, [illegible] రహితమైనట్టియు, జీవశక్తి జీవనంబైనట్టియు, సకలకల్యాణ [illegible] సంబైనట్టియు, [illegible] కారణంబైనట్టియు బ్రహ్మంబును భజింపుచుండుము [illegible].

గద్య. ఇది శ్రీమద్వాసిష్ఠ [illegible] సారమిత్ర శ్రీవేంకటనారాయణశాస్త్రిపుత్త్ర
తత్సదృశ శ్రీసుందరరామశాస్త్రిభ్రాతృ సూర్యనారాయణ సోమ
యాజి నామధేయ విరచితంబగు సంసారతరణి
వితరణమను వాల్మీకీయ వాసిష్ఠరామాయణ
వచనకావ్యంబున నిర్వాణప్రకరణంబు
నందు సప్తసాహస్రికోపాఖ్యానంబను
నలుబదిమూడవ సర్గము
సంపూర్ణము

శ్రీమద్వాసిష్ఠరామాయణము.

శ్రీరస్తు.

వచన కావ్యము.

వాల్మీకిమహాముని భరద్వాజునితో నిట్లనియె. ఓభరద్వాజ! వసిష్ఠమహాముని యిట్లుపల్కుచుండగా సాయంకాలమైనందున సభ్యులును తాను నన్యోన్యము నమస్కరించుకొని స్నానసంధ్యాదివిధులు సల్పుటకై సూర్యునితోఁగూడఁ జనిరాత్రి గడచినపిమ్మట తిరుగ సూర్యకిరణంబులతోఁ గూడవచ్చిరి. ఇట్లు శ్రీరామచంద్రుఁడు వసిష్ఠమహామునితోఁగూడ పదునెనిమిది దినములు తత్త్వప్రపంచమైన గోష్ఠి సల్పి సంసారభీతి నాసంగతి మోహంబును విడిచిపెట్టి వికారరహితమైన సముద్రమువలె పర్వతములతో సరియైన స్థైర్యముగలవాఁడైయుండఁగా తత్క్షణంబున సంతుష్టాంతరంగ సురసంఘంబులచే విడువఁబడినట్టియు, ముక్తాఫలంబులవలె శుభ్రమైనట్టియు, కల్పవృక్షముల సంబంధమైన పుష్పవృష్టి లోకులు మెచ్చునట్లుగా నాసభయందు వర్షించెను.

ఓభరద్వాజ! రవిసమతేజా! పరాత్పరుండును, సనాతనుండును, జగత్పాలకుండును నగు శ్రీమహావిష్ణువు భూతలంబున దశరథపుత్రుఁడయి శ్రీరామనామంబున నవతరించి సంసారసాగరమునఁ జిక్కియుండగుటచే ఖిన్నుఁడై శ్రీవసిష్ఠమహామునిచే యోగజ్ఞానంబుల వలన తెలివిగా బోధింపఁబడి సుప్రబుద్ధుండై తమ్ములతోఁగూడిన శ్రీరామచంద్రునిచే నవ్వసిష్ఠమహాముని యభీష్టము మెప్పునట్లుగా పూజితుండై నుతింపఁబడెను.

ఓభగవంత! నీప్రసాదంబువలన నాహృదయంబు నిస్సంశయంబై సంతాపరహితంబయి పూర్ణసుధానిధివలె శీతలంబై శాంతంబై నిర్వికారంబై యున్నది. నీవు నిఖిలనియంతవు గురుండవు నఖిలాధారుండవు సర్వసుపర్వసంస్తుతుండవు మోహాంధకారసూర్యుండవు అని శ్రీరామచంద్రుండు పరమభక్తిచే స్తుతించెను.

ఇట్లు వసిష్ఠమహాముని యాజ్ఞానోక్తులను వినుటకేతెంచి యంబరంబున నున్న దేవగణంబుల నాశ్రీరామచంద్రునితోఁ దెలియఁజేయఁగా పిమ్మట నాగగంధర్వసిద్ధవిద్యాధరమహోరగగణంబులు శ్రీరామచంద్రునిచే నమస్కరింపఁబడినవారలగుచు సంతుష్టాంతరంగులై యా శ్రీరామచంద్రుని గురించి యిట్లనిరి.

ఓశ్రీరామచంద్రా! జ్ఞానమకరందమయ రూపమైన మీసంవాదమంతయు వింటిమి. ముల్లోకంబులయొక్క మోహంబు పరిహరించెడి మీయిరువురకు నమస్కరించెదము. నీకుగురువైనట్టియు, మహాత్ముఁడైన యావసిష్ఠమహామునియొక్కయు నీయొక్కయు పరస్పర సంవాదరూపమైన యీగ్రంథమును లోకము పూజింపగలదని సిద్ధులుపల్కి శ్రీరామచంద్రునిచే పూజితులై స్వర్గలోకంబున కరిగిరి. పిమ్మట శ్రీరామచంద్రుఁడా దేశికునియనుగ్రహించి తత్త్వజ్ఞుండగుటచే వ్యథలేనివాఁడై యుత్తరరహితుండై నిరహంకారుండై నిష్కాముండై జనకమహారాజువలె సకలకార్యములను జేయుచు రాజ్యపరిపాలనము జేయుచుండెను.

శ్రీరామచంద్రుని యొక్క సర్వోత్కృష్టమైన మనస్సు కామరాగాదివశ్యంబగుట నీరు తామరాకునంటని సంబంధికాని యట్లుగా స్వరాజ్యభోగంబులయందు తగులదాయెను. పాములవాఁడు పామునొడిలో పెట్టుకొనినప్పటికి వాని నాపాము బాధింపనట్లుగా శ్రీరామచంద్రుఁడు సకలభోగజాలంబు ననుభవించుచున్నప్పటికి నాభోగంబులాయనను బాధింపఁజాలవాయెను.

ఓ భరద్వాజా! యీశాస్త్రము ఏ రక్తచిత్తులకో సత్కార్యపరులకో అప్రతిహతాత్మకులకే శ్రేయస్సు ప్రాప్తికోరకుగా నియ్యఁదగినది. సకలజనుల యుపకారార్థమై అనుకొని మనంబగు మన్ననతో ఎవరికి ఐతే ఈ సత్యబుద్ధియుండగా దీనియందు నిశ్చయబుద్ధి గల్గియున్నవారికే ఈ సిద్ధాంతశాస్త్రము ప్రముఖముగా నియ్యఁదగినది. కపటబుద్ధి గలవారికి ఇయ్యఁదగదు. అహంకారముచే గ్రహించుటకై మనస్సు కల్గినట్టియు పాషండులగునట్టియు ప్రమత్తులైనట్టియు నింద్యులైన వారలకు ఈశాస్త్రరహస్యము ప్రకటనము చేయఁదగదు. పూర్వకాలమున భగవంతుండగు చంద్రశేఖరుడైన శ్రీహరుడైన బ్రహ్మదేవుడైన సూర్యుడైనను ఎవరెవరో వారలు శ్రేష్ఠమైన యీజ్ఞానమును పొందెదరు కాని యితరులు పొందజాలరు.

దేవర్షులైన సనకసనందన నారదాదులకు మహేశ్వరుని చేతను దేవేశ్వరుని విష్ణువుచేతను ఉపదేశింపఁబడినదో ఉత్తమమైనట్టియు మోక్షోపాయముచే రంజిల్లినట్టియు మహారామాయణమనే పేరుగల యీజ్ఞానము క్షీరసముద్రమునుండి యమృతమువలె నుద్ధరింపఁబడినది. ఈశాస్త్రమును సామాన్యముగా విచారించుటచే సకలపాపసమూహమును తొలగించుచున్నది. విస్తారముగా దీని నాలోచించుటచే పరమపదంబు నొందదా? అనఁగా నిస్సంశయముగా దీని నాలోచించిన వాఁడు పరమపదంబును పొందుచున్నాఁడని తాత్పర్యము.

ఈశాస్త్రంబునొక్క పర్యాయము చదివినట్టాయెనా సకలపాపక్షయము నగుచున్నది. ప్రత్యక్షముగా జ్ఞానోదయము నగుచున్నది. జ్ఞానరహితుండైనప్పటికి నీశాస్త్రమును భక్తిచే భావించుచున్నాఁడో వానిచిత్తము నిర్మలత్వమును పొందుచున్నది సంశయములేదు.

ఓ భరద్వాజ! మూఢులైనను మోక్షేచ్ఛగల వారలైనను నియమవంతులైనను నియమరహితులైనను నిత్యము నీపరమార్థశాస్త్రంబును వినుచున్నట్టాయెనా యిది మరల ... పరబ్రహ్మసాక్షాత్కారంబును చేయుచున్నది. కించిత్తు సంస్కారముగల బుద్ధిగలవారలకే శాస్త్రము వినఁబడినట్టాయెనా మౌర్ఖ్యమును పోఁగొట్టునట్లు తరశాస్త్రమేదియుఁ బోఁగొట్టఁజాలదు. భుక్తిముక్తిప్రదంబైనట్టియు యోగులకు మిక్కిలి ప్రియంబైనట్టియు చేతితో నందిపుచ్చుకొన్నట్లుగా చిన్మాత్రపదము నొందింపఁదగిన శాస్త్రము పూర్వపుణ్యపుంజము చేతనే పొందఁబడుచున్నది.

సకలాగమార్థతత్త్వజ్ఞుండగు వసిష్ఠమునిశ్రేష్ఠుండు సర్వోత్కృష్టుండనియు నాయనచే సుప్రదేశింపఁబడిన యీశాస్త్రము సకలమోక్షోపాయంబుల యొక్క సారభూతయు నంతరంగమును చేయఁబడుచున్నది. సాంసారికదుఃఖపరంపరలచే ఖేదమందుచున్న జీవులకే శాస్త్రము వినాగా అంతఃకరణముయొక్క సంతాపమును పోఁగొట్టెడి శాస్త్రము మఱిలేదు.

నిదాఘకాలమువల్ల నుదయించినట్టియు సాంద్రమైన యమృతమును గల్గినట్టియు కావ్యముగాఁ జేయఁబడిన శోభగల్గినట్టియు మిక్కిలి ప్రకాశము గల్గినట్టియు కొట్టఁబడిన యంధకారము గల్గిన పరిపూర్ణమైన యీశాస్త్రమనే చంద్రుఁడు అపారమైన యానందసముద్రమునకు కారణమగునఁగా హృదయ తే జరిల్లుచుండును.

ఓయిభరద్వాజా! యింక నెవ్వరికి చెప్పుటచే నేమి కార్యము? ఎవనిచే తమ బ్రహ్మవిచార మందును మనంబైనను స్థైర్యంబు నొందుచున్నదో వానిచే సమస్త గంగాదితీర్థ జలంబులయందు స్నానము చేయఁబడినది. సకలమైన భూమిదానము చేయఁబడినది. సమస్తయజ్ఞంబులును వేలకొలఁదిగాఁ జేయఁబడినవి. సకలదేవతలు విశేషంబుగాఁ బూజింపఁబడిరి. పితృదేవతలు సంసారసాగరంబునుండి తరింపఁజేయఁబడిరి. ఈబ్రహ్మవిచారపరుఁడు ముల్లోకములయందు పూజింపఁబడు చున్నాఁడు.

గద్య. ఇది శ్రీమద్వాత్స్యాన్వయ సారసమిత్ర శ్రీ వేంకటనారాయణశాస్త్రిపుత్త్ర
తత్పుత్ర శ్రీ సుందరరామశాస్త్రిపౌత్త్ర సూర్యనారాయణ సోమ
యాజి నామధేయ విరచితంబగు సంసారతరణి
వితరణంబును వాల్మీకీయ వాసిష్ఠరామాయణ
వచనకావ్యంబున నిర్వాణ ప్రకరణంబు
నందు గ్రంథపరిసమాప్తంబును
నలుబదినాలవ సర్గము.
సంపూర్ణము.

శ్రీరస్తు.

శ్రీమద్వాసిష్ఠరామాయణము.

వచనకావ్యము.

ఓ భరద్వాజా! ఇట్లు మునిశ్రేష్ఠుండగు వసిష్ఠుండు జ్ఞానసారంబగు పురాణంబు నాశ్రితుల రఘుకుల తిలకుండగు రామచంద్రునకు నిర్మలచిత్తుండును, శాంతిసుఖ పూర్ణుండును, పూర్ణబోధ కలవాడున్నై మరల చేసియు బ్రహ్మింపక మౌనముద్ర నవలంబించెను.

కావున యోగియు, విశ్వవంద్యుండును, సకలదేవాధీశుండును, జననమరణహీనుండును, పరిపూర్ణజ్ఞానస్వరూపుండును, సకలమంగళ గుణాకరుండును, లక్ష్మీనాయకుండును, జగన్నివాసుండును, సృష్టి స్థితి లయ కారుండును గూడ నా రామచంద్రుండే కదా? అట్టి రామమూర్తి ప్రకటజ్ఞాన సంపన్నుండై బుద్ధుండై, చైతన్యానంద సాగరుండై, త్రిమూర్తులకు పరిపూర్ణ [illegible] భాగము లెంచి యానందానంద పూర్ణుండై రోమాంచముగలవాడై చిద్వ్యక్తముగా నుండెను. పిమ్మట సర్వంబులను సాంఘిక శత్రువులను తృణప్రాయముగ నిశ్చయించి, ప్రశ్నించుటకేమియు సందేహములు లేకుండుటవలన శివపద పరిణతుండై యూరకుండెనని వాల్మీకముని వచించుటను భరద్వాజా చెప్పెను.

మునివతంసమా! ఈ వృత్తాంతము వినియు, నాశ్చర్యము నిచ్చుచున్నది. ఏపదంబున రామమూర్తిని పొందెనో అది మానవులకెట్లు లభింపగలదు? మూర్ఖులును, శోకాకుల స్వాంతులును, బ్రహ్మవిద్యాహీనులును, పాపాత్ములు నగు మానవులెక్కడ? బ్రహ్మజ్ఞులచే బొందదగిన రామమూర్తి స్థితి యెక్కడ? ఏయుపాయమున దుస్తరమగు సంసారసాగరమును దాటి పరమపదము పొందగలరో అట్టిమార్గమును తెల్పి నన్ను ధన్యుని జేయుమని వాల్మీకి భరద్వాజుడు చెప్పెను.

మునికులతిలకమా! వసిష్ఠ వాక్యానుగతముగా శ్రీరామ వృత్తాంతమును వివరించితి. ఇంక బుద్ధితో నాలోచింపుము. నావలన వినదగిన విషయము నవినిమ్ము. ఈ ప్రపంచము త్రయమని వ్యాఖ్యానమున్నది. అవిద్యవినా గానాశయమున్నైనను లేదు. జ్ఞానదీపము రెండుగుచున్నది. మూఢులెల్లను

గని చదువుదురు. మఱియును చిత్తుకన్న భిన్నము లేదు. అభ్యాసయోగమున నిరుధ్యించి తెలియదగిన విషయము నెఱింగి నిర్మలుండవగుము. ప్రపంచ విషయవృత్తి జాగ్రదవస్థయం దున్నది. ఏ జనియు [illegible] జీవ్యప్రదీపంబు నిరంజనమయి యున్నదో అది ప్రబుద్ధుడనగు. శూన్యమూలంబగు నీప్రపంచము సారశూన్యమై యున్నది.

కావున జ్ఞానశీలి ప్రపంచము నభిలషింపడు. అనాదియగు వాసనాదోషమువలన యథార్థము కానిదైన నీప్రపంచము యథార్థముగా జూడబడుచున్నది. గంధర్వనగరాకారంబును, బ

...భ్రాంతి కల్గుచున్నను ఈ సంసారమును నిజమని భ్రమించుచున్నావా యేమి? జ్ఞానులు సమున్నత విమలమగు జ్ఞానాలంబ గిరిపైనుండి క్రిందకుజారిన నిరాలంబసంపత్తు లుపరిభాగంబున నివసింతురు. నిర్మలమైన విద్యామహానది గూఢాకారము కలదియగు. దానిని సాత్త్వజ్ఞానరూప సాకార భావయుక్తమైన బుద్ధిమంతులు తరింతురు. అవ్యక్తములు తోనియా జగత్తు స్వప్నస్థితముగ నెఱుగుము.

ఈ సంసార విషయముల విరోధ్యోత్పన్నములును, బుద్బుద సామ్యములనియు, నిమాత్రమున నుదయించి యప్పుడే జ్ఞానాగ్ని సాగరమందు లయమగునని నిశ్చయింపుము. జ్ఞానమును సుశీతల ప్రవాహమని తెలిసి ప్రవేశింపుము. బాహ్యభ్రాంతిని సౌఖ్యములు జ్ఞాన శీతలత్వమునకు దూరమై పోవును. అవిద్యాసముద్రము జగదాత్మకమై యున్నది. అందు నేను నీవు అనుభేదజ్ఞానము అజ్ఞానవాత సంభవమగు తరంగములని నిశ్చయింపుము.

మహత్తమును పూజింపుచు చిత్తమునలిన ఫేనములు కల్పింపబడి స్వేచ్ఛగా తిరుగుచుండును రాగద్వేషములను తీవ్రమకరిములకు చిక్కి తపించిన పాతాళమున కీడ్చుకొని పోవును. అప్పుడెవడు కృతార్థునిగా కాగలడు? ఎవ్వడును లేడని భావము. ప్రశాంతామృతమను తరంగముల పంక్తిలచే శుద్ధ సుధావారిధియందు ప్రవేశింపక శైత్యమును క్షీరసాగర తరంగములయందు ప్రవేశించి యెట్లుండగలడు? ఎవడు ఎవనికైనుపదేశించును? అందువలన ఫలమేమి? భరద్వాజా? మాయయందేల మునిగెదవు? అత్యంతదీర్ఘమైన యొక్క విమల తత్త్వమే ముక్తి నాత్మయనియే చెప్పుచున్నది. ఆయాత్మకంటె భిన్న మేమున్నది? యీ సర్వప్రపంచము బ్రహ్మవలననాలురకాలకు వినవిధింపబడినది. వివర్త విహీనానందమును పొంది బుధులు తరింతురు.

అవివేకుండగు జనుడు శోకించుచు దానివలననే జరాభావింపబడును. తత్త్వవేత్త యాతనింగాంచి నశ్వచు మార్గముగ నుండగలడు. అవిద్యవలనే ద తత్త్వమెల్ల నాభాసింపబడినది. స్థలప్రదేశముల యందును, జలము యందును, అగ్నులయందును, పృథివ్యాది మహాభూత పరమాణువుల మధ్యంబగు జగత్తునిండియున్నది. ఇందులో గతించినవాడెవడు? దుఃఖించువాడెవడు? లేనిది పుట్టును? ఉన్నది కృశమైపోవును? అవిర్భావతిరో భావసంస్థానములు పరమాత్మయందున్నవి కావున దీనికై చింతించినఫలమేమి? సర్వజగత్పతియగు పరమేశ్వరుని భజింపుము. నీదురితంబులడంగు. నిఖిలపాశంబులు నీస్వాధీనములగు.

ఎప్పుడు తత్త్వజ్ఞానము గలుగునో అంత వరకు సాక్షాత్ ధ్యానము చేయుము. నిరాకారమగు పరబ్రహ్మమునందు దనువాంత అకృత్రిమస్థితి నీకు గలుగును. కావున నీ ఘోరతుచ్ఛ తామసను శత్రువును జయింపగ యమనియమాదులచే ధ్యానమొనరింపుము. సమాధిని బలంబించి ఆత్మయందు ప్రత్యగాత్మను తేజోమూర్తిని చూడుము. మొదటనే బుద్ధియను దానిని ప్రకాశించును. అవల పురుషప్రయత్నంబునం జేయంబడిన కర్మముచేతను భగవదనుగ్రహముచేతను బొందదగినది పొందగలవు. అభిజాత్యాభిమానవిక్రమములు కూడవు. పురాతనములయిన కర్మములు బలవంతములు.

అప్రయత్నముగ ప్రతీకారమువలన నేల యాలోచించెదవు. లలాటపట్టికయందు వ్రాయంబడిన యక్షరమాలికను ఈశ్వరుడైనను తుడిచివేయజాలడు. చెప్పెడివాడెవ్వడు? ఈ పరస్త్రీ పెక్కసి? ఈ మోహవల్లరి యెట్లు గల్గినది? నియమించింపదగినది కాదు. ద్వంద్వమోహితుడగు మనుష్యుని నియమించును. భరద్వాజా! వివేకి వైన నీవు మోహమును విడుము. ఇతరులకుం దెలియశక్యము గాని జ్ఞానమును గ్రహించెదవు. సంశయింపకుము. గొప్పతపస్సు సంభవించును ము

మహాసత్త్వుండగు రాజు దుఃఖింపడు. అల్పసత్త్వుండగు వాఁడు స్వల్ప విపత్తు గలిగినను దుఃఖించును. విద్యాపరాధీనమగు బోధము బహుజన్మములచేఁ బొందఁబడును. అది యత్నములగు జీవన్ముక్తులచే ననుమానింపఁ దగినది. శత్రుభూతమగు కర్మము చేత సంబంధము కల్గును. మిత్రభూతమగు కర్మముచే మోక్షము గల్గును. సత్పురుషులకు సత్కర్మము భూతములకు గల్గిన దావానలబాధను వర్షమెట్లు హరించునో యట్లు సంసార తాపమును బోఁగొట్టును.

కావున మునివర్యా! సన్న్యసించి కర్మములను ద్రోసివేసి బ్రహ్మమందు మైత్రికల వాఁడవై యుమ్ము. సంసార చక్రావర్త ఘటీయంత్రమున విడువఁబడి చేసిన యిన్ని తలఁపులు వికల్పముగఁ దోఁచును. సముద్రమునందు తరంగము లేకుండ జేసిన నీరు నిశ్చలమైనది కాదా. ఏలయిట్లు అజ్ఞానాంధకారావృతుఁడవై దుఃఖించెదవు?

అభంగురమగు ప్రజ్ఞాదృష్టిని నీవు నిర్వహింతువు గాక! తరంగములచేఁ దృణములు వలెనే నరులు హర్ష శోకములచే నాకర్షింపఁ బడుచుందురో వారిని ఒకప్పుడును లెక్కచేయకుము. ఆరూఢదశను నయ్యోగులు గల యీ జగత్తు రాత్రిని బగల్పయందు వివిధ ప్రేక్షకులచేఁ గ్రీడించుచున్నది. కావున ఏల ఖేదమొందెదవు. కాలమే సంతోషమున జగత్తును పుట్టించుచు సంహరించుచు మరల సృజింపుచు మరల సంహరింపుచు నిట్లనేక పర్యాయములు చేయుచుండును. ఇందులో విశేష మేమియును లేదు.

కాలభోగికి భోజన ప్రాయములగు జంతువుల విషయమై విశేష మేమియును లేదు. నీవు మాత్రము నివసించు నీమర్త్య పిండముల విషయమై ప్రస్తావనయేల? దేవతా సమూహములు కూడ దుష్టకాలమునకు గోచరములై యుండఁగా నికమానవుల మాట చెప్ప నేల. సంతోషమున నీ సంసార నాటకమందు తానే నాట్యము చేయుచున్నాడు. ఆపదయందు ఖేద మొందుచు నానందించుచుందుము. క్షణభంగురమును అనేక తరంగములు గలదియునగు నీ జగత్సముద్ర విషయమై దుఃఖింపకుము. కొంచెమైనను వ్యసనమొందకుము. అమంగళకరమగు శోకమును త్యజించి శుభ విషయముల నాలోచించి చిదానంద మయంబును స్వచ్ఛమును నగు నాత్మను భావింపుము. పరాగమ ప్రమాణ బుద్ధిగల దేవద్విజగురు ప్రాజ్ఞ వేదజ్ఞుల చిత్తములకు మహోత్సాహము ప్రహర్షముగలుగును.

గద్య. ఇది శ్రీమదాస్వాయ సానసభ్య ప్రశ్రీ వేంకట నారాయణ శాస్త్రి పుత్ర

తత్పుత్ర శ్రీసుందరరామశాస్త్రి ప్రణీత సూర్యనారాయణ సోమ

యాజి నామధేయ విరచితంబగు సరళ వాసిష్ఠ

కి తరణమను వాల్మీకి వాసిష్ఠ రామాయణ

వచన కావ్యంబునందు నిర్వాణ ప్రకరణంబున

భరద్వాజ నుశాసనంబను

నలుబదిరెండవ సర్గము

సంపూర్ణము.

శ్రీరస్తు.

శ్రీమద్వాసిష్ఠరామాయణము.

వచనకావ్యము.

ఇట్లు వాల్మీకి యుపదేశింప భరద్వాజుం డతిభక్తిచే నిట్లనియె. ఓ మహాత్మా! మీ యనుగ్రహించిన సర్వజ్ఞానము తెలియఁబడియె వైరాగ్యమునకన్న వేఱొక భాగ్యము లేదు. సంసారమునకంటె మఱియొక శత్రువును లేదు. కావున నిప్పుడు వసిష్ఠోపపాదితమగు సర్వజ్ఞానసారము బలుకఁగోరుచున్నాను అన వాల్మీకియాతని ప్రశ్నమున కిట్లనియె.

ఓ భరద్వాజా! దేనిని వినినంతనే సంసారసాగరంబున మునుఁగుచున్న మనుజులకు ముక్తిప్రాప్తి కలుగునో ఆ జ్ఞానసారము నుపదేశించెద సృష్టిస్థితిలయాధారభూతుండై యద్వితీయుండై వెలుఁగుచున్న చిదానందమూర్తికి నమస్కరించి ప్రపంచవిలయమగుచుండఁగా నెట్టి తత్త్వము ప్రకాశించునో యట్టి యుపాయమును వేదశాస్త్రంబులవలన నుపదేశించెద. శాంతుఁడును, దాంతుఁడును, నిషిద్ధములగు పాపకర్మముల నంటనీయక విషయేంద్రియసంశ్లేష సుఖంబులనంటనీయక పరలోకానందసాధకుఁడును, శ్రేష్ఠులైన సాక్షి నరాఁడగు నయి మృదువగు నాసనంబున నాసీనుండయి దేహేంద్రియాదులకు మనస్సు నిర్మలమగునట్లు యంతరవలయు నొమ్మని యుచ్చరింపవలయు.

అవల ప్రాణాయామంబున నంతఃకరణ శుద్ధి గావించుకొనఁ జేయవలయు. తరువాత మెల్లమెల్లఁగా విషయంబులనుండి యింద్రియంబుల మరలింపవలయు. ఇట్లాచరించిన దేహేంద్రియ మనోబుద్ధి జీవప్రజ్ఞలవి భావసంభవమగు. అవల తత్త్వధ్యానంబులను విడువవలయు. మొదట ఆత్మధ్యానము నొనరించి పరమకారణంబునగు పరమాత్మను ధ్యానింపవలయు. తరువాత దూలసాది వికారంబగు పార్థివమును పృథివియందును, రక్తాదికంబును అప్పులంబునందును, తైజసంబును తేజస్తత్త్వంబునందును, వాయుసంబంధమును వాయువునందును, ఆకాశసంబంధమును ఆకాశంబునందును విడువవలయు.

ఇట్లాత్మయోగులగు నింద్రియంబులఁ బృథివ్యాదులయందు నిల్చి శ్రోత్రమును దిక్కులయందును, త్వక్కును విద్యుత్తునందును, చక్షువు నాదిత్యబింబంబునందును, జిహ్వను జలంబునందును, ఘ్రాణమును వాయువునందును, వాక్కు నగ్నియందును, పాణీంద్రియము నింద్రునియందును, పాదములు విష్ణువునందును, వాయువును మిత్రునియందును, ఉపస్థము కశ్యపునియందును, మనస్సును చంద్రునియందును, బుద్ధిని బ్రహ్మయందును గూర్పవలయు.

వీరంతఃకరణ దేవతలనఁబడుదురు. ఈవిషయమును వేదమును బ్రమాణముగాఁ గొని చెప్పితిని గాని స్వబుద్ధివలన నేమియుఁ జెప్ప లేదు. ఇటు న్యాసంబాచరించి తాను నిరాకారస్వరూపుండనై తనని భావించి బ్రహ్మాండమధ్యవర్తియగు సదానందస్వరూపుండును సర్వాధారుండును జగత్కారణభూతుండును పరమాత్మ నేకాంతంబుగఁ దలంచవలయు.

వచన కావ్యము.

ఆ తన్మాత్రగుణము పృథ్వియు, పృథివీ ద్విగుణము జలమును, జల ద్విగుణము తేజస్సు, తేజో ద్విగుణము వాయువును, వాయు ద్విగుణ మాకాశంబును, కట్టూర్ధ్వముగ నున్నవి. భూమిని జలమందునను, జలమును వహ్నియందును, అగ్నిని వాయువునందును, వాయువు నాకాశమందును, ఆకాశమును సమష్టి తత్కారణంబగు మహదాకాశమునందు నునిచి దానియందు లింగశరీరధారియై బ్రహ్మస్వరూపుండనని తెలియవలయు. అవల తాను జీవుడు జపించ్యాయము [illegible] తన్మయుండై చైతన్యమని చింతింపవలయు.

నామరూపములేని యేకతత్వము యీ జగత్తు దాని స్వరూపమని కొందరు ప్రకృతియనియు, కొందరు మాయయనియు, కొందరు అజ్ఞానమనియు, అవిద్యయనియు నిట్లు నీతత్వము భ్రాంతకల్పితముగ జెప్పుదురు. సర్వంబును దానియందే విలయమొందును. దానినుండియే సృష్టియు, దానిలో స్థితియు, ప్రళయమును. ప్రతిలోమంబున నెట్లగునో దాని స్వరూపమునెరుంగవలయు. కావున సాధనముగ నా చైతన్యము సర్వకార్యంబునకు సదంబున ధ్యానించి తత్త్వ శిఖరమగు లింగమును బ్రహ్మాండమని యెరుగవలయు. అట్టి విలయని యోగ సాధనంబై పేరుకొనునటుల, ఆన దమాగిర ప్రకృతి తన, భావంబున నా బ్రహ్మస్వరూపము సర్వోపాధి వర్జితుండను, అయి నిరాకార నిర్వికారుండనై సకలమునందు సమానముగనుండు ఆత్మయై స్వయంభువై తత్స్వరూపుండగు శ్రవణాదికములు నవిచ్ఛిన్నముగ చేసినట్లు అవిద్యనుండి ఆత్మ సాక్షాత్కారము నొందించు చైతన్యము కలవియగు.

అవిద్యాగ్రంథియగు నమస్త్రమునకు నాదులు ప్రవేశించి నామరూపములులేక సముద్రమునందు కలసిపోవు జలము గంగా జలమును, క్షీరమందు క్షీరము ఘృతమందు ఘృతమును, జేతి అప్పుడును నాందున అట్లు నేమును సర్వభావనచే సర్వజగత్కారణమగు సర్వాత్మ యందు బ్రహ్మమై తత్స్వరూపుండనైతిని. ఇట్లు ధ్యానించి తన్మయుండవు కావలయు. విశేషించి చెప్పనేల? తత్త్వజ్ఞానమే తత్స్వరూపుడు కావలయు.

భరద్వాజా! వసిష్ఠోపదేశమంతయు నీకెరిగించితి. ఈ జ్ఞాన యోగశాస్త్రమంతయు మారంభించి నాటియు నెఱింగి శాస్త్రగురుభావంబున బోధనంబులను భ్యాసముచే లక్షణముగ నెప్పుడు వేదాను శాసనంబుగా నీవు సర్వము ననుభవించి యధ్యాత్మ నిష్ఠుండవై సర్వమునకు పరిపూర్ణ ధ్యానము చేయుమని ఓ మహాత్మా! వసిష్ఠముని యుపదేశంబున విశ్వ యోగిని నా వినయము చేయుమని వ్యవహారమందగు కష్టము చేయబడెను. యూనవిశ్వ నాకును అభ్యాసముతో అనుప్రయత్నించు వ్యవహారమునకు గూడ నర్హుడనని ప్రార్థించిన యిష్టమైయున్నదియు.

విరమయ్య అన్నదానికిము. అప్పుడు రాముడు జ్ఞానోపదేశ మొనరించుచున్న వసిష్ఠుని నుద్దేశించి విశ్వామిత్రుండు మునివర్యా! బ్రహ్మపుత్రుండవగుటచే శక్తిపాతమున నిట్టి సద్గురుత్వమును జూపితివి. వసిష్ఠులవలన శిష్యులకును పవిత్రమయ్యె. ఈ రాముండు గుణవంతుడై విరక్తుడయ్యె విశ్రాంతి మాత్రము గోవుల పాలమువలన విశ్వయ పవిత్రము చేయుము.

ఈయుపదేశము వలన మాబోటులకు గూడ పరిపక్వమై జ్ఞానంబలవడినది. కనుక నిప్పుడే రాముని సమాధినుండి లేపుము. నావచ్చిన కార్యమును స్మరింపుము. ఎంతయో కష్టపడి యీదశరథుని బాలించితిని. అది వ్యర్థము కాకుండునట్లు చేయుము. దేవకార్యాగ్రము కదా యీరామావతారంపు ప్రయోజనము. నావెంట సిద్ధాశ్రమమునకు వచ్చి అహల్యకు మోక్షమును ప్రసాదించి ఖండపరశు చండకోదండ ఖండనంబున సీతను పరిగ్రహించి పరశురాముని భంగపరచి పితృప్రీతా మహాంబగు రాజ్యమునవ్వలి వనవాసమను మిషచే దండకారణ్యవాసులగు మహర్షుల తరింపజేసి సీతాపహరణ మిషచే మునులందరికి దర్శనమిచ్చి రావణాసురుని ఖండించి సమస్త దేవతలు చూచుచుండ నగ్నికుండమునుండి వెడలివచ్చిన సీతాదేవియొక్క మనశ్శుద్ధిని పరిశీలించి జీవన్ముక్తుండును నిష్పాపుండును అయ్యును లోకోద్దేశమునకై కష్టకాలపరంపరను జెడ్డి తననుచూచినను స్మరించినను విన్నను అట్టివారలకు జీవన్ముక్తినిచ్చుచు నాయొక్కయు దేవతలయొక్కయు కార్యమును సఫలము చేసి సమాప్తి నొందవలయును. కావున గిరుణించి యీరాముని లోకవ్యవహారమందు సక్తునిగా జేయుము.

ఓయి భరద్వాజా! విశ్వామిత్రుండిట్లు పలికినవిని వసిష్ఠముని రామచంద్రా! ఇది విశ్రాంతి సమయము కాదు లోకానందకరుండవు కమ్ము లోకవ్యవహారము వదలివేసి సమాధిసిద్ధి నొందదగువాడవు. కావున రాజ్యాది విషయముల నాలోచించి దేవకార్యమును యోజించి వాని నెల్ల సఫలము జేసి వారి నెల్ల సంతోషము నొందించి ఆవల విస్మయపదము నొందుదువు గాక? పుత్రికా నామాట లాలింపుము అని పలికినవిని శ్రీరామచంద్రుడు కొంచమైనను చలింపకుండుటం గాంచి వసిష్ఠముని సుషుమ్నామార్గమున మెల్లమెల్లగా హృదయమును ప్రవేశించి ప్రశాంతచిత్తుండును జీవప్రశాంతాత్ముండును నగు రాముని జూచి శ్రీరామభద్రుడు వసిష్ఠునితో మహాత్మా విధినిషేధములను వదలియున్నను గురువాక్యమును శిరసావహించెను. వేదములు ఆగమములు పురాణములు స్మృతులు ఏకరీతిగా గురువాక్యమును మీరరాదని బోధించుచున్నవి కదా అని పలికి వసిష్ఠునికి నమస్కరించె వసిష్ఠముని యాజ్ఞానుసారము ప్రవర్తించుటకు నుద్యుక్తుండయ్యె.

అప్పుడు యీసంవాదమును వినుచున్న సిద్ధులు ఓమహాత్ములారా! మీయిరువుర సంవాదమున మాసంశయము తెల్లదీరిపోయినవి. మీకుశుభమగుగాక? మీయనుజ్ఞ పొంది మానివాసములకు వెళ్ళుచున్నాము అనియదృశ్యులైరి. భరద్వాజా శ్రీరాముని చందమున నీవును సుఖివి కమ్ము. యీయుపాఖ్యానమును విన్నను వివరించినను మానవులు ముక్తినొందుదురు. ఇదియె వైరాగ్యము ముముక్షువ్యవహారోత్పత్తి స్థితియుపశమ నిర్వాణంబులను ఆరు ప్రకరణంబులను. ఆపునరావృత్తికంబగు పదము నొసంగును.

గద్య. ఇది శ్రీ దూర్వాసాన్వయ పారసమిత్ర శ్రీ వేంకటనారాయణశాస్త్రి పౌత్ర
తత్సద్భృక్ శ్రీసుందరరామశాస్త్రి భ్రాతృ సూర్యనారాయణసోమ
యాజి నామధేయ విరచితంబగు సంసారతరణి
బితగణమను వాల్మీకీయ వాసిష్ఠరామాయణ
వచనకావ్యంబున నిర్వాణప్రకరణము
పూర్వమును నలుబదియైదవ సర్గము.
సంపూర్ణము.

శ్రీమద్వాసిష్ఠరామాయణ వచనకావ్యంబునందు
నిర్వాణప్రకరణము సర్వంబును సంపూర్ణము.